

XK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

BOGNÁR ZALÁN
CSIBI LÁSZLÓ
DEMÉNY PÉTER
FŐCZE JÁNOS
ILLÉSPALVI PÉTER
KOVÁCS SZABOLCS
LAKATOS ARTUR
LÓRÁND
MIRA MARINCAŞ
MURÁDIN JÁNOS
KRISTÓF
RAVASZ ISTVÁN
ROMSICS IGNÁC
ROPOLYI LÁSZLÓ
SZABÓ JÓZSEF JÁNOS
VALLASEK JÚLIA

9

ÉSZAK-ERDÉLY – 1944

III. FOLYAM
2024.
SZEPTEMBER

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXXV/9. • 2024. SZEPTEMBER

TARTALOM

ROMSICS IGNÁC • Versenyfutás Erdélyért	3
SZABÓ JÓZSEF JÁNOS • A Hunyadi-állás és az Árpád-vonal	16
ILLÉSFALVI PÉTER • A tordai csata egy kevésbé ismert epizódja: Az 1. hegyi tábori pótdandár harcai a Gyalui-havasokban	27
RAVASZ ISTVÁN • A székelyföldi hadműveletek 1944-ben	38
KOVÁCS SZABOLCS • „Kár volt ezt csinálni, mert a románok majd a helyi magyarokon fogják ezt megbosszulni”. Etnikai konfliktusok Nagysármáson 1944 őszén	51
FŐCZE JÁNOS • Frontátvonulás és az újabb „román világ” kezdetei Szépvízen (1944–1945)	63
MURÁDIN JÁNOS KRISTÓF • Félárnyékban rekedt tragédiánk. Erdélyi magyar civilek szovjet fogságba hurcolása 1944-ben	73
LAKATOS ARTUR LÓRÁND • A magyar nyelvű felsőoktatás túlélése Kolozsváron (1944–1945) (I.)	84

■ FORRÁSKÖZLÉS

Jegyzőkönyv a Maniu-gárda 1944. szeptember 26-i szárazajtai gyilkosságáról	96
---	----

■ MŰ ÉS VILÁGA

CSIBI LÁSZLÓ • Kibeszéletlen történetek: a „kis magyar világ” a filmes emlékezetben	98
--	----

■ MŰHELY

ROPOLYI LÁSZLÓ • Filozófiai posztoktól a posztfilozófiáig (II.)	108
---	-----

■ TÉKA

DEMÉNY PÉTER • Az ártatlanság és az elveszejtése (<i>Sasszé</i>)	117
BOGNÁR ZALÁN • Elhallgatott 20. századi nemzeti tragédiánk erdélyi fejezete	119
VALLASEK JÚLIA • Reklám: alkalom az önreflexióra?	123

■ ABSTRACTS	125
-----------------------	-----

■ KÉP

MIRA MARINCAȘ

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem)

■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF (főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), GYÖRFFY GÁBOR (társadalomtudományok), RIGÁN LÓRÁND (filozófia, a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT, BALÁZS JÚLIA (titkárság, tördelés), DEÁK SZIDÓNIA (korrektúra)

■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON

■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, HORKAY HÖRCHER FERENC, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS, ROMSICS IGNÁC, TÁNCZOS VILMOS, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.

A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkársága,

a Bethlen Gábor Alap, az Iskola Alapítvány, a MOL Románia, a bukaresti Kulturális Minisztérium, a Méhes György – Nagy Elek Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap és az Amerikai Magyar Koalíció – Cultural Foundation for Transylvania

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; 0742-061-613; ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; <http://epa.oszk.hu/00400/00458>; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 100 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 06-303-539-724, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă culturală finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii și MOL România

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

ROMSICS IGNÁC

VERSENYFUTÁS ERDÉLYÉRT

■ Az 1940. augusztusi 30-ai második bécsi döntést, amely Erdélyt kettéosztotta Magyarország és Románia között, egyik fél sem tekintette véglegesnek. A magyarok Dél-Erdély megszerzésére, a románok Észak-Erdély visszaszerzésére törekedtek. Ennek érdekében közel három éven át, amíg Németország háborús győzelme bizonytalanná nem vált, versenyt futottak Hitler kegyeiért. 1940 novemberében ezért csatlakoztak mindkettlen a német–olasz–japán háromhatalmi egyezményhez, amely kölcsönös katonai támogatást helyezett kilátásba egy addig semleges hatalom – az USA – támadása esetére, majd 1941 júniusában a Szovjetunió elleni hadjáratához. Az 1943-as sztálingrádi vereség után, amelynek során nemcsak a német, hanem a román és a magyar hadsereg is súlyos veszteségeket szenvedett, a két kormány németbarátsága mérséklődött. Bár tovább harcoltak Németország oldalán, kezdtek felkészülni a szövetségesek győzelmére. Ennek érdekében az angol-szászokkal és a szovjetekkel, sőt egymással is titkos tárgyalásokba kezdtek.

A magyar–román tárgyalásokat Románia külügyminisztere, Mihai Antonescu kezdeményezte 1943 elején. Erre válaszul került sor az erdélyi kötődésű, volt magyar külügyminiszternek és 1940-től a magyar felsőház tagjának, gróf Bánffy Miklósnak 1943. júniusi romániai utazására. Bánffy a kormányt képviselő George Mironescu egykori miniszterelnökkel és a Nyugat-barát polgári ellenzék vezetőjének számító

**A versenyfutást tehát,
jelentős részben
a Szovjetuniónak
köszönhetően,
Románia nyerte.**

Iuliu Maniuval egyaránt tárgyalt. Megegyezni azonban egyikükkel sem tudott. A kapott utasításoknak megfelelően Bánffy azt kérte, hogy a románok fogadják el a második bécsi döntést tárgyalási alpnak. Mironescu viszont csak azon az alapon tárgyalhatott volna, hogy a magyarok visszaadják Észak-Erdélyt. Süketek párbeszédéhez hasonlított Bánffy és Maniu eszmecsereje is. Kállay miniszterelnök és Bethlen István Maniunak küldött üzenete úgy szólt, hogy a tengely összeroppanásának várhatóan rövidesen bekövetkező pillanatában a két ország együtt és egy időben hajtson végre németellenes politikai fordulatot. Erdély kérdésében pedig, mivel úgysem tudnak megegyezni, bízzák a döntést a győztes nagyhatalmakra. Bánffy visszaemlékezése szerint Maniu minden felvetésére kitérő vagy elutasító választ adott. Erdély jövőjével kapcsolatban például azzal indokolta merevségét, hogy a „népszervedély” felett nem lehet uralkodni.¹ A későbbiekben még kevésbé mutatott készséget bármiféle engedményre. Bízott abban, amit moszkvai benyomásai és Sztálinnal folytatott tárgyalásai alapján Edvard Beneš üzent neki 1944 elején. Ez így hangzott: „Oroszország magáénak tekinti a besszarábiai és észak-bukovinai területeket, de nagyon kedvezően viszonyul Erdély Romániához való visszatéréséhez.”²

A Magyarországgal folytatott tárgyalásokkal párhuzamosan Románia a szövetségesekkel is felvette a kapcsolatot. Ennek célja a háborúból való kiugrás előkészítése és a békefeltételekben való előzetes megállapodás volt. Az érintkezés felvételére 1943 őszén került sor Stockholmban és Ankarában. A román kormány képviselői – Frederic Nanu és Alexander Cretzianu – először az angolszász hatalmak képviselőinél próbálkoztak. Mivel a különbéke lehetőségét az amerikaiak és angolok is elhárították, s az 1943. januári casablancai megállapodásuk értelmében mindketten ragaszkodtak a feltétel nélküli megadáshoz, ezek a tárgyalások nem jártak sikerrel. Egyelőre nem hozott konkrét eredményt a stockholmi szovjet diplomáciai képviselőt vezetőjével, Anna Kolontájjal folytatott kétoldalú megbeszélés sem. A tárgyalások érdemi folytatására Kairóban került sor 1944 márciusától. Romániát itt Barbu Știrbey herceg, korábbi miniszterelnök képviselte, aki a királyi család, a kormány és a Maniu vezette ellenzék bizalmát egyaránt élvezte. Az angolszászok erre az időre elfogadták azt a szovjet álláspontot, hogy a feltétel nélküli megadás elvét felfüggesztve a román fegyverszüneti egyezményben területi kérdésekről is szó eshet. A Szovjetunió által kidolgozott, 1944. április 12-én átadott feltételek így nemcsak azt tartalmazták, hogy Romániának szembe kell fordulni a németekkel, hanem azt is, hogy az új román-szovjet határ azonos lesz az 1941. évvel, vagyis Besszarábia és Észak-Bukovina visszatér a Szovjetunióhoz. Ennek elfogadását megkönnyítendő a feltételek tartalmazták azt is, hogy a második bécsi döntés érvényét veszíti, és Románia visszakapja „Erdélyt vagy annak nagyobb részét”. Ezeket a feltételeket a román kormány május 15-én kategorikusan elutasította, míg Maniu ellenjavaslatokkal próbálkozott. Besszarábia és Észak-Bukovina elvesztése egyelőre éppoly elfogadhatatlan volt számukra, mint Észak-Erdély jövőjének a „lebegtetése”. A helyzetet bonyolította, hogy Erdély jövőjéről való döntést az angolszászok a békekonferenciára kívánták bízni. A tárgyalások ezért itt megszakadtak, és néhány hét múlva csak a szovjetekkel folytatódtak Stockholmban.³

A budapesti Kállay-kormány titkos megbízottai már 1942 végén felvették az érintkezést a szövetségesekkel, elsősorban a britekkel. A kezdeti puhatolózások részben ugyancsak Stockholmban, részben Isztambulban folytak. Magyar részről ebben többek között a Nobel-díjas biokémikus, Szent-Györgyi Albert is részt

vett. 1943 februárjában az isztambuli angol megbízottakkal és az ankarai amerikai követel is kapcsolatot talált. Bár missziója konkrét eredményekkel nem járt, annyit sikerült elérnie, hogy az angolszászok komolyan vegyék a magyar kormány békepuhatolozásait. A tavasz és a nyár folyamán tisztázták egy előzetes fegyverszüneti megállapodás feltételeit, melyeket 1943 szeptemberében – ugyancsak Isztambulban – véglegesítettek. Ezek szerint Magyarországnak csökkeneni kellett a Németországnak nyújtott gazdasági és katonai támogatást, ki kellett vonnia csapatait a Szovjetunió területéről, s abban a pillanatban, amikor a szövetséges erők elérik a magyar határt, szembe kellett fordulni a németekkel. A szövetségesek ugyanakkor semmiféle kötelezettséget nem vállaltak, s a magyar határokra sem adtak semmiféle garanciát vagy ígéretet. Lényegében tehát – a casablancai megállapodásnak megfelelően – ragaszkodtak a feltétel nélküli megadás elvéhez. Az angolszászok által támasztott feltételeket Kállay Miklós némi habozás után elfogadta. Az okmányt 1943. szeptember 9-ről 10-re virradó éjszakán a Márvány-tengeren horgonyzó egyik angol jacht fedélzetén írta alá J. C. S. Bennet, az ankarai brit követség tanácsosa és Veress László, a Külügyminisztérium sajtóosztályának munkatársa. Az aláírással egyidejűleg megegyeztek abban is, hogy a megállapodást titokban tartják, s csak akkor hozzák nyilvánosságra, amikor a szövetségesek elérik a magyar határt.⁴

Az angol–amerikaiakkal megkötött előzetes fegyverszüneti egyezmény gyakorlati értéke nyilvánvalóan attól függött, hogy a Balkánon vagy Olaszországon át a szövetségesek megérkeznek-e Magyarországra, s ha igen, akkor a Vörös Hadsereg előtt vagy után. A szövetségesek 1943. november végi teheráni találkozásával, amely a normandiai és a dél-franciaországi partraszállás mellett határozott, a kérdés lényegében eldőlt. Magyarországnak ezt követően – Romániához hasonlóan – nyilvánvalóan az állt volna érdekében, hogy minden eshetőségre felkészülve a Szovjetunióval is közvetlen tárgyalásokba bocsátkozzék. A magyar politikusok túlnyomó többségéhez hasonlóan szovjetellenes kormányfő azonban ez elől a lehetőség elől – noha az ötlet már 1943 végén felmerült – elzárkózott. Hitler ellenállása miatt nem sikerült elérnie azt sem, hogy a keleti fronton megszállt feladatokat teljesítő mintegy 100 ezer fős honvédséget hazahozza. Az előzetes fegyverszünet így lényegében praktikus jelentőség nélküli titkos szándéknyilatkozat maradt.

A szovjet hadsereg közben feltartóztathatatlanul nyomult nyugat felé. 1944 tavaszára északon Tartuig, közepén csaknem Lembergig, délen Odesszáig hatolt. A nyár folyamán folytatódott a Vörös Hadsereg offenzívája. A 2. és a 3. Ukrán Front csapatai augusztus 20-án áttörték a iași-i–kisinyovi frontvonalat, és megindultak Bukarest és a ploiești-i olajmezők felé. A németekkel együtt továbbra is nagy erőkkel védekező román kormány ellenzékét a frontesemények cselekvésre készítették. Augusztus 23-án délután az ifjú Mihály király palotájába hívatta a diktatori hatalommal rendelkező államfőt és kormányfőt, Antonescu marsallt, ahol helyettesével, Mihai Antonescuval együtt letartóztatta. Ezt követően kiáltványt bocsátott ki, amelyben tűzszünetet rendelt el a Vörös Hadsereggel szemben álló román alakulatoknak, és Constantin Sănătescu tábornok vezetésével új kormányt nevezett ki. A sikeres államcsíny eredményeként megalakult Sănătescu-kabinet, amelyben Iuliu Maniu is helyet kapott, visszaállította az alkotmányos monarchiát, és kezdeményezte a néhány hónapja megszakadt fegyverszüneti tárgyalások folytatását. Érdeemi megbeszélésekre azonban nem került sor. Az augusztus 29-én Moszkvába érkezett román fegyverszüneti delegációval Molotov szovjet külügyi népbiztos ugyanis minden köntörfalazás nélkül közöl-

te, hogy „ő nem tárgyalni hívta a román küldöttséget, hanem azért, hogy az elkészült szöveget aláírják”. Az „elkészült szöveg” tartalmi szempontból azonos volt a már áprilisban átadott feltételekkel. Vagyis Romániának bele kellett nyugodni Besszarábia és Észak-Bukovina elvesztésébe, miközben „Erdély vagy Erdély nagyobb részének” a visszaadása – az angolszász hatalmak határozott kívánságára – a békekonferencia döntésétől függött. Az egyezmény aláírására ezért csak hosszas habozás után, szeptember 12-én került sor. Az augusztus 23-ai átállással és a fegyverszüneti egyezmény aláírásával Románia jelentős előnyhöz jutott az 1940 óta Erdélyért folyó „versenyfutásban”. Közben a szovjet csapatok tovább nyomultak előre. Augusztus 30-án bevonultak Bukarestbe, majd szeptember elejére elérték a Kárpátok szorosait, vagyis az akkori magyar határt. A harcokba a román hadsereg is bekapcsolódott. Az új román kormány Észak-Erdély átadására szólította fel a magyar kormányt, miközben a román légierő erdélyi és Duna–Tisza-közi magyar városokat bombázott.⁵

A bukaresti fordulat és ennek következményei az észak-erdélyi magyarság vezetőit is cselekvésre ösztönözték. Augusztus végén megalakult a koalíciós jellegű Erdélyi Magyar Tanács, amelynek vezetősége a budapesti országgyűlésben képvisellel rendelkező Erdélyi Párt delegáltjaiból (Teleki Béla, Vita Sándor), baloldali politikusokból (Balogh Edgár, Csörgör Lajos, Demeter János, Jordáky Lajos) és több ismert közéleti személyiségből (Miskolczi Dezső, Haynal Imre, Bánffy Miklós, Tamási Áron, Venczel József) tevődött össze. A szervezet, amely Teleki Bélát választotta elnökévé, a „román példa” követésére szólította fel a kormányzót és az 1944. augusztus 29-én hivatalba lépett Lakatos-kormány több tagját. Úgy gondolták, hogy a fegyverszünet gyors megkötése révén elkerülhető lenne Észak-Erdély idegen hadseregek általi megszállása. A kormányzó azonban még nem látta „elérkezettnek az időt az átállásra”, sőt – az erdélyiek határozott kérése ellenére – hozzájárult ahhoz, hogy átlépve a román–magyar határt a magyar hadsereg szeptember 5-én támadást intézzen a dél-erdélyi román erők ellen.⁶

Közben a szovjet és a román csapatok benyomultak a Székelyföldre. Szeptember 8-án elfoglalták Sepsiszentgyörgyöt, 11-én pedig Csíkszeredát. A szeptember 8-ai minisztertanácson Teleki Béla ezért még egyszer megkísérelte rávenni a kormányt a fegyverszünet azonnali megkötésére. „Erdélyben – mondotta – mindenki meg van győződve arról, hogy a játszma el van veszve. Ezt a háborút a németek és velük együtt mi is elvesztettük. [...] Mindent összegezve, nézete szerint két alternatíva előtt állunk: vagy várjuk fegyveresen az összezapást és az összeomlást, vagy pedig már ma arra határozzuk el magunkat, hogy a politikai lépéseket megtegyük fegyverszünetet kérve. Nézete szerint mindkét esetben részünkre és velünk szemben egyforma lesz a leszámolás. Fegyveres ellenállás esetén még véresebb lesz a leszámolás és a középosztály kiirtása.” A minisztertanács – Teleki helyzetértékelése és érvei ellenére – úgy döntött, hogy a német katonai támogatásban bízva „Magyarország egyelőre hajlandó a harcot folytatni, és nem hamarkodja el az állásfoglalást arra nézve, hogy fegyverszünetet kérjen a szövetségeseiktől”. Ez – mint Teleki helyesen konstataálta – Észak-Erdély feladását jelentette. Ezek után az erdélyi magyarságnak – jelentette ki keserűen – „egy lehetősége van, hogy sorsát megmentse, és pedig, ha baloldali orientációt vesz fel a román kommunistákkal való egyetértésben. Ez az egyedüli lehetősége.”⁷ Teleki Budapesten kifejtett álláspontját az Erdélyi Magyar Tanács másnap külön memorandumban is megerősítette.⁸ Amikor ez a fegyverszüneti tárgyalások haldéktalan megkezdését sürgető dokumentum szeptember 9-én megjelent, a ma-

gyar csapatok még sikeresen nyomultak előre Nagyenyed és Dicsőszentmárton irányába. Hamarosan bebizonyosodott azonban, hogy a felfejlődő szovjet hadsereg előnyomulását csak fékezni lehet, megállítani nem.⁹

Románia átállása és Magyarország kitartása a tengelyhatalmak oldalán a román–magyar határ kérdésében megmutatkozó addigi angolszász elképzeléseket egyelőre nem érvénytelenítette. Az amerikai álláspont, két mondatban összefoglalva, 1944. szeptember 1-én úgy hangzott, hogy „Támogatnunk kell a magyar–román határ etnikai alapon történő kiigazítását Erdélyben, amely során egy keskeny, Aradtól Szatmárig húzódó sáv kerülne Magyarországhoz. A Magyarország és Románia által vitatott területet az Egyesült Nemzetek ellenőrzése alá kell helyezni az ezt követő rendezésig.” A román fegyverszünet aláírása után ez ugyan módosult, de érdemben nem változott. „A román határ esetében az amerikai álláspontot – olvasható az októberi eligazításban – többé-kevésbé kötni fogja Románia fegyverszüneti feltételeinek az elfogadása, amelyek arról rendelkeznek, hogy vissza kell adni Romániának »Erdély egészét vagy nagyobbik részét, a békerendezés jóváhagyásától függően«. A végleges rendezésnél az Egyesült Államok legalább a háború előtti határok etnikai alapon történő revízióját fogja támogatni, azaz az első világháború végén Romániához került keskeny sáv visszaadását Magyarországnak.”¹⁰ A brit álláspont lényegében ugyanez volt. Bár Kelet-Európa szovjet dominancia alá kerülését 1944 őszére London elfogadta, azt továbbra is fenntartotta, hogy a Románia és Magyarország közötti „háború előtti határ [...] nem tekinthető teljesen kielégítőnek.”¹¹

A támadó szovjet és román csapatok 1944. október végére egész Erdélyt, sőt a Tiszántúl nagy részét is elfoglalták. Marosvásárhelyre szeptember 28-án, Tordára október 4-én, Kolozsvárra október 11-én, Nagyváradra október 12-én vonultak be. Nyomukban megjelentek a visszatérő vagy újonnan kinevezett román közigazgatási és rendőri vezetők. A közigazgatás újjászervezésének irányítása és a terület reintegrálása céljából a román kormány október 10-én elrendelte a Felszabadított Erdélyi Területek Közigazgatásának Kormánybiztossága felállítását. Ennek élére miniszteri rangban Ionel Pop, Iuliu Maniu unokaöccse és Kolozsvár 1919 utáni polgármestere került, aki első nyilatkozatában kijelentette: „az erdélyi magyarság, ha meglesz a józan esze és a lelki erőssége, hogy felismerje a valóságot – Erdély örökre Romániához fog tartozni –, és véglegesen le fog mondani az irredenta törekvésekről és álomképekről, teljes mértékben Románia sorsközösségébe helyezkedhetik bele. [...] Ha nem lenne meg ezen reményünk, úgy a szélsőséges megoldásra kellene gondolnunk, az áttelepítésükre.” A román közigazgatás megjelenését és az ilyen nyilatkozatokat a román lakosság érthető megelégedéssel fogadta. A felszabadulás természetesnek tekinthető érzése mellett ugyanakkor feltört körökben az elégtétel igénye és a bosszúvágy is. Ezt számos esetben a visszatérő vezetők is táplálták. Amikor például a volt marosvásárhelyi prefektus szeptember végén újból elfoglalta hivatalát, kijelentette: „Hajthatatlan vagyok, akár az öreg Cato, és nem szűnök ismétlni: teljes és azonnali leszámolást a magyarokkal! Most vagy soha!”¹²

A román közigazgatást nem mindenütt sikerült helyreállítani. Kolozsvárra, Nagyváradra és néhány más városba a szovjet katonai parancsnokok nem engedték be a román vezetőket. Maga Ionel Pop sem tudta elfoglalni hivatalát Erdély fővárosában. Ahová viszont megérkeztek, ott többnyire szigorú megtorló intézkedéseket léptettek életbe a magyarokkal szemben. Lényegében az egész magyarságot háborús bűnösként kezelték, és irredentizmussal vádolták. A férfiakat

tömegesen internálták, napirenden voltak a testi fenyegetések és a rablások, rekvirálások. A bosszúhadjárat számos esetben vezetett kegyetlen vérfürdőkhöz. Ezek végrehajtói többnyire azok a félkatonai alakulatok voltak, amelyeket a front mögötti területek „pacifikálása” céljából szerveztek augusztus végén, szeptember elején. A leghírhedtebb egység, a Iuliu Maniuról elnevezett Erdélyi Önkéntes Ezred volt, amelynek egyik osztaga szeptember 26-án Szárazajtán 14 embert lőtt agyon, illetve fejezett le a magyar honvédséggel és a németekkel való együttműködés vádjával.¹³ Hasonló megtorlásokra több székelyföldi településen és Székelyföldön kívül, elsősorban Kolozs és Szolnok-Doboka vármegye vegyes lakosságú településeiben is sor került. A kivégzettek száma több mint 100-ra, az internáltaké és kényszermunkára elhurcoltaké több ezerre, sőt valószínűsíthetően néhány tízezerre tehető. Az utóbbiak közül sokan sohasem tértek haza. A megtorló intézkedések és az atrocitások hatására az erdélyi magyarok – főleg azok, akik 1940 után települtek vissza – tömegesen menekültek át a trianoni Magyarországi területére. Számuk 1946 végén megközelítette a százazretet.¹⁴

A román és a szovjet hatóságok által foganatosított letartóztatások, internálások és az ezek nyomán megindult menekülési hullám következtében a hagyományos erdélyi magyar vezető elit néhány hét alatt lefejeződött. A magyarság politikai képviselőivé egyre inkább a szovjetekkel is jobban szót értő addigi baloldali ellenzéki vezetők – a kommunisták és a szociáldemokraták – váltak. Legfontosabb szervezetük az 1944. október 16-án Brassóban, Kurkó Gyárfás elnökletével és a MADOSZ bázisán megalakult kommunistabarát Magyar Népi Szövetség volt. Ez az egész erdélyi magyarság képviselőjében lépett fel, és a bukaresti kormánykoalíció baloldali pártjai (Román Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, Ekésfront, Hazafias Szövetség) által létrehozott Országos Demokrata Arcvonal (ODA) szövetségesének tekintette magát. Azokban a településekben, ahová a román közigazgatást nem engedték vissza, a szervezet vezetői és aktivistái fontos szerepet játszottak a helyi önkormányzatok újjászervezésében. A szovjet katonai hatóságokkal kiépített kapcsolataikat felhasználva felemelték szavukat a román prefektusok túlkapásai, valamint a csendőrök és a Maniu-gárdák önkényeskedései ellen is.¹⁵

A magyarok tiltakozásaira hivatkozva, de nyilvánvalóan a bukaresti politika befolyásolásának a szándékával is a romániai Szövetséges Ellenőrző Bizottság, amely a fegyverszüneti szerződés értelmében igen kiterjedt jogkörrel rendelkezett, 1944. november 12-én kiutasította a román adminisztrációt Észak-Erdélyből. A bizottság szovjet elnökének szavai szerint „eltávolítja Erdélyből a reakciós román rendszert addig, amíg Romániában egy igazán demokratikus rendszer fog kialakulni, amely képes lesz biztosítani a magyar lakosságnak a fegyverszüneti szerződésben foglalt demokratikus jogokat”.¹⁶

A következő hetekben Észak-Erdélyben sajátos helyzet alakult ki. Elvileg szovjet katonai közigazgatást vezettek be, gyakorlatilag viszont az ODA és a Magyar Népi Szövetség helyi képviselőiből, illetve jelöltjeiből állt fel az új adminisztráció. Az egész terület ügyeinek intézése céljából december 1-jén Kolozsvárott román és magyar baloldali személyiségekből megalakult Észak-Erdély Központi Tanácsadó Testülete. A nehézségek, amelyekkel szembe kellett nézniük, minden képzeletet felülmúltak. Az élelmiszerhiány helyenként olyan szintet ért el, hogy éhínség ütötte fel a fejét, alkatrészek és alapanyagok hiányában a működőképes gépek is álltak, az alagutak, hidak és vágányok felrobbantása miatt a vonatok alig közlekedtek, a közegészségügyi helyzet katasztrofális volt. Az at-

rocitások megszűnése, illetve mérséklődése – a szovjet katonai hatóságok továbbra is hurcoltak el embereket kényszermunkára – mindazonáltal megnyugvással töltötte el a magyarok többségét. Sőt reményeket is ébresztett bennük Észak-Erdély jövőjét illetően. Kós Károly és néhány baloldali kolozsvári személyiség Erdély autonómiájának, sőt önállóságának a lehetőségében bízott, amit többen összekapcsoltak egész Európa föderatív átalakulásának és a „régiben vett országhatárok” eltűnésének a víziójával. A sajtóban megjelentek olyan alaptalan hírek is, hogy Erdély „szovjetköztársaság lesz” Kolozsvár magyar és Nagyszeben román központtal, s hogy az Erdély gubernátora címmel felruházott kormányzót Moszkvában már ki is neveztek volna. Az önigazgatás irányába tett jelentős lépés volt 9 észak-erdélyi megye küldöttjeinek kolozsvári tanácskozása („Észak-Erdély parlamentje”) 1945. február 12–15-én. A tanácskozás eredményeként Észak-erdélyi Központi Végrehajtó Bizottság néven egy kvázi tartományi kormány alakult. A baloldali román és magyar személyiségekből álló testület elnöke Teofil Vescan, társelnöke a Szociáldemokrata Pártból a Kommunista Pártba átlépett ifjabb Jordáky Lajos – az 1919-es szociáldemokrata vezető fia – lett.¹⁷ A Romániában működő angol katonai küldöttség egyik tagja erdélyi körútról visszatérve ezt követően jelentette Londonba, hogy az erdélyi magyarok „Azt remélik, hogy [...] visszakapják Erdélyt, a románok rovására, vagy legalábbis létrehozhatnak egy magyar befolyás alatt álló, független államot”.¹⁸

Az utóbbi években közzétett dokumentumokból az észak-erdélyi fejleményeket alakító szovjet politika szempontrendszerére elég pontosan kirajzolódik. A vérengzések megakadályozása és a front mögötti területek rendjének a biztosítása mellett Moszkva legfontosabb célja a bukaresti kormánypolitika, illetve a romániai belpolitika befolyásolása volt. A szovjet vezetés arra törekedett, hogy a Sănătescu-kormány helyett, amelyben túlsúlyban voltak a polgári erők, a kommunisták, illetve a velük együttműködő baloldali pártok kezébe kerüljön a hatalom. Anatolij I. Lavrentyev, az Oroszországi Szövetséges Szovjet Köztársaság külügyi népbiztos 1944 karácsonyán így tájékoztatta erről Visinszkij helyettes külügyi népbiztost: „Észak-Erdély átadása a legfontosabb olyan eszköz, amellyel hatást lehet gyakorolni a román kormányra, nemcsak a fegyverszüneti egyezményben foglalt gazdasági kötelezettségeinek teljesítése terén, hanem a kül- és belpolitikai vonalvezetésben is”. Ugyancsak ő jelentette néhány nappal később, hogy két másik szempont is szól Észak-Erdély átadásának halogatása mellett. Egyik: Észak-Erdély a 2. és a 4. Ukrán Front háttérterülete, ahonnan élelmiszer-szükségleteik nagy részét beszerzik. Ha átadják a területet Romániának, akkor ugyanezeket a készleteket Bukarest a Szovjetunióknak fizetendő jóvátétel terhére fogja elszámolni. Magyarország esetében ez a lehetőség nem áll fenn, mert vele még nem kötöttek fegyverszünetet. A másik: a Vörös Hadsereggel harcoló két román hadsereg harcértéke gyenge. Ha Észak-Erdély Romániáé lesz, még kevesebb hasznukat lehet majd venni.¹⁹

A fentiekkel összhangban a szovjet tanácsadók és az Országos Demokrata Arcvonal vezetői egyaránt azt hangoztatták, hogy Észak-Erdély különállásának fenntartása a kormányban is képvisellel rendelkező polgári-nacionalista erők számlájára írható, s mindaddig, amíg a baloldal kezébe nem kerül a hatalom, ez így is fog maradni. „Az augusztus 23-a óta eltelt időszakban felhalmozódott tapasztalatok – tartalmazta az ODA 1945. január 29-ei „országirányítási” programja – világosan mutatják a román népnek, hogy az olyan kormányok hatalomra jutása, amelyekben túlsúlyban vannak a reakciós elemek, csak gátolják a Szovjet-

unióval és más demokratikus országokkal való őszinte és szilárd kapcsolatok kialakítását. [...] Demokratikus politika, az országban élő nemzetiségek barátságának politikája biztosítaná számunkra Észak-Erdély visszacsatolását, amelyet az 1944. augusztus 23. utáni kormányokba kerül fasiszta elemek sovinszta és reakciós politikájának következtében szakítottak le az ország testéről.”²⁰

A szovjet hatóságok és az ODA követeléseinek engedve a Sănătescu-kormány előbb átalakult, majd lemondott. A december 6-án megalakult Rădescu-kormányból Maniu és a történelmi pártok más képviselői már teljesen hiányoztak; a tárcák élén katonatisztek és baloldali politikusok álltak. Az új kormány egyik legfontosabb intézkedése az 1945. február 7-én kibocsátott Nemzetiségi Statútum volt. Ez fajra, nemzetiségre, anyanyelvre és vallásra való tekintet nélkül minden román állampolgár számára biztosította a jogegyenlőséget, sőt a nyelvhasználat terén kollektív jogokat is szavatolt. Előírta, hogy azokon a településeken, ahol a lakosság legalább 30%-a valamely nem román nyelvet beszél, „a hivatalok kötelesek ezt a nyelvet is egyenrangúként kezelni, s minden ügyet ezen a nyelven (is) intézni”. Ezt annak ellenére jelentős előrelépésnek kell tartanunk, hogy a rendelet végrehajtási utastására több mint másfél évet kellett várni, s megvalósítása is akadozott.²¹

A kormány más intézkedései viszont kifejezetten hátrányosan érintették a kisebbségeket. Ezek közé tartozott az 1945. február 9-én megjelent 91. számú törvény, amely létrehozta az Ellenséges Vagyonokat Kezelő és Ellenőrző Pénztárt, vagyis a CASBI-t (Casa pentru Administrare și Supravegherea Bunurilor Inamice). Ez mindazoknak a „vélelmezett ellenségeknek” a vagyonát lefoglalta, akik nem tartózkodtak lakóhelyükön. A távollevők túlnyomó többsége elmenekült magyar és német nemzetiségű személy volt.²²

A nemzetiségi statútum kibocsátása és a vagyonekbevételek előkészítése körül nem alakult ki vita. Az ezt követően napirendre került földreform azonban ismét kiélezte a román kormányon belüli ellentéteket. Az ODA immár nyíltan a hatalom átvételére tört, amit a Szovjetunió is támogatott. Anatolij Visinszkij népbiztoshelyettes február 27-én ultimátumban követelte Mihály királytól Rădescu leváltását. A Szovjetunió jelöltje a kormány élére Petru Groza ügyvéd, az 1918–20-as Kormányzótanács tagja, az 1930-as években a baloldali Ekésfront vezetője volt, a király viszont Știrbey herceget akarta kinevezni. Visinszkij ekkor még súlyosabban megfenyegette a királyt. Kijelentette: ha nem Groza lesz a miniszterelnök, akkor „a Szovjetunió nem vállal felelősséget azért, hogy Románia mint független állam fennmaradjon”. Groza ugyanakkor arról tájékoztatta az uralkodót, hogy Sztálin megígérte: ODA-kormány kinevezése esetén Észak-Erdélyben visszaállítják a román közigazgatást. Néhány napos kilátástalan ellenállás után a király végül beleegyezett, hogy Groza alakítson kormányt. Erre 1945. március 6-án került sor. Az új miniszterelnök táviratban kérte a szovjet kormány hozzájárulását Észak-Erdély reintegrálásához. Sztálin válasza, amely március 9-én érkezett meg, így szólt: „Tekintettel arra, hogy az új román kormány, amely most vette át az ország kormányzását, felelősséget vállal Erdély illő rendjéért és nyugalmaért, és biztosítja a nemzetiségek jogait, valamint a front szükségleteit ellátó összes helyi intézmények szabályos működését, a szovjet kormány elhatározta, hogy eleget tesz a román kormány kérésének, és az 1944. szeptember 12-én aláírt fegyverszüneti egyezménynek megfelelően beleegyezik a román kormány adminisztrációjának Erdélybe való bevezetésébe.”²³

1945. februári jaltai találkozójukon a szövetségesek abban állapodtak meg, hogy a felszabadított országokban előbb „a lakosság összes demokratikus elemeit széleskörűen képviselő ideiglenes kormányhatóságokat” alakítanak, majd a „lehető legrövidebb időn belül” szabad választásokat tartanak abból a célból, hogy „a nép akaratának megfelelő” reprezentatív kormányok jöjjenek létre.²⁴ A Groza-kormány megalakításának körülményei nyilvánvalóan ellentmondtak ezeknek a demokratikus elveknek. Megfeleltek viszont annak az informális egyezménynek, amelyben Churchill állapodott meg Sztálinnal 1944 októberében Moszkvában (ún. százalékos egyezmény). Ennek értelmében ugyanis a Szovjetuniót Romániában 90%-os befolyás illette meg. Ennek ellenére az Egyesült Államok mellett Nagy-Britannia is tiltakozott a történetek miatt. Sir Archibald Clark-Kerr moszkvai brit nagykövet így jellemezte a szovjet politikát: „Viselkedésük Romániában a leghamisítatlanabb erőpolitika, ami a legkevésbé sem áll összhangban a krími megállapodásokban lefektetett alapelvekkel. Még kísérlet sem történt arra, hogy konzultáljanak velünk vagy az amerikaiakkal, ugyanakkor elvárják tőlünk, hogy viszonyuljunk elnézéssel, mi több, asszisztáljunk a Visinszkij által Mihály királyra kényszerített döntésekhez. [...] a jaltai megállapodás a szovjet kormány szemében alig több egyfajta nyugtatónál, és nem enged beleszólást abba, amit ők saját elidegeníthetetlen, ráadásul általunk is maradéktalanul elismert joguknak vélnék, tudniillik abba, hogy Romániában azt tegyék, ami nekik tetszik”.²⁵ Washington, amelynek a kezét külön megállapodás nem kötötte, ismételten kísérletet tett az új kabinet lemondatására, illetve átalakítására. Bár ez nem sikerült, a két nyugati nagyhatalom egészen 1946 elejéig nem ismer- te el a Groza kormányt.

Az Észak-Erdélyi Végrehajtó Bizottság és a Magyar Népi Szövetség számos vezetője bízott benne, hogy az elmúlt hónapokban megszerveződött helyi önkormányzatok tovább működhetnek, sőt az addig kivívott önkormányzati és kisebbségi jogok köre tovább bővül. A Magyar Népi Szövetség észak-erdélyi szervezeteinek nevében kidolgozott és a március 12-én Kolozsvárra látogató Grozának átadott memorandumában Demeter János, a Magyar Népi Szövetség egyik vezetője és Kolozsvár alpolgármestere olyan társnemzeti státust kért a magyarság számára, amely a magyar nyelv hivatalos nyelvként való elismerését, a magyar nemzeti szimbólumok használatát, a magyarok számarányának megfelelő helyi és kormányzati képviselőket, továbbá az elemitől az egyetemig terjedő magyar nyelvű iskolahálózatot fenntartását is magába foglalta volna.²⁶ A politikai tapasztalatok nélküli és zömmel fiatal baloldaliak általános életérzése és reménye volt, hogy a történetek után „olyan nemzetközi összefogásnak kell kialakulnia Románia, Magyarország és a többi szomszédos ország között, mely soha többé nem teszi lehetővé a nemzetiségek elnyomásának semmilyen formában és módszerekkel történő újjáéledését. Olyan új, demokratikus korszaknak kell elkövetkeznie, mely nemcsak nemzetiségi jogainkat, hanem további fejlődésünk szabadságát teremti meg, és gazdasági, kulturális téren egyaránt biztosítja minden nemzeti- ségi intézményünk működését és felvirágzását.”²⁷

A szociáldemokraták néhány vezetője április elején ennél is tovább ment. Ők önálló törvényhozó testület („nemzetgyűlés”) létrehozását javasolták Erdély és a Bánság számára, továbbá azt, hogy „Erdélyben a legfelsőbb fórumtól a legutolsó fórumig és helyig, a proporcionalitás elve alapján kell berendezni az állami, megyei, városi és az összes hivatalokat és intézményeket”. A bihari Szalárd község lakói még többet reméltek. Az ENSZ létrehozásán ügyködő San Franciscó-i érte-

kezlethez intézett levelükben 1945 nyarán a független erdélyi állam létrehozásához kértek segítséget. A román uralomtól való megmenekülés fejében akár azt is el tudták volna képzelni, hogy ez az állam a Szovjetunió „független tagja” lenne. Hasonló elképzelések a Székelyföldön is felbukkantak. „A székely nép – tudósította a magyar kormányt Márton Áron nagyjából ugyanebben az időben – annyira eldöntötte magában a román uralomtól való elszakadást, hogy inkább hajlandó szovjet tagozatállam lenni, mint a románsággal együtt állami életet élni”.²⁸

Erdély vagy Észak-Erdély autonómiájára, illetve a magyarok Románián belüli társnemzeti státusára vonatkozó remények megalapozatlannak bizonyultak. Igaz, Groza sokszor és sokat beszélt a múlt hibáival, a gyűlölködéssel és a sovinizmussal való szakításról, valamint a „román és a magyar nép testvéri együttélésének biztosításáról”, a Románia és Magyarország közötti baráti kapcsolatokról. És ezt legalábbis részben minden jel szerint őszintén is gondolta. Tény az is, hogy kormányalakítása után számos konkrét lépés történt az addigi sérelmek orvoslására. Kiindulópontját mindazonáltal mindig az képezte, hogy „Erdély újra Romániáé lett”. Vagyis az „Erdély az erdélyieké” elv érvényesítése helyett maga is az egységes román nemzetállam koncepciójában gondolkodott. Ennek eklatáns bizonyítéka volt az Észak-Erdélyi Végrehajtó Bizottság június 15-ei felosztása. Más jelek is az elvek és a gyakorlat közötti különbségre utaltak. 1945. április 2-án megjelent a CASBI-dekrétum végrehajtási utasítása, amelyek alapján elkezdtek a magyar és német vagyonokat zár alá venni. Ez mintegy 200 magyar vállalat kb. 80 millió dollárnyi vagyonát és 14 ezer magyar magánszemély tulajdonát érintette. Egy május végén megjelent újabb rendelet alapján megkezdték az észak-erdélyi magyar oktatási intézmények épületeiktől való megfosztását. Az 1940-ben Nagyszébenbe költöztetett román egyetem visszatért „rég” kolozsvári épületeibe, miközben az újjászervezett magyar egyetem működési feltételeinek a biztosítása akadozott. A március 23-án kihirdetett földreformtörvény alapján kisajátított földek tulajdonosainak 95%-a erdélyi volt, s a kisajátított földek csaknem fele Erdélyre és a Bánságra esett.²⁹

A háború alatt felállított, s a munkáját 1945 elején újrakezdő román béke-előkészítő bizottság anyagai még világosabban tanúskodnak a valódi román szándékokról. Groza békülékeny nyilatkozatai ellenére ezek között egyetlen olyan sem található, amely a vámunió vagy bármiféle más regionális együttműködés tervét, amelyről a miniszterelnök oly sokat beszélt, fontolóra vette volna. Az önálló Erdély lehetősége is csak úgy merült fel, mint amely román szempontból elképzelhetetlen, és amit semmi sem indokol. Elfogadhatatlan volt a román szakértők számára Székelyföld autonómiája is. Ennek ellenében a térség földrajzi megosztottságára és keleti felének regáti kapcsolataira éppúgy hivatkoztak, mint a székelyek és a románok egymás közötti keveredésre és a Hargita népének így kialakult „román jellegére”. A második bécsi döntés érvénytelenítésének és a trianoni határok visszaállításának alternatívájaként érdemben egyetlen lehetőséget mérlegeltek: a lakosságcserével egybekötött kisebb határmódosítást. Ám ezt is csak arra az esetre, ha a békekonferencia nem fogadná el az 1940 előtti állapot helyreállítását. Ha így lenne, vagyis, ha Románia kénytelen lenne alávetni magát határmódosításnak, akkor – döntött a bizottság 1945 augusztusában – „egy olyan népességcserét kell végrehajtani, amely nyomán nem marad román magyar uralom alatt, és ezzel párhuzamosan a magyarok létszáma is csökken, leginkább a határterületen”.³⁰

Az autonómiára vonatkozó remények szertefoszlása és a Groza-kormány elmentmondásos politikája a magyar lakosság jelentős részének szemében illuzórikussá tette a román–magyar megbékélés perspektíváját. A jövő a győztes nagyhatalmaktól függött, amelyek értekezletein 1945 és 1946 folyamán többször szóba került Erdély jövője, illetve a román–magyar határ kérdése. Először a Külügyminiszterek Tanácsának 1945. szeptember 20-ai londoni értekezletén, amelyen az amerikai, brit, szovjet és francia külügyminiszter minden vita nélkül elfogadta, hogy osztrák–magyar, jugoszláv–magyar és csehszlovák–magyar viszonylatban az 1938 előtti határok állnak helyre. Ernest Bevin brit és James Byrnes amerikai külügyminiszter ugyanakkor azt javasolták, hogy a román–magyar határ ügyét, vagyis azt, hogy Erdély egésze vagy nagyobb fele kerüljön Romániához, a két állam követeléseinek elemzése után kellene eldönteni. Az amerikai–brit javaslatot – az 1919–1920-as francia álláspont önkritikájának jeleként – ezúttal a francia külügyminiszter (Georges Bidault) is támogatta. A szovjet képviselő, Molotov külügyi népbiztos viszont – minden elképzelhető érve, többek között a nyugati szövetségesek 1919–1920-as döntésére is hivatkozva – makacsul ellenállt a Trianonban megállapított román–magyar határ akár csak jelképes módosításának is. A vita befejező szakaszában Bidault megváltoztatta véleményét, és Molotov érvelését elfogadva a továbbiakban a szovjeteket támogatta. Bevin ugyanakkor hallgatott, s így az ülés végén már csak egyedül Byrnes ragaszkodott egy körülbelül 3 ezer négyzetmérföldnyi, azaz valamivel több, mint 7 ezer négyzetkilométernyi határ menti sáv visszaadásához. Ezen a területen mintegy félmillió magyar élt.³¹

Döntés Londonban nem született; a kérdést a külügyminiszter-helyettesek elé utalták. A helyettesek 1946 áprilisában ültek össze ugyancsak Londonban. Ezt megelőzően, 1946 februárjában a brit külügyminisztérium úgy döntött, hogy a továbbiakban a román–magyar viszonylatban is a trianoni határok helyreállítását, tehát nem az amerikai, hanem a szovjet javaslatot támogatják. Ezt részben azzal indokolták, hogy „a magyarok, a románok és az oroszok körében olyan megoldás kezd kirajzolódni, amely Erdély kérdésének megoldását inkább az autonómiában, semmint a határkiigazításban látja”. Részben pedig az 1919–1920-ban is gyakran emlegetett gazdasági és közlekedési szempontokkal. Álláspontjuk megváltozásáról a britek az amerikaiakat is értesítették. Jegyzékükben hangsúlyozták, hogy „nem ellenezzük, ha ők [...] felvetik a határkiigazítás kérdését, de nem vagyunk meggyőződve arról, hogy tényleg kívánatos lenne bármiféle változtatás a jelenlegi román–magyar határ vonalán”.³²

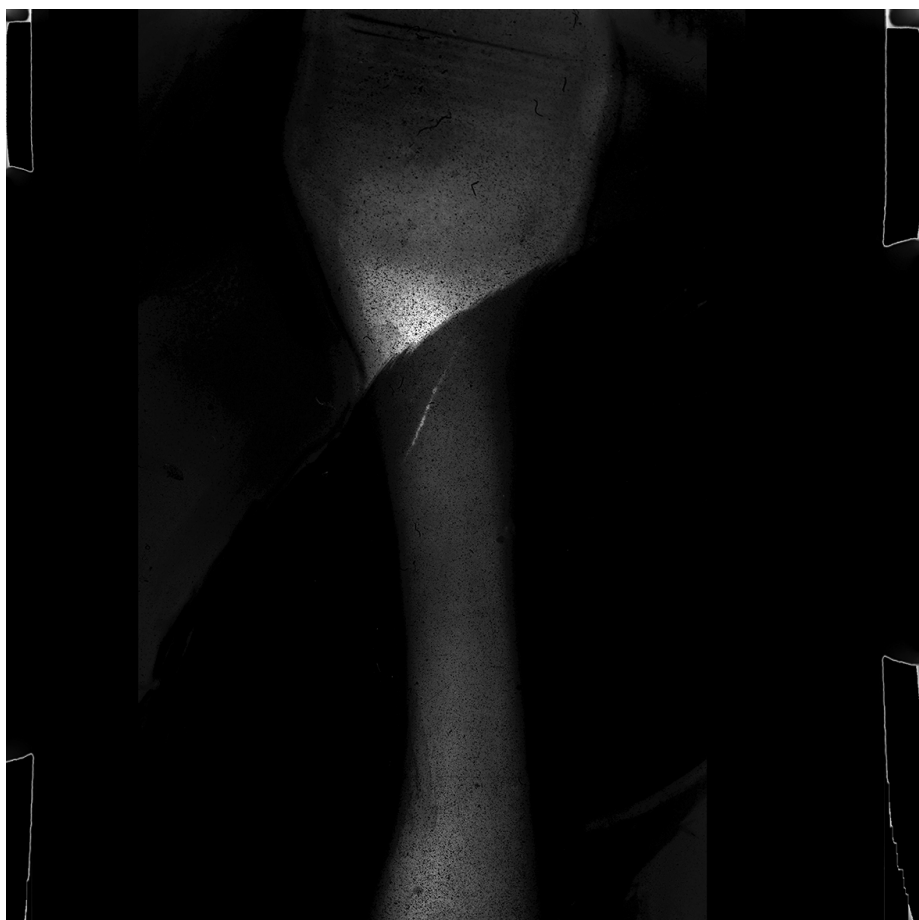
A franciák és az angolok támogatását elveszítve, s ugyanakkor a szovjetekkel való „felesleges” konfrontációkat is kerülni akarván, 1946 tavaszára az amerikaiak eltökéltsége mérséklődött. Annyit azonban még mindig szerettek volna elérni, hogy a román és a magyar kormány „közvetlenül tárgyaljanak egymással a határ olyan kiigazításáról, amely lényegesen csökkentené az idegen uralom alatt élők számát”.³³ A szovjet delegátus azonban ezt sem fogadta el. A végső döntés a Külügyminiszterek Tanácsának 1946. május 7-ei ülésén az lett, hogy nemcsak Ausztria, Csehszlovákia és Magyarország, hanem Románia és Magyarország között is a trianoni határvonalat kell helyreállítani. Ezen az 1946. július 29-én kezdődött párizsi békekonferencia sem változtatott. Az 1947. február 10-án aláírt békeszerződés véglegesítette a trianoni határok helyreállítását és a magyar nyelvi-kulturális közösség jelentős részének újlagos kisebbségi állampolgárrá válá-

sát. A versenyfutást tehát, jelentős részben a Szovjetunióknak köszönhetően, Románia nyerte.

■ **JEGYZETEK**

1. Major Zoltán: *Bánffy Miklós irathagyatéka*. In: Benda Kámán (szerk.): *Ráday Gyűjtemény Évkönyve*. III. Bp., 1984. 232–236. és Kerekes Lajos: *Bánffy Miklós politikai küldetése Romániában 1943-ban*. Történelmi Szemle 1963/2. 259–261.
2. Archives Diplomatiques, Paris. Guerre. Alger. CFLN. Vol. 1419. 167.
3. *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers 1944*. Vol. IV. Europe. GPO, Washington D.C., 1966. 170–180. és Andreas Hillgruber: *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1938–1944*. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1965. 172–175., 180–182. és 194–198.
4. Fülöp Mihály – Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században*. Aula, Bp., 1998. 249–260.
5. Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Pro-Print Kiadó, Kvár–Csíkszereda, 2004. 30–32.
6. Bokor Péter: *Végjáték a Duna mentén*. RTV, Minerva, Kossuth, Bp., 1982. 212–215. (Vita Sándor visszaemlékezése.) Az Erdélyi Tanács megalakulására: Antal Róbert-István: „...ne pusztuljon el se ez a föld, se ez a nép”. *Az Erdélyi Párt és a baloldaliak 1944-es tárgyalásai Észak-Erdély soráról*. Betekintő 2024/2. 52.
7. Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltár. K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1944. szept. 8.
8. Közli: Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták... i. m. 117–118.*
9. Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Osiris Kiadó, Bp., 2004. 313–321.
10. Romsics Ignác (szerk.): *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának titkos iratai 1942–1944*. Typovent, Gödöllő, 1992. 240–246.
11. Public Record Office, London. Foreign Office 371/48192. R 10059. Vö. Stanley M. Max: *The United States, Great Britain and the Sovietization of Hungary, 1945–1948*. CUP, New York, 1985. 44–46.
12. Nagy Mihály Zoltán és Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták... i. m. 37–41.*
13. Benkő Levente: *Szárzajta*. Kaláka Könyvek. Sepsiszentgyörgy, 1995.
14. Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor szerk.: *Autonómisták és centralisták... i. m. 42–49.* és Gál Mária: *A halál önkéntesei. A Maniu-gárdisták rémtettei*. Rubicon 2005/6. 39–44.
15. Lipcsey Ildikó: *A romániai Magyar Népi Szövetség 1944–1948*. Történelmi Szemle 1985/1. 96–99.; Jehuda Lahav: *A szovjet Erdély-politika (1944–1946)*. Múltunk 1989/3. 144–145. és Töttössy Magdolna: *A Magyar Népi Szövetség története 1944–1953*. I. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005. 45–47.
16. Csatári Dániel: *Forgószélben. Magyar–román-viszony 1940–1945*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1968. 442.
17. Nagy Mihály Zoltán és Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták... i. m. 53., 68–90.*
18. Jehuda Lahav: *A szovjet Erdély-politika... i. m. 146.*
19. Vida István (szerk.): *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez 1944. október – 1948. június*. Gondolat Kiadó, Bp., 2005. 74–78.
20. Borsiné Toldy Mária – Szokolay Katalin (szerk.): *Harc a hatalomért 1943–1948. Az európai népi demokratikus forradalmak válogatott dokumentumai*. III. ELTE Soksorosítóüzem, Bp., 1979. 108–110.
21. Uo. 117–118.
22. Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999. 107–122.
23. Hunya Gábor – Réti Tamás – R. Süle Andrea – Tóth László: *Románia 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet*. Atlantisz, Medvetánc, Bp., 1990. 201–208.
24. Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződéses 1918–1945*. 2. kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1983. 603–604.
25. Mezei Géza: *Befolyás vagy hegemonia? A háború utáni rendezés Kelet-Közép-Európában*. Új Mandátum, Bp., 2001. 52.
26. Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták... i. m. 336–340.*

27. Katona Szabó István: *A nagy remények kora. (Erdélyi demokrácia, 1944–1948)*. I. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1990. 212.
28. Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták...* i. m. 98–99.
29. Hunya Gábor – Réti Tamás – R. Süle Andrea – Tóth László: *Románia 1944–1990*. i. m. 208–211. és Fülöp Mihály – Vincze Gábor (szerk.): *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947)*. Teleki László Alapítvány, Bp., 1998. 12–14.
30. Olti Ágoston: *A Román Béke-előkészítő Bizottság tevékenysége 1944–1946*. Századok 2007/1. 29–55. Groza nyilatkozatait közli Borsiné Toldy Mária – Szokolay Katalin (szerk.): *Harc a hatalomért...* i. m. III. 129–133.
31. *Documents on British Policy Overseas*. Ed. by R. Butler and M. E. Pelly. First Series. Vol. 2. London, 1945. 258–260. – A jegyzőkönyvet magyar fordításban közli Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999*. I. Osiris Kiadó, Bp., 2000. 424–425.
32. Public Record Office, London. Foreign Office 371/57153. U2345.
33. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*. Diplomatic Papers. 1946. Vol. II. Council of Foreign Ministers. Washington D. C., 1970. 260.

SZABÓ JÓZSEF JÁNOS

A HUNYADI-ÁLLÁS ÉS AZ ÁRPÁD-VONAL

A hazáját védő honvéd helytállása a Keleti-Kárpátokban nagyra értékelendő, mert olyan védelmi vonalat épített ki és védett, amelyet a második világháború folyamán nem tudtak áttörni, csak megkerülni.

Mindenekelőtt egy kis fogalomtisztázás szükséges: „A tábori erősítés egy adott terepszakasz tartós védelmének biztosítására műszakilag kiépített, az ellenálló-képességet fokozó elem. Legtöbbször a harcoló alakulatok építik ki, a rendelkezésükre álló és a helyszínen található anyagokból, sokszor harc közben, műszaki csapatok (árkászok, utászok) részvételével és a polgári lakosság esetleges igénybevételével.

Az állandó erősítés az adott terület tartós kézben tartásának biztosítására, az ellenséges csapatok szétbontakoztatására és hosszú idejű feltartóztatására szolgál. Többségük az úgynevezett államerősítés keretében évek munkájával, békében épült ki.¹

Többször olvasható az állás kifejezés is: „Az állás olyan, szélességben és mélységben tagozott és műszakilag megerősített [árok- és bunker] rendszer, amelyben a védelemre berendezkedett csapatok igyekeznek az előnyomuló ellenséget megállítani és támadó erejét megtörni.”²

A cím megtévesztő lehet, hiszen a Hunyadi-állás nem kapcsolódott közvetlenül Észak-Erdélyhez, azonban a Keleti-Kárpátok védelmi rendszerétől nem lehet elszakítani. Volt még egy gyakran emlegetett állás, a Szent László-állás, azonban ez sem Észak-Erdély területén lévő hágókon épült ki, hanem Kárpátalján. A Szent László-állás létrehozását az Árpád-vonallal egy időben kezdték. Azért jelölték ki, hogy az Árpád-vonal előtt legyen még egy terepszakasz,

hogy a támadók ne tudják közvetlenül támadni a fő ellenállási vonalat. Múszakilag megerősített, körkörösén védhető század-, illetve zászlóaljtámpontokból és reteszállásokból³ állt. A Hunyadi-állás az Északkeleti-Kárpátok hágóit lezáró erődítések legkülső vonala volt. Ez sem képezett összefüggő védelmi vonalat.

Az utóbbi években megszorodtak a Keleti-Kárpátok védelmi rendszeréről szóló írások, előadások. Ezek szinte kivétel nélkül az Árpád-vonalat emlegetik mint legendás magyar erődrendszert, ami a két világháború között kiépült nagy országerődítés volt és a Vörös Hadsereg nem tudta áttörni. Pedig az Árpád-vonal mindössze egy nagy országerődítési rendszer része volt. Helyesebb lenne a Kárpát-erődítés kifejezést használni, azonban ezt így túl bonyolultnak találják. Egyszerűbb az Árpád-vonal nevet használni az egész rendszerre.

Az Északkeleti- és a Keleti-Kárpátok erődítése a honfoglalás óta jelen volt az ország védelmével foglalkozók gondolataiban. Ezt a fontos védelmi tényezőt az ország, a Kárpát-medence védelme érdekében nem hagyhatták figyelmen kívül. Így volt ez a két világháború között is. Kárpátalja és Erdély területe ekkoriban két különböző státust képviselt. Kárpátalja nem volt a Szovjetunió része, az első világháború után ez a terület Csehszlovákia részét képezte, csak a müncheni egyezmény után vált Magyarország számára visszacsatolható országgrésszé. Először 1938-ban az első bécsi döntéssel került vissza az Ungvár–Munkács–Beregszász–Nagyszőlős-vonalig, majd – miután Hitler értésére adta a magyar ország-vezetésnek, hogy Szlovákiának önálló státust adott, de Kárpátalja nem kapott ilyen státust, tehát „el lehet foglalni” – a magyar királyi honvédség el is foglalta a területet.

Erdély esetében erre nem kerülhetett sor, hiszen Románia szövetségesünk volt, bár Erdély visszacsatolásáról a magyar politika nem mondott le. Erdély hovatarozásának kérdésében Magyarország is és Románia is Hitlerre számított. Ebben a csatározásban került vissza 1940-ben – a második bécsi döntéssel – Magyarországhoz Észak-Erdély, ezzel az ezeréves határok jelentős szakasza. Hozzákezdhetek tehát az ország keleti határainak megerősítéséhez. A magyar országerődítés tehát nemcsak az Árpád-vonalat jelentette. Ez az építkezés négy jól elkülöníthető szakaszra tagolódik:

Az első szakasz 1939-ben német kérésre, a Lengyelország ellen támadó Wehrmacht érdekében Kárpátalja átjáróit erődítésekkel kellett ellátni. A német kérésnek a revízió sikere érdekében nem lehetett ellentmondani. Mindezt kiegészítette, hogy 1939-ben Kárpátalja visszatértével napirendre került az Északkeleti-Kárpátokban húzódó határok erődítésének gyakorlati megvalósítása is. A Haditechnikai Intézet erődítési részlege Ungvárra települt és a vármegyeházán kialakított irodáiból irányította a honvédség hat hadiállományra emelt műszaki századának munkáját, amelyek a határőrizet számára szükséges infrastruktúra (határjelek, határvadász laktanyák, őrbódék, sorompók) kiépítése mellett Kárpátalja hágóit, járható völgyeit látta el műszaki akadályokkal, illetve építették, javították a meglehetősen elhanyagolt úthálózatot.⁴

Az erődítési részleg tervezői ekkor még a francia Maginot-vonalat tekintették a legkorszerűbbnek, ezért hasonló páncéltörő lövegállásokat terveztek, hosszú, zezugos alagutakkal és a személyi állomány részére nagy befogadóképességű óvóhelyeket, amelyekben a tiszta levegőt nagy teljesítményű szellőző berendezések biztosították. Egy ilyen ma is látogatható a kárpátaljai Felsőgereben község határában, amit ma úgy mutogatnak, hogy „ez az Árpád-vonal”. Pedig semmi köze nem volt hozzá. Még dokumentumfilm is készült róla 2018-ban, számos tévedéssel.⁵

A zömében lőréssel ellátott erődelemek megépítése is az 1-1 közérdekű munkásszázzal [A századokat az 5070/1939. ME. sz. kormányrendelet hozta létre. Egy század 4 szakaszból állt, legénysége 25-50 fő volt.] megerősített műszaki századok feladata volt.⁶

Az Árpád-vonal

■ Az erősítés második szakasza 1940 őszén – a második bécsi döntés után – a Keleti-Kárpátok védelmének kiépítése volt. A magyar királyi honvédség három (1.; 2. és 3.) hadseregének kellett volna Dél-Erdélyt visszafoglalni, azonban Kissármás és Kosna közötti határszűkület miatt Észak-Erdély és Dél-Erdély közötti távolság mindössze 70 kilométer volt, így a Dél-Erdély ellen készülő három magyar hadsereg bekerítésben harcolt volna. Ezt a honvéd vezérkar nem hagyta figyelmen kívül, ezért 1940 őszén–telén Hárosy Teofil vezetésével elkészült immáron az összefüggő erődrendszer terve, ami most már egy rendszerbe foglalta az Északkeleti- és a Keleti-Kárpátok teljes területének erősítését, a Dél-Erdély ellen készülő három hadsereg hátának védelmére. Ekkor jelent meg hivatalosan az „Árpád-vonal” elnevezés is.

A Kárpát-medence védelme szempontjából Dél-Erdély visszafoglalása kulcskérdés volt. A Haditechnikai Intézet erősítéssel foglalkozó szakemberei értékelése szerint „Erdélyt, vagy annak bármely részét, csak az tarthatta biztosan a kezében, aki a Kárpátok összes hágóját uralta. A magyar katonai vezetés ezért az ezeréves határok megerősítésével kívánt lehetőséget teremteni arra, hogy adandó alkalommal, más határszakaszon súlyt képezve, megtörhesse a román haderőt.”⁷

Megszületett az erősítés új (magyar) elmélete is. „A folyó háborúban az erősítések kudarca nem harcászati és haditechnikai okokra, hanem a rossz elméleti megközelítésre vezethető vissza. Csak védelemre épített erődrendszerrel háborút, de még csatát sem lehet nyerni” – írta Hárosy Teofil egy tanulmányában.⁸

A védelmi harc a védők sorozatos ellentámadásaira, meglepő manővereire épült. A túlerővel támadó ellenség ellátó rendszerét bénítottak meg azzal, hogy a járható irányokban előretörő ellenség utánpótlását egy völgyzárral megállítják, míg a támadó gyalogságot a völgyzárak között engedik tovább támadni. Ezáltal az utánpótlás nélkül maradt, bármilyen nagy létszámú ellenség sebezhetővé válik.

A járművel járható irányokat harckocsiárkokkal harckocsiakasztó gúlasorokkal, aknamezőkkel zárták le. A védelem alapja a körvédőképes és -köteles rajállás volt, aminek központi magja a közepes tüzérség telitalálatának is ellenálló bunker volt. Ezt a védők a minden irányba kiépített nyílt tüzelőállásokból vívták. Ezt az ellenség nem tudta rombolni, mert a bunker körül mindig maradt árok, gödör.

A völgyekben a járható utakat lezáró erődcsúszadok mögött határavadász zászlóaljok védekeztek és indítottak váratlan ellentámadást a lőszer nélkül maradt ellenséges csapatok ellen. A hegygerinceken határavadász portyázó századok tartották az összeköttetést és a hézagokon esetleg átszivárgó ellenséges gyalogság lőszerét ellövelték.

Székelyföld körkörös erősítése

■ A Kárpátok keleti, északkeleti szakasza erősítésének harmadik lépésében, 1943-ban került sor a Székelyföld körkörös erősítésére.

A magyar kormányzat Dél-Erdély visszafoglalásáról továbbra sem mondott le, azonban számolni lehetett a román haderő Dél-Erdélyből indított támadásá-

val is, ezért a Görgényi-havasok és a Hargita nyugati átjáróit, valamint a Sepsiszentgyörgytől délre lévő sík területet is védelmi építményekkel látták el. A harcokcsiarok és az azt biztosító gyalogság számára a bunkerek 1943 végére készen álltak, azonban nem volt katonai erő azok megszállására, így mindössze a leventék gyakorlatozását szolgálta.⁹

Háromszéknek a második bécsi döntéssel meghúzott határa Bölöntől a Baróti-hegység déli dombjai közt Előpatakknak tartott, mely községnél kelet felé kanyarodva, s az Illyefalva–Kökös–Bikfalva–Nagypatak–Zágon-tengely mentén továbbhaladva Komandótól keletre, a Lakóca 1777 méteres csúcsának térségében érte el a régi ezeréves határt.

A Keleti-Kárpátok északkeleti és keleti szakaszának átjárói el voltak már látva műszaki építményekkel, de az erdélyi belhatár (Észak- és Dél-Erdély között) jóformán védtelen maradt. A Kézdivásárhely–Sepsiszentgyörgy-szektor védelme mindössze a gyenge határvadász portyázó századok védelmére számíthatott. Nem volt különbség a helyzet a Székelyföld nyugati peremén sem. A Kolozsvártól nyugatra eső határszakasz sem volt kellőképpen megerősítve, azonban e területre – közelebb lévén az ország belsejéhez – könnyebb volt csapatokat ide irányítani veszély esetén.

A magyar katonai vezetés már a visszacsatolás után hozzákezdett a Székelyföld védelmének tervezéséhez, amit komoly elméleti előkészítés előzött meg, ami nem jelentett gyakorlati megvalósítást is.

„Ahol túlerejű ellenséges támadással megfelelő erőt szembeállítani nem tudunk, már békében kiépített erődrendszerekkel fokozzuk számbelileg alárendelt erőink elhárító képességét. ...Az elhárítás felépítéséhez el kell képzelnünk egy völgyzáró erődítés megtámadását. Az ellenség páncélos felderítő részei haladnak az élen. Ezeket le kell küzdeni, vagy legalábbis veszteségeket okozva, visszafordulásra kell kényszeríteni. Kellenek tehát útzárak és harcokcsiakadályok, valamint ezek pásztázásaira páncéltörő és élőcélok ellen hatásos fegyverek.”¹⁰

Kezdetben Sepsiszentgyörgy védelme jelentett prioritást, mert a Háromszéki-medence ebből az irányból könnyen lerohanható volt. A Tusnádi-szorosig lényegében semmilyen természeti akadály nem állta útját a támadónak. „A felderítés nyújtotta hézagok alapján elképzelhető, hogy az ellenség meg fogja kísérelni a völgyzáró erős páncélos kötelékek által való lerohanását. Jelentős mélységet kell tehát adni a páncélelhárításnak, a gyalogsági fegyverek tűzrendszerét pedig az ellenség felőli oldalon szélességben is kifejlesztve hézagmentesé kell tenni, akadályokkal pedig rohammentessé, hogy a páncélozott gépkocsikból kiszálló műszaki és gyalogos rohamjárőrök támadásait visszaverhessék. A támadó páncélosok első lépcsőjében most már nehéz és legnehezebb harcokcsik is lesznek, ezek ellen a 35-40 mm-es páncéltörő ágyú csak kis távolságról és oldalazva ér el hatást. Egyes 8-10,5 cm-es űrméretű lapos rőppályájú lövegeket is be kell tehát osztani a páncélelhárító rendszerbe.”¹¹

Az Illyefalva–Kökös–Bikfalva képzeletbeli vonalon jól járható sík terep található. Itt húzódott a határ, vagy ahogyan akkor nevezték, a demarkációs vonal. A határon közvetlenül nem lehet erődíteni, mert az az ellenség közvetlen tűzhátasának van kitéve, ráadásul semmi nem marad rejtve a szeme elől. Ezért 6-10 kilométerrel hátrébb, a Sepsiszentkirály–Szotyor–Uzon–Lisznyó-vonalon kezdtek el a terephez jól illeszkedő, meglehetősen széles völgyzár építését. Sepsiszentkirály és Lisznyó hegyeinek lejtőin húzódtak, tehát az átkarolás ellen védve voltak. Mindkét település síkság felőli oldalán egy-egy önálló harcokcsi-

akadályt terveztek, amelyek csatlakoznak a síkságot védő két helységtámpont-hoz Uzonhoz és Szotyorhoz. A két helységtámpont között is harckocsiárok, aknamező és drótakadályok biztosították a gépesített és gyalogos csapatok lerohánása elleni védelmet.

1944. „Kárpát-védelem”

■ A Kárpátok erődítésének negyedik mozzanata. 1943 folyamán a hitleri merev vezetés kudarcot szenvedett, és az arcvonal fokozatosan közeledett Magyarország északkeleti határa felé. 1943 őszén a megváltozott külpolitikai koncepciónak megfelelően megváltozott a katonapolitika is. A Kállay-kormány elképzelése szerint a honvédségnek addig kellett kitartani a Kárpátok vonalán, amíg az angolszász haderő beérkezik a Kárpát-medencébe. Akkor a keresztény úri középosztály hatalma átmenthető lesz a háború utáni időre. Kállay Miklós miniszterelnök 1954-ben, New Yorkban született visszaemlékezéseiben a következőket írta: „...miután a Vörös Hadsereg eléri a Kárpátokat és azt tapasztalják, hogy a magyaroknak nincs támadó szándékuk, akkor Moszkvában »kétszer is meggondolják« mielőtt a honvéd védőállásokat frontálisan megrohanák. Számukra sokkal egyszerűbb és kevesebb idővesztéssel járna, ha a főellenség, a németek ellen a Kárpátoktól északra, a lengyel síkságon vagy délen, a román alföldön keresztül folytatnák offenzívájukat. Miért vesztegetnének idejüket feleslegesen a Kárpátok leküzdésével az oroszok, egy másodrangú hadszíntéren, amikor Magyarországot széles körben megkerülhetik és így időt és vért takaríthatnának meg.”¹²

A kormánynak ez az elképzelése a magyar hadvezetést arra készítette, hogy a völgyzárak vonalát védőállássá építse ki. A hadiakadémia hallgatói részletes szemrevételezése után, műszaki erők és közérdekű munkásszázadok [munkaszolgálatosok] bevetésével, megindult az úgynevezett „Árpád-állás” kiépítése. Ez lényegében földerődítés jellegű volt és kisebb csoportok, szakasztámpontok, óvóhelyek, megfigyelőállások építésére szorítkozott, vagyis a meglévő betonerdők (völgyzárak) közeit tábori erődítések beiktatásával védőállássá fejlesztették ki. Még ez sem volt teljesen összefüggő vonal, de az egész vonal tűzzel mindennél lezárható volt.

Egységes terv, pontos elképzelés nem volt, de nem is lehetett, mert nem volt rá idő. A tervezők és építők fantáziájára bízta az egyes irányokban épülő erődítést, ezért ma már szinte lehetetlen pontosan nyomon követni az 1944 nyaratól kialakult védelmi rendszert.

Az 1943-as „Kárpát-védelem” elgondolásakor határozták el az Árpád-vonal előtti hadműveleti előtér megerődítését. Erre a terep különösen alkalmas volt, mert a Kárpátok fő hegyvonulatának hágóit, azaz a magyar határt csak néhány irányból lehetett megközelíteni. Tekintettel arra, hogy a kérdéses terület már hadműveleti terület volt, civil munkaerőt nem, csak műszaki csapatokat és különleges munkaszolgálatos alakulatokat vettek igénybe az építéshez.

A hadműveleti előtér megerődítésére két állást hoztak létre. A Hunyadi-állás az Északkeleti-Kárpátok hágóit lezáró erődítések legkülső vonala volt. A Keleti-Beszékidekhez és a Máramarosi-havasokhoz vezető utakat zárta le a völgyek bejáratánál. Nem képezett összefüggő védelmi rendszert. Műszakilag megerődített támpontokból, völgyzárakból, műszaki zárakból és az azokat fedező fa- és földerődők, illetve reteszállások rendszeréből állt. Déli végpontja a Csorna Hora előtérben lévő Zabie, Mikulicsin és Jaremcsa helységek térsége volt, fontosabb

támpontjait a Javornik és a Gorgan előterében, a Tatár-hágó felé vezető úton Gyeljatyinnál, a Toronyai-hágó előtt Zielonánál és a Vereckei-hágóhoz felvezető úton Sztrijnél építették ki. A Hunyadi-állás északi végpontja a Magura lábainál, az Uzsocki-szoros felé vezető völgyben Turka volt.

Ez a nehéz terep igen kedvező feltételeket nyújtott a védő félnek (magyar királyi honvédség), és megnehezítette a támadó (szovjet Vörös Hadsereg) helyzetét. A Hunyadi-állással és az Árpád-vonallal a Kárpátok átjárói védelmének teljes mélysége helyenként elérte a 40-50 kilométert is. Ráadásul ez a szokatlan védelmi mélység erdős-hegyes terepen épült ki.

Az Északkeleti-Kárpátok előhegyeiben a Hunyadi-állás a legfontosabb közlekedési utakat, irányokat lezáró helységtámpontok¹³ láncolata volt, amelyek között az összeköttetést gyalogos csapatok tábori erődtítései tartották. A Szent László-állást az országhatáron jelölték ki, ami első világháborús lövészárkokból és a hágókon a két világháború között kiépült műszaki akadályokból állt. A Szent László-állás 1943-ig nem kapott nevet, nem is számított külön vonalnak, a Keleti-Kárpátokban, az ezeréves határok mentén kijelölt felvételi állás volt.

Harcok az Árpád-vonalban és a Hunyadi-állásban

■ A Hunyadi-állás volt az első védelmi vonal, amit az 1. Ukrán Front bal szárnyának és a 4. Ukrán Frontnak, a visszavonuló csapatokat üldözve, menetből át kellett törnie. Grecsko vezérezredes így emlékezett az eseményekre:

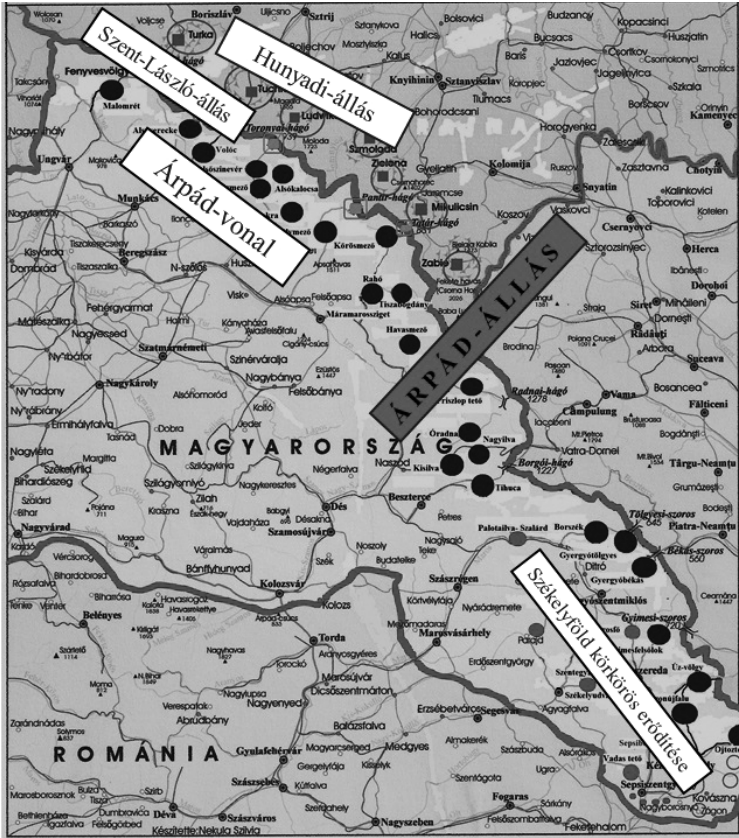
„Ahogyan csapataink előnyomultak a Kárpátok előhegyei közé, az ellenség ellenállása egyre fokozódott. A terep átszegdeltsége elősegítette az erős védelem előkészítését a 4. Ukrán Front csapatainak előnyomulási útvonalain. De az a szívósság, ahogyan csapataink a kivételesen nehéz viszonyok között támadtak, arra kényszerítette az ellenséget, hogy augusztus 6–12. között lassan visszavonuljon a Kárpátokhoz. Ennek ellenére csapatainknak azokat a kísérleteit, hogy augusztus 12–15. között a támadást tovább folytassák, nem koronázta siker. A 4. Ukrán Front magasabb egységei az eddig elért terepszakaszon megálltak.¹⁴

...augusztus közepén a 4. Ukrán Front csapatai ideiglenesen védelembe mentek át. A beállott hadműveleti szünetet a parancsnokok, a törzsek és a politikai szervek arra használták fel, hogy a személyi állományt, a fegyverzetet, a haditechnikai és szállítóeszközöket előkészítsék az erdős-hegyes terepviszonyok között rájuk váró új támadó feladatok megoldására.”¹⁵

Ahol a 4. Ukrán Front csapatait megállították, az a védelmi rendszer külső vonala, a Hunyadi-állás volt. Az Árpád-vonalat mindössze a Tatár-hágó mögötti körösmezői völgyzártnál érték el. A szovjet hadvezetés a Vörös Hadsereg 4. Ukrán Frontjának hiábavaló rohamait leállította, mert időközben megkezdődött a 2. Ukrán Front Iasi-Kisinyov térségében indított, a Kárpátokat délről megkerülő hadművelete. A 4. Ukrán Front nem rendelkezett annyi erővel, amennyi elegendő lett volna a Kárpátok 40-50 kilométer mély védelmi rendszerének leküzdéséhez.

Aprólékos, lassú hadműveletek sorozatára volt tehát szükség, hogy lekössék a Keleti-Kárpátokban harcoló magyar és német erőket. Az arcvonalt északi szárnyán a Vörös Hadsereg már túlhaladt a Keleti-Kárpátok vonalán, nem jött volna jól egy déli irányból indított német csapás a Berlin felé előnyomuló kötelékek hátába, elvágva az utánpótlási vonalaikat. A 4. Ukrán Frontnak aktív támadó tevékenységet kellett folytatnia, ami nem volt egyszerű feladat, mert... „A hegyes terepen való támadás a harctevékenységek egyik legnehezebb fajtája. Az igen

nagy mértékben összeszűkült és mélyen tagolt harcrend, a megnyúlt hadtápvonalak megnehezítik, néha pedig teljesen kizárják a frontális manővert, A hegyi folyók szűk völgyeiben levő hatalmas erődítések lehetetlenné teszik a frontális rohamokat. A támadás rendszerint így erdő borította hegláncokon keresztül csak megkerülő manőver révén, úttalan vidéken, a megerődített körletek ki-kerülésével lehetséges.¹⁶

A Vörös Hadsereg meglehetősen felemás felderítési adatokkal rendelkezett a magyar határon létrehozott erődrendszerrel.

„...Támadásunk kezdetekor az ellenség kárpáti erődítéseinek rendszere az előhegyek északkeleti lejtőin keresztül húzódó, előretolt védővöből, a legfontosabb hadműveleti irányokban létesített több közbeeső védelmi sávból, valamint a Kárpátok fő hegláncán kiépített legfontosabb erődítmények rendszeréből állt – ez utóbbiak alkották az ellenség fő védelmi vonalát a Kárpátokban.”¹⁷

A. A. Grecsko könyve mindvégig sikeres szovjet előnyomulásról, az ellenség ellenlökéseinek sikeres visszaveréséről, lendületes támadásról, az ellenség elkeseredett, makacs ellenállásáról szól. Ha figyelmesen tanulmányozzuk a felszabadított, elfoglalt, az ellenségtől visszafoglalt, ideiglenesen feladott, majd eredeti helyzetként visszaállított helységek és tereppontok listáját, meglepő eredményt kapunk. Nem kell számolgatni, mert a harcok eredményét és tapasztalatait a szerző mindig összefoglalja:

„...Az 1. gárdahadsereg, a 18. hadsereg és a 17. gárdalövészhadtest 18 napos [szeptember 9–28.] támadásának fő eredménye az volt, hogy a csapatok átkeltek a Kárpátok fő hegyláncán, és elfoglalták a hágók körzetét. A Kárpátok nehéz teherviszonyai között a hadseregek csapatai 4-7 kilométeres mélységben nyomultak előre, s ennek során felhasználták a kevés hegyi ösvényt, gyakran pedig saját erejükből és eszközeikkel új utakat építettek.”¹⁸

Tehát majdnem egy hónap alatt 4-7 kilométer. Ez nem igazán lendületes támadás. Pedig a hadműveletek nemcsak tessék-lássék módon folytak. A szovjet csapatokat jól felkészítették a hegyek között folytatandó harcra. Az augusztus közepétől szeptember 9-ig tartó hadműveleti szünet alatt az utánpótlást is kitűnően megszervezték, a csapatokat pihentették és feltöltötték. Nem leharcolt és kimerült haderő volt az, amely nem jutott előre az 1. magyar hadsereg védekező csapatainak arcvonalán. Akkor hogyan sikerült mégis eljutniuk az ország belsejébe? Grecsko tábornok erre is választ adott, mégpedig azzal, hogy mindvégig szemérmesen hallgat a 2. Ukrán Front Románia irányában elért sikereiről. Csak az összefoglalókban szólja el magát. „...A Kőrösmezőtől nyugatra és délre levő körzetben folytatott, kéthetes szívós harcokban az ellenség kimerült. Nagy veszteségeket szenvedett, ezért nem tudta megtartani a Kőrösmezői megerődített körzetet. Ennek következtében, valamint a 2. Ukrán Front csapatainak sikeres hadműveletei miatt – ezek délről megkerülték az 1. magyar hadsereget – az ellenség kénytelen volt megkezdeni csapatainak visszavonását Kőrösmező körzetéből Rahó irányába, és azon túl, Máramarossziget felé. A 17. gárdalövészhadtest alakulatai október 15-én áttértek az üldözésre. ...Október 18-án a 17. gárdalövészhadtest, az ellenség üldözése közben, elfoglalta a Tisza mellett fekvő Máramarosszigetet (Észak-Erdélyben). Ebben a körzetben került először közvetlen érintkezésbe bal oldali szomszédjával, a 2. Ukrán Front jobbszárny-csapataival”¹⁹

A 2. Ukrán Front centruma akkorra már Debrecent is elfoglalta, a bal szárny pedig, Bajánál, kijutott a Dunához. Tehát maga Grecsko tábornok is elismerte, hogy a magyar és német csapatok csak akkor vonultak vissza, amikor a 2. Ukrán Front dél felől bekerítéssel fenyegette a Keleti-Kárpátokban az Árpád-vonalat védő seregtesteket. Csak akkor bontakozott ki és nyert teret a 4. Ukrán Front támadása is. Tehát a 4. Ukrán Front nem áttörte az Árpád-vonalat, hanem a bekerítés veszélye miatt visszavonuló magyar 1. hadsereget követve vette birtokba az üresen hagyott állásokat.

Az Árpád-vonal völgyzáraiból és állásaiból visszavonuló csapatok utóvédharcai során megkezdődött a magyar haderő felbomlása. A sikertelen kiugrási kísérlet, a nyilas hatalomátvétel, az ország jelentős területének elvesztése, a csapatok német vezetés alá helyezése valóban demoralizálta a magyar csapatokat. A magyarok iránti szimpátiával egyáltalán nem vádolható mű, *A Nagy Honvédő Háború története 1941–1945* 4. Kötete²⁰ így foglalta össze a Kárpátokban 1944 őszén folytatott hadműveleteket:

„...A debreceni hadművelet idején a 2. és a 4. Ukrán Front szorosan együttműködött. A 4. Ukrán Front csapatai, amelyek szeptember 9-én kezdték meg a kárpát-ungvári hadműveletet, a hónap végére elérték a szovjet–csehszlovák határt, elfoglalták a Radnai- és az Orosz-hágót, majd folytatták a támadást. A csapatok feladata októberben az volt, hogy átkeljenek a Kárpátokon, és elérjék Ungvár és Munkács körzetét.

De október első felében a 4. Ukrán Front csak jelentéktelen sikereket ért el. Az ellenség, kihasználva a védelemre alkalmas erdős-hegyes terepet és a hágók-

ban létesített erős műszaki létesítményeket, szívósan ellenállt. A jobb szárnyon harcoló 1. gárdahadsereg (parancsnoka Grecsko vezérezredes) október 18-án kénytelen volt abbahagyni a támadást. Ezalatt a front közepén támadó 18. hadsereg [parancsnoka Zsuravljov altábornagy] jobbszárny-hadtteste megkerülte az Uzsok-hágót, a Sztavnojéra [Fenyvesvölgy – Sz. J. J.] mért csapással elvágta a hágóhoz vezető utat, s az ellenséget visszavonulásra kényszerítette. A hadsereg balszárny-hadtteste elfoglalta a Vereckei-hágót, és néhány kilométert előrenyomult déli irányban. A front bal szárnyán a 17. önálló gárdalövészhadtest [parancsnoka Gasztyilovics vezérőrnagy] október 14-ig eredménytelenül harcolt Kőrösmező környékén. Az ellenség azonban október 15-én megkezdte csapatai visszavonását, minthogy a 2. Ukrán Front csapatai elérték Debrecen és Nyíregyháza körzetét, és ez komolyan veszélyeztette az 1. magyar hadsereg hadtápját. ...Ezért a német parancsnokság meggyorsította ennek a hadseregnek a visszavonását²¹

A 2. Ukrán Front csapatai Észak-Erdélyben

■ A 2. Ukrán Front csapatai a romániai hadművelet befejezése után, szeptember végén Észak-Erdélyben elérték a Priszlop-hágó–Marosvásárhely–Kolozsvár déli körzete vonalat, a háború előtti román–magyar határ délnyugati szakaszát és a román–jugoszláv határt. Az arcvonal kiterjedése 800 km volt. A front állományába 54 hadosztály 750 harckocsi és rohamlövég, 10 200 löveg és aknavető, valamint 1100 repülőgép tartozott.

A 2. Ukrán Fronttal szemben a német „Dél” hadseregcsoport védett. Kötelékébe tartoztak a német 8. és 6. hadsereg maradványai, a magyar 2. hadsereg, valamint az „F” hadseregcsoport három hadosztálya, összesen 31,5 hadosztály, 300 harckocsi, 3500 löveg és aknavető, továbbá 550 repülőgép. A 2. Ukrán Fronttal szemben Észak-Erdélyben és Magyarországon védekező „Dél” hadseregcsoporthoz tartozó valamennyi hadsereg hadművelési felépítése [a 6. hadsereget kivéve] egyetlen lépcsőből [védelmüknek nem volt második vonala, sem tartaléka] állt.

Szovjet katonák a magyar védelemről

■ A Kárpátokban 1944-ben a magyar katona már a hazáját védte. A két világháború közötti időszakban ezt a terepet készítette elő a harcra. A hadszíntér előkészítésének történetét dolgoztam fel *Az Árpád-vonal* című könyvemben, és most ez a könyv is az ország székelyföldi határainak védelmi célú előkészítését taglalja. Székelyföld területén a román átállás miatt nem került sor nagyszabású védelmi harcokra, mert azt a bekerítés veszélye miatt fel kellett adni. A védelemhez szükséges berendezések sem készültek még el teljesen. Az erődítmények védelmére szánt Székely Határőrség még nem volt teljesen kiképezve.

Arról, hogy ezek az erődítések hogyan állták volna meg a helyüket – ha elkészülnek, és a védői is készen állnak a harcra –, nincs tapasztalatunk, kivéve a Maros szorosának védelmét. A Kárpátalján az 1. magyar hadsereg által vívott harcokról ellenben számos leírás maradt fenn. Például a szovjet 1. gárdahadsereg parancsnokának, Andrej Antonovics Grecsko vezérezredesnek a *Kárpátokon át* című memoárja. Ebből figyelmes és hozzáértő olvasó kiolvashatja, hogy a Vörös Hadsereg sehol nem tudta áttörni az erődrendszert. Völgyzárait csak akkor tudták birtokba venni, miután Románia átállását követően a visszavonuló magyar csapatok kiűrték azokat.

Még folyt a háború, amikor tanulmányozták a Kárpátok magyarországi szakaszán kiépített védelmi rendszert, és próbálták megérteni a szovjet csapatok sikertelenségének okát. A katona számára a legnagyobb elismerés az ellenség elismerése. Álljon tehát itt a magyar műszaki katona legszebb elismerése két szovjet szerző tollából. A szovjet *Haditechnikai magazin* 1945. évi 5–6. összevont számában bemutatták az Árpád-vonal kárpátaljai völgyzárainak építményeit. [Военно-инженерный журнал, №5–6, 1945 г., Инженер-капитан О. ИГНАТОВ, Капитан А. КУЗНЕЦОВ: Инженерное оборудование местности на линии «Арпада» Magyarul: O. Ignatov mérnök százados – A. Kuznyecov százados: *Műszakilag berendezett terep az Árpád-vonalban*. Haditechnikai magazin 1945. 5–6. sz.]²²

„Az Árpád-vonal (a Kárpátokban) minden idők erődítési építményekkel legjobban berendezett védelemi terepszakasza volt – mind a tűz, mind a személyi állomány védelme, mind a mozgás akadályozása szempontjából. Masszív kazamatákat a tűzfegyverek számára az ellenég felőli oldalon nem építettek, mert az erdős-hegyes terepen ennek nem is lett volna értelme. Az ellenség csapatainak felépítése, fegyverzete [gépesített lövészcsapatok – SZ. J. J.] azt eredményezte, hogy a terep a védekező félnek kedvezett.

Az élőerő és a tűzfegyverek számára készített védelmi építmények aránya az Árpád-vonalban 2:1 volt. Minden védelmi csomópont és támpont kiváló minőségű vasbeton és föld-fa bunkerekből állt, hogy megvédje az élőerőt és az anyagi készleteket. Minden támpont és védelmi csomópontrendszer általában minimális vasbeton és föld-fa védelmi építménnyel rendelkezett.

...A magyarok az erődítmény minden elemét aprólékosan, művészi színvonalon építették ki. Minden elem – mint utóbb kiderült – szabvány szerint készült, előre megtervezett szabványos tervrajzok alapján dolgoztak.

Amellett, hogy minden védelmi csomópont az állandó védelmi építményekre épült, fedett lövészárkok és összekötőárkok, bunkerek, nyílt tüzelőállások, föld-fa óvóhelyek, lőszerraktárak stb. bonyolult rendszere volt. Ezen elemeknek a természetben való elrejtésére igen nagy találékonyságot tapasztalhattunk.”

Hans Friessner vezérezredes, a német „Dél” hadseregcsoport parancsnoka memoárjában²³ lesújtóan nyilatkozott a magyar csapatok teljesítményéről, többek között őket okolta a háború elvesztéséért. Ennek ellenére meglepő lelkesezéssel szólt a Keleti-Kárpátok védőiről. Eltúlozta ugyan a német csapatok ott betöltött szerepét, de elég, ha mi tudjuk: az Árpád-vonalat nem németek építették, és nem német csapatok védték.

„...A szövetséges csapatok, szívósan védekezve a hágókon, hetekig tartják a legfontosabb átjárókat. ... Az Ojtozi-, a Gyimesi-, a Békás- és a Tölgyesi-szoros, valamint a Borgói- és a Radnai-hágó – de különösen az említett négy szoros – hosszú évek múltán is tanúskodik az akkor szeptember–októberben vívott, elkezeredett harcokról.

...Magyarok és németek tudják, sok, nagyon sok függ helyzetüktől éppen ezen a fronton, melynek összeomlása beláthatatlan következményekkel járna Erdélyben harcoló bajtársaikra.... Vállvetve harcolnak hát, olyan szívóssággal és bátorsággal, amely a legnagyobb elismerésre méltó. A Wehrmacht jelentésekben többször is név szerint említik a hősiesen harcoló katonákat, mint például ... a magyar 21. határvadász-zászlóalj, melynek Brambring nevű főhadnagya, az egyik hegyiüteg előretolt figyelőjeként, tíz katonájával tartja az egyik döntő fontosságú magaslatot a túlerőben lévő ellenséggel szemben.

...Hiába az ellenséges támadóerő számszerűleg sokszoros fölénye, az erdélyi hadszíntér keleti arcvonalán minden támadás megtörik. Rövid szünet után, szeptember 22-én a szovjetek újra kezdik támadásukat a tordai arcvonalszakaszon, át-törési kísérleteik azonban itt is meghiúsulnak. Szeptember 25-én kifulladás a szovjet offenzíva! Kelet-Magyarországon nem sikerült áttörni az arcvonalat.”²⁴

A második világháborúban küzdött magyar katonáról csak az évtizedekig sulykolt megállapítások élnek a köztudatban: „rosszul felszerelt, rosszul kiképzett,” „fasiszta, németbérenc,” „tehetetlen, gyáva, feláldozott hadsereg,” „utolsó csatlós” stb. Pedig a gyengén felszerelt, nehézfegyverzettel alig ellátott, sokszor megoldhatatlan feladat elé állított magyar honvéd semmivel nem volt rosszabb katona, mint a német vagy a szovjet. A hazáját védő honvéd helytállása a Keleti-Kárpátokban nagyra értékелendő, mert olyan védelmi vonalat épített ki és védett, amelyet a második világháború folyamán nem tudtak áttörni, csak megkerülni. Vannak, akik azonnal kontráznak: mit értek vele, megkerülték! Igen, így is fel lehet fogni, az összes többi erődvonalat azonban át is törték!

Az pedig, hogy a Vörös Hadsereg nem akarta volna áttörni az erődvonalat, nem igaz. A szovjet Legfelsőbb Főhadiszállás direktíváiból egyértelműen kiderül: mindent elkövettek annak érdekében, hogy ne kelljen megkerülni, mert az rendkívül nagy idő és anyagi veszteséget jelentett.

■ JEGYZETEK

1. *Magyarország a második világháborúban*. Lexikon. PETIT REAL Könyvkiadó, Bp., 1997.
2. <https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/szotar.php?szo=V%C3%89D%C5%90%C3%81LL%C3%81S&offset=48&kezdobetu=V> (Letöltve: 2024. 05. 13.)
3. A reteszállás olyan előre kiépített vagy kijelölt védőállás, ahol a védőnek az arcvonalat (peremvonalat) áttört ellenség támadását meg kell állítania. A fő ellenállási öv része. Lásd: *Magyarország a második világháborúban*, 385.
4. HL Tgy. 3055. Laborc Gyula: *Katonaéletem 1931–1945*.
5. Az Árpád-vonal <https://www.youtube.com/watch?v=RFfCckdhrj8> (letöltve 2024. 05. 09.)
6. Damó Elemér: *Hetvenöt év a honvédség szolgálatában*. Memoár. I. 156–172. (Kézirat a szerző birtokában.)
7. *Szombathelyi Ferenc vezérezredes vezérkari főnök memoranduma 1943 februárjában*. In.: Szinai Miklós – Szűcs László: *Horthy Miklós titkos iratai*. Bp., 1965. 349–350.
8. Hárosy Teofil: *Állandó erődítés a jelen háborúban*. Magyar Katonai Szemle 1941. 11. sz. 281–289.
9. Szabó József János: *Szekélyföld körkörös erődítése 1940–44*. Tortoma Kiadó, Barót, 2014.
10. Varró László: *Országgerődítés*. MKSZ 1940. 1. sz. 67–72. (A továbbiakban: Varró)
11. Varró 67–72.
12. Gosztonyi Péter: *Magyarország a második világháborúban*. Róma, 1986. 183.
13. A védelemre kijelölt helységeket lövészárkokkal, harckocsiakadályokkal, aknamezőkkel, gyalogság elleni drótkadályokkal vették körül, a házakat és pincéiket megerősítették és előkészítették a helység harcra. E településeken gyalogos csapatok rendezkedtek be körkörös védelemre.
14. A. A. Grecsko: *A Kárpátokon át*. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1977. (A továbbiakban Grecsko)149.
15. Grecsko 83.
16. Grecsko 78.
17. Grecsko 79.
18. Grecsko 216.
19. Grecsko 218.
20. *A Nagy Honvédő Háború története 1941–1945*. IV. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1966.
21. Uo. 213–218.
22. <http://vkarpatah.com.ua/zakarpatе/inzhenernoе-oborudovanie-mestnosti-na-linii-arpada.html> Letöltve: 2013. 09. 16. (Fordította: Szabó József János)
23. Hans Friessner: *Árulások, vesztett csaták*. Co-Nexus Print-teR Kiadó, Bp., 1992. 120. (A továbbiakban: Friessner)
24. Friessner 122.

ILLÉSFALVI PÉTER

A TORDAI CSATA EGY KEVÉSSÉ ISMERT EPIZÓDJA: Az 1. hegyi tábori pótdandár harcai a Gyalui-havasokban

Románia 1944. augusztus 23-án bekövetkezett átállása a tengelyhatalmak szövetségi kötelékéből az antifasiszta koalíció oldalára gyökeresen megváltoztatta a hadászati védelem addig tervezett német (és magyar) elképzeléseit Dél- és Közép-Európában. Még a kiugrást megelőzően, 1944. augusztus 10-én dálnoki Veress Lajos altábornagy, a kolozsvári IX. hadtest parancsnoka az érintett tábornokokkal és fontosabb beosztású vezérkari és törzstisztekkel a Békás-szorosban ismertette azt az első világháborús tapasztalatokon alapuló elgondolást, miszerint a Keleti-Kárpátok déli szakaszát hét-nyolc sorhadosztállal, valamint a Székely Határvédelmi Erők kötelékeivel meg lehet védeni, amennyiben azt szovjet támadás éri. A megbeszélésen részt vett Helmuth von Grolman vezérőrnagy, a német Dél-Ukrajna Hadseregcsoport vezérkari főnöke is, hiszen a fenti helyzet feltételezte, hogy a Moldvából magyar területre behátráló német hadosztályok is a Kárpátok védelmét fogják majd erősíteni. A román fegyverfordítás alapvető változást hozott, hiszen a német védelmi vonal déli szakasza egyrészt összeomlott, és napok alatt elveszett öt teljes hadtesttörzs és 18 hadosztály, másfelől a megnyitott arcvonalon a 2. Ukrán Front gyorskötelékei három nap alatt ott termettek a Keleti-Kárpátok déli átjárói előtt, valamint a Havasalföldön tovább haladva, és ott észak felé fordulva fenyegethették a Déli-Kárpátok hágóit és szorosait.¹

Emiatt egyik pillanatról a másikra már nemcsak a Székelyföld és általában a Keleti-Kárpát-

Az erdélyi 1. hegyidandár által 1944. augusztus végén sebtében felállított pótseregtest elcsigázott katonái október 8-án még mindig a Gyalu–Kolozsvár-vonal előtt álltak, noha a dandár tiszti és legénységi állományának jelentős részét elvesztette, harci szelleme a kezdeti napokhoz képest pedig jócskán megcsappant.

tok természetes vonalának védelme volt a feladat, hanem a dél-erdélyi, belső-erdélyi részeké is, hiszen, ha ott a szovjet csapatok akadálytalanul nyomulhatnak előre észak-északkeleti irányban, akkor a Kárpátalján át az Alföld felé igyekvő 3. Ukrán Front magasabbegységeivel találkozva az ellenség egész Kelet-Magyarországot egy hatalmas harapófogóba szoríthatja.

Ezt felismerve a magyar hadvezetés egy, a Déli-Kárpátok átjáróinak lezárása céljából mielőbb megindítandó hadművelet kidolgozását határozta el. A kolozsvári székhelyű IX. hadtestparancsnokság bázisán 1944. augusztus 25-én megkezdődött a 2. hadsereg-parancsnokság felállítása, amely két nappal később már biztosan működött. A hadsereg élére a kormányzó a IX. hadtest addigi parancsnokát, a sepsiszentgyörgyi születésű primor dálnoki Veress Lajos altábornagyot (1944. szeptember 1-én vezérezredessé nevezték ki²) állította. Az új magyar 2. hadsereg kötelékébe a IX. és a már mozgósítás alatt álló székesfehérvári II. hadtestparancsnokságot osztották be, az alárendeltségükbe utalandó seregtesteket ekkor még nem jelölték ki.³ Ennek oka leginkább az volt, hogy a feladat végrehajtásához nem állt rendelkezésre elegendő erő. A háborúnak ebben az időszakában a honvédségnek „érintetlen”, gyalog- és más fegyvernemhez tartozó hadosztályok már nem álltak a rendelkezésére, mindegyik vagy a harctéren, vagy oda éppen felvonulóban volt. Ezért két megoldás jöhetett szóba: egyfelől másutt küzdő alakulatokat kivonni és Erdélybe átirányítani, másfelől a meglévőknél jóval alacsonyabb létszámú és gyengébb fegyverzetű, ún. póthadosztályok azonnali felállítása és frontra küldése. Ennek megfelelően két harcedzett hadosztályt, nevezetesen a 2. páncéloshadosztályt, valamint a nagyváradi 25. gyaloghadosztályt már 1944. augusztus 24-én kivonták az 1. hadseregparancsnokság alárendeltségéből, és az Északkeleti-Kárpátokban kijelölt gyülekezési körzeteikben összpontosították, majd vasúti szállítással útba indították Erdélybe.⁴ Ezt a két seregtestet szánták a Mezőség Magyarországhoz tartozó részéből, valamint Kolozsvár térségéből súllyal Marosludas–Dicsőszentmárton, és Torda–Nagyenyed irányában indítandó támadás főerőinek, és később betagolták a II. hadtest kötelékébe. Szükség volt azonban a kétségtelenül ütőképes, jó harci szellemű, ám a feladat nagyságához mérten elégtelen erők megtámogatására. A Kárpát-medence felé közeledő szovjet Vörös Hadsereg feltartóztatásához a Honvéd Vezérkar-nak minden forrást igénybe kellett vennie. Ezért már 1944. augusztus 17-én Beregfy Károly vezérezredes vezetésével megkezdte működését a Póthadsereg Parancsnokság, amely az addig be nem vetett személyi állomány és fegyverzeti anyag tábori pótalakulatokba szervezését végezte.⁵ Még a román átállás napján, 1944. augusztus 23-án, éjfél előtt 30 perccel kiment az intézkedés a pótseregtestek mozgósítására, amelyek közül később a miskolci VII. valamint a kolozsvári IX. hadtest által felállított 7. és 9. tábori póthadosztályok ugyancsak a II. hadtestparancsnokság alá lettek beosztva.⁶

Mivel a támadást végrehajtó alakulatok jobb szárnya tervezetten a Gyalui-havasokra támaszkodott volna, ezért ebben a hadműveletben használták fel végül az ugyancsak mozgósított 1. és 2. hegyi tábori pótdandárokat is. Az 1. hegyi tábori pótdandárt az 1944. március vége – április eleje óta a Kárpátok előterében, a Prut folyó menti hegyek között harcoló *m. kir. erdélyi 1. honvéd hegyidandár*⁷ békehelyőrségeiben visszamaradt, szervezetszerű kötelékeinek póttestei állították fel. Hivatalos megnevezése *m. kir. 1. honvéd hegyi tábori pótdandár* volt, és öt gyenge hegyivadász pótzászlóaljából és a zászlóaljközvetlen alosztályokból állt. A gyalogságot a naszódi 2., a rahói 3., az aknaszlatinai 4., a felsővisói 12. és

a borgóprundi 33. hegyivadász tábori pótzászlóaljok jelentették, amelyeket az 1. hegyi huszár tábori pótuszázad (Nagybánya), az 1. hegyitüzér tábori pótüteg (Máramarossziget–Beszterce) ismeretlen számú és típusú löveggel, az 1. gépvonattatású hegyi légvédelmi gépágyús tábori pótszakasz (Ungvár) 2 db 4 cm-es légvédelmi gépágyúval, továbbá az 1. hegyi utász tábori pótszakasz (Máramarossziget) és az 1. hegyi híradó tábori pótszakasz (Beszterce) támogatott a harcban.⁸ A harcoló kötelékeket kiegészítette még az utánpótlást biztosító dandárvonat, az egészségügyi oszlop és egy törzsszázad.⁹ A seregetest élére a nyugállományból visszahívott, ideiglenesen ténylegesített Sziklay György vezérőrnagyot állították, a dandár vezérkari főnöke Lépes György vezérkari százados lett.¹⁰ A seregetest I. c. (anyagi vezérkari) tisztí beosztását egy adat szerint Ivánka Rudolf vezérkari százados látta el, a törzsszázad parancsnokává Lövétei József századost nevezték ki.¹¹

Az önálló pótzászlóaljok, így a hegyivadász tábori pótzászlóaljok elvi szervezését és fegyverzetét már 1943-ban meghatározták. Eszerint annak állnia kellett három hegyivadász (lövész) századból, egy nehézfegyverszázadból, valamint egy-egy híradó, utász, közepes aknavető, páncéltörőágyús, és egy gépkocsizó nehéz-páncéltörőágyús szakaszból, utóbbi három alosztály egy-egy aknavetővel és löveggel. A nehézfegyverszázadnak három géppuskát és két aknavetőt írtak elő, a lövészs századok egyenként három golyószórót és két gránátvetőt kaptak volna. A személyi feltöltést fele-fele arányban kiképzett, de nem tényleges viszonyban lévőekkel és újonc legénységgel kellett megoldani.¹² A századparancsnoki beosztásokban szinte csak alacsony rendfokozatú tartalékos tisztet lehetett találni, azonban a kevés tartalékos, és még kevesebb hivatásos tiszt miatt a legalacsonyabb, normál esetben tisztí rendfokozatot igénylő szakaszparancsnoki beosztásokba gyakran hadapród őrmesterek,¹³ továbbbszolgáló, vagy hivatásos altisztek, a 12. hegyivadász tábori pótzászlóaljnál pedig szinte kivétel nélkül szakaszvezetők kerültek.¹⁴

A papíron meghatározott „kell”-hez képest a „van” azt eredményezte, hogy megalakuláskor a pót dandár 2. hegyivadász tábori pótzászlóaljának megvolt a három lövészs százada, ill. volt egy aknavető százada is (ismeretlen számú vetővel), de hiányoztak a páncéltörő ágyúí.¹⁵ A 12. hegyivadász tábori pótzászlóalj viszont csak két lövész és egy nehézfegyverszázadból, zászlóaljközvetlenül pedig egy-egy aknavető-, géppuskás és árkás szakaszból állt, de rendelkezett egy ismeretlen típusú, úrméretű páncéltörő ágyúval is. Aknavetőik száma nem ismert, géppuskáik száma összesen hatra rúgott.¹⁶ A többi pótzászlóalj részletes tagozódása, és fegyverzete ugyancsak nem ismeretes. Az azonban kijelenthető, hogy a dandár sorozatlövő, valamint gyalogsági nehézfegyverekkel nagyon gyengén volt ellátva, tüzéségi támogatása, harckocsik elleni védelme és csapatlégvédelme elhanyagolható volt. Tulajdonképpen nem jelentett egyebet, mint zömében karabélyokkal, puskákkal és pisztolyokkal felszerelt gyalogosok tömegét. A seregetest összlétszámát egy kutató 6000 főre tette,¹⁷ melyet túlzónak tartunk.

Mint a fenti néhány adat rávilágít, az 1. hegyi tábori pót dandár felszerelése, fegyverzete számos kívánnivalót hagyott maga után, de nem volt problémamentes a beosztása a Kolozsvár térségéből indítandó hadművelet támadó csoportosításába, felvonulása az összpontosítási körletbe, valamint hadműveleti alkalmazása sem. Mivel a harcok Magyarország székelyföldi területén már 1944. augusztus 26-a óta tartottak, várható volt, hogy az ellenség északnyugatabbra is zárkózik a határra, sőt át is fogja lépni azt. Ezért az 1. hegyi tábori pót dandárt augusztus 28-án először az ún. Kosnai-nyak¹⁸ védelme érdekében a német XVII.

hadtest parancsnokságának rendelték alá, de azt még aznap megváltoztatták, és a hegyieket a 9. székely határvadászdandárral cserélték fel. Az 1. hegyi tábori pótandár vasúti szállítását már augusztus 27-én megkezdték,¹⁹ de hogy az egyes csapatalakulatok mozgatása (és talán az egész dandár felhasználása) vonatkozásában teljes zűrzavar uralkodott, arra jó példa a 12. hegyivadász tábori pótzászlóalj esete is.

Az alakulat 1944. augusztus 20-án kapott intézkedést az ország belsejébe való áttelepülésre az ún. törzspótszázaddal együtt. Délután Felsővisó község részéről a római katolikus plébános és a gyógyszerész (!) búcsúztatta a pótzászlóaljat, amely estére befejezte a vasútállomáson a berakodást, majd 21-én hajnalban útnak indult kijelölt állomáshelyére, a Nógrád megyei Kisterenyére. A hosszadalmas utazás augusztus 26-án 14 órakor fejeződött be, azonban a kisterenyei állomáson a pótzászlóalj előreküldött szálláscsináló törzsének parancsnoka máris távirati parancsot adott át a zászlóaljparancsnoknak, Kocsis János századosnak, miszerint a harcos rész (tehát a pótzászlóalj) nem rak ki, hanem azonnal indul vissza a Beszterce melletti Jádra. Meglepő, hogy a parancsot nem teljesítették, és hosszas telefonálás után mégis elkezdték a kirakodást, amit csak másnap fejeztek be. Szinte kár volt, mert 28-án délelőtt a polgári lakosság jelenlétében letett esküt követően ismét vasúti szerelvénybe kellett rakodniuk, majd 14 órakor visszaindultak Erdélybe. Először – ismeretlen okból – Szegedre irányították a szállítmányt, majd onnan visszafordították Ceglédre, és közel ötnapos hosszú vonatozást követően szeptember 2-án kora délelőtt érkeztek meg Jádra. Másnap a zászlóaljparancsnok és Balmaz Béla zászlós, zászlóaljsegédtiszt a Besztercén történt eligazításon tudta meg, hogy zászlóaljuk az 1. hegyi tábori pótandár egyik harccsoportjába lesz beosztva és Kolozsvártól délre, vagy Felsővisó környékén partizánvadászatra bevetve. Szeptember 6-án parancsot is kapott a zászlóalj, hogy másnap hajnalban Felsővisóra kell indulniuk, azonban ezt még aznap visszavonták, és 7-én új parancs szerint Szászfenes lett a menetcél, amelyet két lépcsőben kellett elérniük. A vonatlépcső szeptember 7-én 20 órakor elindult gyalogmenetben, ill. országos járművekkel (szekerekkel), a harclépcső pedig 8-án hajnali 4 órakor a MÁVAUT²⁰ kilenc db autóbuszával. „A pct.²¹ ágyut az egyik autóbusz után kötöttük és neveltük [...], hogy a kölyökágyu hogy ugrál a rossz úton a hatalmas autóbusz mögött.” – írta naplójába aznap Balmaz zászlós. A menetoszlop 19 órára ért Szászfenesre, ahol a IX. fogatolt vonatosztály laktanyájában szállásolt el.²² Borgóprundon a 33. hegyivadász tábori pótzászlóalj szintén szeptember 8-án, de késő délután kapta a menetparancsot, hogy el kell indulnia Kolozsvár térségébe. Előbb gyalogmenetben Besztercére vonultak, ahonnan német tehergépkocsikon 9-én délelőtt szállítás szintén a szászfenesi vonatlaktanyába, ahová este fél 8-ra érkeztek. A hangulatról Gábris Ernő hadapród őrmester, a zászlóalj egyik nehézfegyverszakaszának a parancsnoka így írt: „Nagy volt az örömünk, mert tudtuk, hogy Dél-Erdélyért megyünk. A baj csak ott volt, hogy nem voltunk még teljesen felszerelve. Puska kevés volt, a páncéltörő ágyúért és a pisztolyokért délután kellett volna elmenni Besztercére. A málhanyergék még nem voltak felszerelve a lovakra. A létszámunk sem volt még teljes, a hiányt újoncokkal kellett pótolnunk. A vonat csak második lépcsőben, éjfél után fog utánunk jönni, és kérdés, utolér-e bennünket. Ezzel szemben az emberek lelkesedése mindent pótol. Nem is csoda, majdnem mind erdélyi, sőt sok a dél-erdélyi [!] menekült is.”²³ Az említett vonatlépcső valóban később indult, mégpedig budapesti kék autóbuszokkal.²⁴

A dél-erdélyi támadás főerőiként kijelölt csapatok felvonultatása igen lassan haladt annak ellenére, hogy minden órával növekedett az esélye annak, hogy a szovjetek a Déli-Kárpátok hágóin és szorosain át belépnek Erdély románok birtokolta területeire. Amikor többszöri halasztást követően 1944. szeptember 4-éről 5-ére virradó éjjelen megindult a magyar hadművelet, még sem a 2. páncélosadosztály, sem a 25. gyaloghadosztály nem állt teljes egészében rendelkezésre. Mivel részeik még szállítás alatt voltak az Északkeleti-Kárpátokból Erdélybe, ezért a zömében Szamosújvár, Apahida, Szamosfalva, később pedig Aranyosgyéres vasútállomásokon kirakó kötelékeket lépcsőzetesen vetették harcba. Bár a kezdetben gyenge harcértékű és nem túl erős morálú román csapatokkal harcoló honvédek jó ütemben nyomultak előre, a támadás eredeti célja ekkorra már okafogyottá vált, hiszen a német légifelderítés már szeptember 7-én szovjet páncélosokat jelentett Nagyszeben térségéből. Ugyanakkor a siker legkisebb reményével is kecsegtető védelmi harcok megvívásához, igenis szükséges volt egy kedvezőbb terepszakasz elfoglalása. Erről maga a hadseregparancsnok, Veress vezérezredes háború után írt visszaemlékezéseiben így fogalmazott: „A szerencsétlen dél-erdélyi határalakulás, a Keleti-Kárpátok védelmének biztonsága, de főleg az időnyerés, arra az elhatározásra indították a hadsereg-parancsnokságot, hogy a szűk hadműveleti területet – ha már a legfelsőbb hadvezetés Erdély kiürítését nem rendelte el – legalább kitérítse, hogy a románok a Székelyföld nyakát elvágni ne tudják. Erre csak egy mód nyújtott lehetőséget: Kolozsvár és Marosvásárhely között a határbeszögellést egy támadással kellett kiegyenesíteni. Azt a kézenfekvő tervet, hogy a támadást a déli-kárpáti hágók birtokáig vigye előre, a hadsereg-parancsnokságnak erő híján el kellett ejtenie.”²⁵

A 7. és 9. tábori póthadosztályokkal együtt a négy magyar hadosztály az 1944. szeptember 5. és 12. közötti szűk egy hét első szakaszában támadó harcokat vívott a román 4. hadsereg erőivel szemben. A támadás centrumában alkalmazott 9. tábori póthadosztály alakulatai már az első napon, szeptember 5-én kora délután birtokba vették Tordát, majd másnap Felvincig jutottak előre, ahol a 25. gyaloghadosztály részeivel megerősítve védelembe mentek át. A nagyváradi seregtest új felvonulási területét Aranyospolyán, Aranyosgyéres, Gyéresszentkirály, Aranyoslóna, Aranyosgerend, Harasztos falvak területén jelölték ki. A bal szárnyon a 2. páncélosadosztály a Dicsőszentmárton–Magyarforró–Székelykocsárd általános terepszakaszig jutott előre. A jobb szárnyon a 7. tábori póthadosztály Nagyenyed felé tört, azonban Torockógyertyános és Nyírmező között az ún. Kőköz-szorosban a román 2. hegyi hadosztály csapatai megállásra, majd visszavonulásra kényszerítették. Miután a román alakulatok ellenállása folyamatosan erősödött, valamint a magyar 2. hadsereg támadási sávjában megjelentek a szovjet 6. harckocsihadsereg és a szovjet 27. hadsereg magasabbegységei is, a támadók a halogató védelem taktikájára tértek át.

A magyar–német fél szempontjából a védelem legideálisabb terepszakaszra kétségtelenül a Maros–Aranyos vonala volt, így miután szeptember 12-én délután Hitler engedélyezte Hans Friessner vezérezredesnek, a német Dél-Ukrajna Hadseregcsoport parancsnokának a Maros jobb partjára történő visszavételt, a német és magyar csapatok megkezdtek a behátrálást a részben már előkészített állásokba. A Friessnernek alárendelt Veress vezérezredes intézkedett, hogy az arcvonal nyugati szektorában ugyanígy történjen meg az Aranyos folyón is a partváltás. Ez szeptember 13-án még tartott úgy, hogy a szovjetek már támadták a visszavétel elősegítésére meghagyott két magyar hídfőt Tordánál és

Aranyosegerbegynél. Ugyanekkor – szintén a magyar 2. hadsereg parancsnokának utasítására – elkezdődött a néhány napos küzdelemben jelentősen megtépázott 7. és 9. tábori póthadosztályok hátragyülekeztetése pihentetés és feltöltés céljával. Veress elképzelése eredetileg az volt, hogy a beérkező 1. és 2. hegyi tábori pótdandárokat a Kolozsvár–Nagyvárad közötti útvonal biztosítására s ezáltal egy lehetséges nyugat felé megkísérelt visszavonulás fedezésére használja fel, szembehelyezkedve a Honvéd Vezérkar azon elgondolásával, amely a két dandárt a Nagyváradtól délkeletre (Belényesen át Déva felé) vezető út mentén alkalmazta volna az esetleges szovjet előretörés megakadályozására.²⁶ Azonban a nagyvárad–kolozsvári műút biztosítására végül a szolnoki 10. tábori pótgyalogezredet rendelték,²⁷ a belényesi irányban pedig néhány nappal később, az 1944. szeptember 13-án megindult másik magyar támadás során a pécsi IV. hadtest pótalakulatai tevékenykedtek, továbbá a Tordánál kialakult hadihelyzet is új tervet kívánt. Ezért Veress vezérezredes úgy határozott, hogy a várostól nyugatra, a 25. gyaloghadosztály jobb szárnyán a 2. és az 1. hegyi tábori pótdandárok vegyék át részben a 7. és teljes egészében a 9. tábori póthadosztály helyét, és hozzanak létre új arcvonalat az Aranyos mentén és a Gyalui-havasokban.²⁸

Az 1. hegyi tábori pótdandár így teljesen a magyar arcvonal „lógó” jobb szárnyára került a Gyalui-havasokban, ahol az ellenséges érzelmű román lakosság mellett az irreguláris és reguláris román csapatok nyugtalanító jelenlétével kellett számolni. 1944. szeptember 9-én a két hegyi pótdandár már javában gyülekezett a Szászfenes-dél és Kolozs-délnyugat vonalon, az 1. hegyi tábori pótdandár parancsnoksága Szászfenesen települt. A gyülekezést nyugat felől a Bánffyhunad térségében elhelyezett 60. határvadász-zászlóalj biztosította. Délután a 2. hegyi tábori pótdandár meg is kezdte előrenyomulását, súllyal a Tordai-hasadék irányában. Az 1. hegyi tábori pótdandár beérkezett részei a Magyarlóna–Borrév-úton kezdték meg előre mozgásukat. A sziklás, hegyes, erdős terepen menetelő hegyivadász pótzászlóalj az ott megbújt román partizánok fegyvereiből szórványos tüzet kaptak.²⁹

A 12. hegyivadász tábori pótzászlóalj aznap 14 órakor kapott bevetési parancsot Hasadát–Járvize területére, és 20 órakor Magyarlónától délre átlépve a 2. bécsi döntés által meghúzott határt, éjszakai menetben másnap reggelre érte el a kijelölt területet, és 2. lövész pót századával biztosította a dandár jobb szárnyát, mindössze két géppuskával.³⁰ Szeptember 10-én este két terepkutató, felderítő osztag előreküldésével a 33. hegyivadász tábori pótzászlóalj is elindult Járvizére, hogy ott a 12-esekkel együtt képezzen harccsoportot. A zászlóalj 11-én délelőtt ért fel a település feletti hágóra, ahol a 14. tábori pótgyalogezredtől vették át azok állásait. A katonák puskával, kézigránáttal felszerelve várták a továbbiakat, a zászlóalj páncéltörőágyús szakasza bár csak egyetlen löveggel rendelkezett volna szervezés szerint is, az mégsem állt rendelkezésre, honvédei csak egyszerű gyalogságként voltak bevethetők. A továbbiakban csak szórványos lövöldözés volt a környéken, de a harcfelderítés jelentősebb számú partizán csoportokról adott hírt. A zászlóalj erős felderítő osztagot küldött ki déli irányban is, amely Alsójáránál túlerejű román csapatokba – a román 2. hegyi hadosztály alakulataiba – ütközött, amelyekkel tűzharcba bocsátkozott, de sikerrel vonta ki magát a küzdelemből, és 13-án délben bevonult Járvizére.³¹

Itt jegyezzük meg, hogy a román 2. hegyi hadosztály, amely Gheorghe Bartolomeu ezredes (szeptember 15-től Constantin Iordăchescu dandártábornok) parancsnoksága alatt állt, a Marostól délre fekvő, Hunyad megyei Csígmó

községnél lévő összpontosítási körletében 1944. augusztus 30-án azt a feladatot kapta, hogy Szászsebes és Gyulafehérvár között fekvő Lámkerék és Alsóváradja községek térségébe gyülekezzen előre. Mivel a román hadvezetés számított a magyar támadásra, a hadosztály beérkezését követően arra utasította a román 1. hadseregparancsnokság, hogy „késleltesse az ellenség előrenyomulását Gyalu, Borrév irányában, majd zárja le a Borrévtől nyugatra lévő Aranyos-szurdokot.” A hadosztály eredeti hadrendjéből – az 5. hegyivadászcsoport, alárendeltségében a 6., 10. és 15. hegyivadász-zászlóaljakkal, valamint a 4. hegyiágyús osztállyal – időközben ugyan elvették a 15. hegyivadász-zászlóaljat, de a hadosztályparancsnok kitaró kérelmezésére megkapta a 9. hegyivadász-zászlóaljat. A hadosztály végül 1944. szeptember 8-án érte el az Aranyostól délre eső területeket, ahol tovább erősödött a román 3. hegyi hadosztálytól átadott 5. hegyivadász-zászlóaljjal.³²

A már említett magyar hegyivadász-harccsoport létrejött, de másképpen, mint azt két nappal korábban a 33. hegyivadász tábori pótzászlóalj parancsnokságán tudták. A 33-asokat a dandárparancsnokság a nyugati irányú felderítésre és biztosításra szánta, a többi négy zászlóaljat pedig a Járabányától dél-délnyugatra húzódó hegyek birtokbavételére. A kérdéses területen két román zászlóaljjal számoltak, és mintegy 5-600 főnyi partizánnal.³³ A Járabányán gyülekező harccsoport élére a Ludovika Akadémia harcászattanári beosztásából a dandárparancsnoksághoz bevonult Kiss Béla alezredes került. A támadás célja az volt, hogy a román 2. hegyi hadosztály Vidaly térségéből északkeleti irányban előrenyomuló harccsoportjának útját elzárja, és lehetőség szerint bekerítse azt.³⁴ Szeptember 14-én délelőtt 11-kor indult a csoportosítás, élén a 2. hegyivadász tábori pótzászlóaljjal, amelyet az 1941-ben megsebesült, és egyik alsókarját elveszített Izay János százados vezetett.³⁵ Mögötte az 1. hegyi pótütég haladt, majd a 3. hegyivadász tábori pótzászlóalj Szabó József (?) százados, azt követően pedig a 4. hegyivadász tábori pótzászlóalj Pap-Perint Domokos százados parancsnoksága alatt. A csoport tartalékát a 12-esek képezték. Balmaz zászlós a harcérintkezés felvételét így rögzítette naplójában: „Vádpatakról³⁶ voltunk még É-ra menetben, amikor az első román akna bevágott a távb. és árk. szak. közé. Szétbontakozva várjuk a fejleményeket. Az élzlj. felvette a románokkal a harcot. A hegytetőről szépen látjuk úgy a románok futását, mint a kettesek előretörését. Géppuskásainkkal alig bírunk, a hálás célok láttára mindenáron löni akarnak. Végre megkapjuk a harccsop-tól az engedélyt, hogy ha jó céljaink vannak, lőhetünk, mire hat gp. okádni kezdte a tüzet. [...] A románok visszavonultak rengeteg hadianyag és elég sok halott visszahagyásával. Saját veszteség nincs. A harc 19h-kor elcsendesedett, és az elfoglalt területen körvédelemre rendezkedtünk be.”³⁷

Az előbbi művelettel összhangban, a dandár jobb szárnyán ugyancsak szeptember 14-én került sor a 33. hegyivadász tábori pótzászlóalj partizánok elleni bevetésére, amely – nyugodtan kijelenthetjük – kifejezetten csúfosan végződött. Reggel 6 órakor a zászlóalj zöm (más adat szerint egy megerősített század) megindult a Hideg-Szamos völgye felé. Bár a zászlóalj tisztikara határozott tudomással bírt arról, hogy a közeli hegyekben minimum több százas nagyságrendben vannak román partizánok, a nyugat felé haladó kötelék nem a helyzetnek és a terepviszonyoknak megfelelő, elő-, oldal- és utóvéddel biztosított menetoszlopként haladt, hanem mindezek teljes mellőzésével.³⁸ Ennek eredményeként a magyar csapattest délelőtt 10 órakor egy szűkülő völgyben a bal oldali meredek sziklás hegyoldal gerincéről olyan tűzrajtaütést kapott, amely azonnal szétzilál-

ta. Az ellenség mintegy fele civil ruhás paraszt volt, a reguláris erők feltehetően az ún. „Bihar” csoport (Grupul „Bihor”) „Aranyos” és „Szamos” területvédelmi zászlóaljaihoz tartoztak (Batalionul fix regional „Arieș”, batalionul fix regional „Someș”).³⁹ A 33. hegyivadász tábori pótzászlóalj aznapi vesztesége legalább 133 fő volt, közöttük öt tiszt is. A fiaszó fő felelőse, Tóth István IV. százados, a zászlóalj parancsnoka is román hadifogságba esett. A zászlóalj maradványai felett az 1944. augusztus 20-án a Ludovika Akadémián avatott fiatal hivatásos hadnagy, Harkay Tihamér vette át ideiglenesen a parancsnokságot. A 100-150 főre olvadt zászlóalj, némileg kiköszörülve a csorbát, még aznap egy román zászlóaljharccsoport támadását fullasztotta vérbe, amelynek eredményeként mintegy 10 db német MG42 típusú villámgéppuskát, valamint többtucatnyi román 41M 9 mm-es Orița géppisztolyt és egyéb hadfelszerelést zsákmányolt.⁴⁰

A magyar 2. hadsereg II. hadtestének arcvonalán a szovjet–román erők Alsójárát elfoglalva tovább hatoltak északi irányban. Az Aranyos északi partjára kijutni akaró 1. hegyi tábori pótandár négyzászlóaljas harccsoportja az ellenség oldalában szeptember 15-én Felsőaklost, és a falutól nyugatra emelkedő Ronki kopasz nevű 1018 m-es uralgó magaslatot támadta, amelyet a szovjet alegységekkel megerősített román hegyivadászok birtokoltak.⁴¹ Miután a hegycsúcs magyar kézbe került, a 12. hegyivadász tábori pótzászlóalj a magassági pont nyugati oldalán húzódó völgyben fekvő, Szélesmező nevű házcsoportot is megszállta, de csak rövid időre. Mivel az Alsójárával nagyjából egy vonalban fekvő Aranyosivánfalva súlyos tűz alatt állt, valamint a Borrév–Magyarlóna közötti út tengelyében előrenyomuló szovjetek már Járabányát fenyegették, a visszavétel elkerülhetetlen volt. A pótseregtest harccsoportparancsnokának harcálláspontját Aranyosivánfalvánál az ellenség feltehetően rádióforgalmazás alapján bemérte, majd aknavető-tűzcsapást mért rá. A telitalálat következtében Kiss Béla alezredes súlyos sebesüléssel szállították hátra.⁴²

A dandár zászlóaljai érzékeny veszteségeket szenvedtek, visszavonuló részek összekeveredtek. Szeptember 16-án és 17-én Járabánya és Magyarléta között hullámzó harcok folytak, különösen is a két település környékén fekvő Parlag 669-es és Meggyes 739-es magassági pontok birtoklásáért zajlott a küzdelem. Ez utóbbiért a 12-esek igen sok vért áldoztak, elesettekben, sebesültekben és eltűntekben legalább 60 főt veszítettek. Légnyomástól ott sebesült meg a zászlóalj parancsnoka, Kocsis János százados is.⁴³

Ebben az időszakban már nyilvánvaló volt, hogy a gyenge magyar pótseregtestek a maguk erejéből képtelenek feltartani az egyre fokozódó nyomást, amelyet a tordai térségben támadó szovjet és román csapatok rájuk helyeztek. Szeptember 13-tól a német Fretter-Pico seregcsoport alárendeltségében lévő magyar 2. hadsereg jelentős német megerősítést kapott az ún. „Kessel” csoport (Gruppe „Kessel”) formájában, amelynek Mortimer von Kessel altábornagy volt a parancsnoka, s akinek törzse hamarosan át is vette a Tordától nyugatra eső terület védelmének irányítását, így az 1. és 2. hegyi tábori pótandárokat is, akár egy hadtestparancsnokság. Az eredetileg sem túl „acélos” pótandárok megtámasztására német alakulatok kerültek alárendeltségükbe. Az 1. hegyi tábori pótandár kötelékében a német „Gericke” harccsoport 1. „Kárpát” vadászrezedének két zászlóalja és a 4/III. „Brandenburg” zászlóalj, a „Gradl” harccsoport felderítő páncélgépkocsijai, továbbá az „Eder” harccsoport két zászlóalja harcolt.⁴⁴ Erre égető szükség is volt, mivel 17-én már előfordult, hogy a dandár egyes alakulatai engedély nélkül elhagyták állásaikat. A német „Gericke” harccsoport megér-

kezésével Havasasszonyfalva és Felsőfüle között még időben sikerült arcvonalat rögtönözni. Onnan Pusztaszentkirályig az arcvonal gyakorlatilag fedezetlen volt, azt csupán a szintén német 13. páncélos-felderítőosztály harcjárművei biztosították. A magyar 1. és 2. hegyi tábori pótdandár csatlakozásánál a német „Eder” harccsoport két zászlóaljja ment állásba.⁴⁵

Szeptember 18-án a magyar 2. hadsereg Tordától nyugatra húzódó arcvonalán német erők betagolásával és a magyar 1. hegyi tábori pótdandár erőinek összegyűjtésével Magyarléta és Magyarpeterd között biztosító vonalat hoztak létre. A megrendült magyar pótseregettest alakulatai közé század- és szakaszkötelekben német csapatokat osztottak be. A Hasadát–Járavize térségében álló 33. hegyivadász pótzászlóalj a „Gericke” harccsoport egy gépkocsi-szállítású, nehézfegyverekkel jól ellátott német vadászszázada támasztotta meg. A német 13. páncélos-hadosztály páncélos-felderítőosztályának ugyancsak ide beosztott néhány felderítő páncélgépkocsiját – egy páncélromboló járőrrel együtt – útbiztosításra rendelték.⁴⁶ A német segítség megérkezését a magyar csapatok általában örömmel vették, ahogy erről Gábris hadapród őrmester is írt naplójában: „Ma [szeptember 18-án – a szerző] nagy öröm ért bennünket. Német bajtársak jöttek a segítségünkre. Pedig magunk sem hittük volna. Délben motorzúgásra lettünk figyelmesek. Beérkezett egy német szakasz egy terepjáróra szerelt géppuskával. Nagy volt az öröm mindenütt, ami csak akkor lohadt, amikor megtudtuk, hogy mennek tovább Hasadátnak. Azonban mielőtt még elmentek volna, a gépágyújkkal végiglövöttük az ellenséges fészeket. Mint a vadkacsák úsztak a levegőben a fényjelzős lövedékek. 2 óraker elment a német felderítő osztag Hasadátra. Megint egyedül maradtunk, de nem sokáig. Este 6 óraker beérkezett egy német hegyivadász [század – a szerző], gépkocsikon szállítva géppuskákkal, akna- és gránátvetővel, és páncélgépkocsival megerősítve és főhadnagy parancsnoksága alatt. Most azután teljes lett az öröm. [...] A német parancsnokság mindjárt végigjárta a támpontokat a német szakaszok szétosztására. Az éjjel már sokkal nyugodtabban aludhattunk.”⁴⁷

A dandárzöm szeptember 19-én Hasadát térségében próbálta megakadályozni a szovjet–román egységek minduntalan ismétlődő, nyugatról történő átkarolási kísérleteit, a 33. hegyivadász tábori pótzászlóalj pedig Járavizénél tartotta állásait. Három nappal később Tordánál a szovjetek heves támadásba kezdtek, s bár a magyar védelem elszántan küzdött, az áttörést megakadályozni csak a német 23. páncélos-hadosztály bevetésével lehetett. Az ellenség erős harctevékenysége érezhető volt a magyar II. hadtest arcvonalának jobb szárnyán is. A Gyalui-havasok keleti előhegyei között elkeseredett, hullámozó harc folyt. A szovjet 27. hadsereg 35. gárda-lövész- és 104. lövészhadteste erőteljes észak-északnyugati irányú mozgással próbálta mielőbb elérni a Kolozsvár–Bánffyhunad-terepszakaszt, hogy így visszavonulásra készítse a Tordánál küzdő magyar–német főerőket. Az 1. hegyi tábori pótdandár bal szárnyán szeptember 19–22. között Oláhlétánál, majd 23-tól 25-ig Csűrűlyénél a 4. hegyivadász-tábori pótzászlóalj próbálta feltartóztatni a túlerőt. A 3. hegyivadász tábori pótzászlóaljról igen keveset tudunk, de ebben az időszakban Magyarlétánál voltak állásban, az Izay-féle 2. hegyivadász-tábori pótzászlóaljjal. A 33-asok és a 12-esek maradványai Kisfenes–Tordaszentlászló felé húzódtak vissza.⁴⁸

Mivel a rendkívül heves harcokban nemcsak a védők, hanem a támadók is kifáradtak, szeptember 24-től inkább korlátozott célú tevékenység folyt Tordától nyugatra is. Az 1. hegyi tábori pótdandárnak itt 27-én még arra is futotta mara-

dék erejéből, hogy német utászok segítségével Tordaszentlászlóról indítson ellenlökést, amely azonban a románok igen erős aknavető- és géppuskatüzében hamarosan elakadt. Először a német utászok, majd a magyar hegyivadászok hátráltak meg. Ezen a napon a magyar 1. hegyi pótdandár harcrendjéből kivonták a német kötelékeket, de már szeptember 28-án bebizonyosodott, hogy valójában mekkora harcértéket is képviseltek a német – részben páncélozott – harccsoportok. A román csapatok négy zászlóalja Hasadáttól nyugatra ugyanis két helyen is behatolt a „Kessel” csoport jobb szárnyának védelmébe, majd késő délután Kisfenes felé folytatták előrenyomulásukat. Az 1. hegyi tábori pótdandár ismét ellenlökéssel próbálkozott, azonban katonáit ekkor már helyenként fegyverrel kellett kényszeríteni az előrenyomulásra.⁴⁹

Bár a város katonai kiürítésére már négy nappal korábban sor került, a tordai csata utolsó napjának 1944. október 8-át tekintjük. Az erdélyi 1. hegyvidandár által 1944. augusztus végén sebtében felállított pótseregtest elcsigázott katonái október 8-án még mindig a Gyalu–Kolozsvár-vonal előtt álltak, noha a dandár tiszti és legénységi állományának jelentős részét elvesztette, harci szelleme a kezdeti napokhoz képest pedig jócskán megcsappant. Testvéralakulatával, a 2. hegyi tábori pótdandárral és a német segítséggel együtt azonban mégis hozzájárult ahhoz, hogy a Tordánál a hadműveletek fő terhére hordozó magyar 2. páncélos- és 25. gyaloghadosztályok kitarthassanak, s így a szovjet hadászati elképzelés, amely a Kelet-Magyarországon védekező német és magyar hadseregek gyűrűbe szorítását és megsemmisítését célozta, megghiúsult. Ezt követően az 1. hegyi tábori pótdandár maradványai a másik hegyi pótseregtest roncsaival együtt beolvadtak a szintén leharcolt 7. tábori póthadosztályba, így a továbbiakban mint önálló alakulat megszűnt létezni.

■ JEGYZETEK

1. Illésfalvi Péter: *A honvédség erdélyi harcai 1944-ben*. In: *A Dontól a Marosig 1943–1944*. A X. és XI. Makói Honvédnep és Találkozó 2003–2004. Makó, 2005. 51.
2. Szakály Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945*. Bp., 2003. 366. (A továbbiakban: Szakály 2003)
3. Illésfalvi Péter – Számvéber Norbert – Szabó Péter: *Erdély a hadak útján 1940–1944*. Nagykovácsi, 2008. 88. (A továbbiakban: Erdély 2008)
4. Ravasz István: *Erdély ismét hadszíntér 1944*. Bp., 2002. 54. (A továbbiakban: Ravasz)
5. Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Bp., 2005. 309–310.
6. Ravasz 51–53.
7. A seregtest korabeli teljes, az ún. békehadrendben meghatározott hadrendi megnevezése.
8. Erdély 2008. 187. Az 1. hegyi tábori pótdandár hadrendjét ezenkívül két másik szakmunka említi, azonban hiányosan és pontatlanul: mindkettő feltünteti a 20. határvadász tábori pótzászlóaljat, de az nem Torda, hanem Arad térségében harcolt, valamint csak részben vagy egyáltalán nem említi a dandárközvetleneket (Ungváry 486.; Ravasz 166.).
9. A szerző által Harkay Tihamér hivatásos hadnaggyal 1998. április 24-én Salgótarjánban készített hangfelvétel. (A továbbiakban: Harkay-interjú)
10. Ravasz 53.
11. Harkay-interjú; HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattár, Lövetei József 59604. sz. tiszti okmánygyűjtője.
12. HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) 5500/M. 1. vkf. – 1943. 13/1. és 13/2. sz. al mellékletek.
13. Érettségivel rendelkező, a tartalékos tiszti tanfolyam I. évfolyamát már elvégzett katonák.
14. Balmaz Béla tartalékos zászlós, a 12. hegyivadász tábori pótzászlóalj zászlóalj-segédtszjtjének naplója, 2. Másolat a szerző birtokában. (A továbbiakban: Balmaz-napló)
15. Izy János: *Egy hegyivadász visszaemlékezései – vitéz Izy János m. kir. honvéd hegyivadász százados 1939–1945*. Sopron, 2002. 57–58. (A továbbiakban: Izy)
16. Balmaz-napló 1–2.

17. Csima János: *Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához 1938–1945.* Bp., 1961. Belső kiadvány szolgálati használatra. 324.
18. A korabeli magyar–román határvonal beszögellése a Borgói-hágó térségében.
19. Ravasz 53.
20. Magyar Királyi Államvasutak Közúti Gépkocsiüzem nem betű szerinti rövidítése. 1935-től ez a mozaikszó került a buszok oldalára és vált közismertté.
21. páncéltörő
22. Balmaz-napló 3. A buszok számára vonatkozó adat azért is rendkívül fontos, mert hozzávetőleges képet kaphatunk a feltöltött pótzászlóalj harcosszámáról. Amennyiben mind a kilenc autóbusz esetében azonos típusú és járművenként 40 férőhellyel számolunk, akkor a zászlóalj harcra vetés előtti küzdő létszáma 360 fő körül lehetett.
23. HL Tgy 1694. Gábris Ernő: *Frontnapló a gyalui havasokban folyt harcokról. 1944. szeptember 8-tól szeptember 28-ig.* A kéziratos füzet gépbe írt változata. 1. (A továbbiakban: HL Gábris-napló)
24. A Budapest Székesfővárosi Közlekedési Rt., akkori közismert nevén Beszkárt járműveiről van szó. Harkay-interjú.
25. Erdély 2008. 88.
26. Uo. 97.
27. Lásd erről bővebben: vitéz Lakatos Ferenc m. kir. ezredes hadinaplója – „*Hej fiúk, az élet mégiscsak szép!*” Bp., 2022.
28. Erdély 2008. 88–103. A magyar erők elégtelensége és az egyre fokozódó szovjet–román nyomás miatt a két, de különösen is a 7. tábori póthadosztály kivonása, pihentetése és legalább részleges feltöltése nem volt megoldható, így a hegyiekkel együtt harcoltak a továbbiakban.
29. Uo. 99.
30. Balmaz-napló 3.
31. Gábris-napló 3.
32. Gheorghe Suman – Vasile Pricop: *Istoria Vânătorilor de Munte din Armata Română.* Buc., 1998. 175–177. (A továbbiakban: Istoria)
33. Balmaz-napló 4.
34. *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Heeresgruppe Südukraine.* Band 4. Teil 2. 6. 9. – 30. 9. 1944. CAMO_500_12469_56_0078. <https://wwii.germandocsinrussia.org/de/nodes/5164-akte-56-unterlagen-der-ia-abteilung-der-heeresgruppe-s-dukrairie-ktb-des-oberkommandos-der-heeresgruppe-s-dukrairie-band-4-teil-2-6-9-30-9-1944-1-ausfertigung#page/79/mode/inspect/zoom/7> (Megtekintve 2024. július 4.)
35. Harkay Tihamér elmondása szerint Izay százados kiváló harci szellemű tiszt volt, aki testi fogyatékossága ellenére mindenütt csapatai élén küzdött a válságos pillanatokban, ép kezében szolgálati fegyverét tartva, fából készült kézfejébe pedig egy szuronyt erősítve. Később a dél-erdélyi harctéren tanúsított vitéz és önfeláldozó magatartásáért és zászlóaljának az ellenség előtti vezetéséért Izay János századosnak 1945. január 29-én a Magyar Érdemrend Tisztikeresztjét adományozták hadidíszítménnyel és a kardokkal. (Vö.: Izay 66.)
36. Néhány házból álló település Aranyosivánfalvától nyugatra a Vád-patak völgyében.
37. Balmaz-napló 4. Rövidítések: É=észak, távb.=távbeszélő, árk.=árkász, élzlj.=élzászlóalj, harccsop.=harccsoport, gp.=géppuska.
38. Vö.: *E-1 Harcászati Szabályzat.* I. Bp., 1939. 14–16. §.
39. Istoria 179.
40. Harkay-interjú
41. Megjegyzendő, hogy 1944. szeptember 15-én a román 2. hegyi hadosztály a szovjet 35. gárda-lövészhadtest alárendeltségébe lépett. Vö.: Istoria 178.
42. Erdély 2008. 113.; Balmaz-napló 4.; HL AKVI 1062, Kiss Béla tisztii okmánygyűjtője; az adatokat Kiss Béla alezredes leánya, dr. Csohány Jánosné közölte a szerzővel Debrecenben, 2009. március 11-én. Kiss Béla alezredesnek harccsoportja vezetéséért, vitéz és önfeláldozó magatartásáért 1945. január 29-én a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjét adományozták hadiszalagon, a kardokkal.
43. Balmaz-napló 5.; HM HIM KI veszteségi adatbázis.
44. Erdély 2008. 113. és 188.
45. Uo. 115.
46. Erdély 2008 116.
47. Gábris-napló 7.
48. Uo. 8–11.; HM HIM KI veszteségi adatbázis; Erdély 2008. 129.
49. Erdély 2008. 133.

RAVASZ ISTVÁN

A SZÉKELYFÖLDI HADMŰVELETEK 1944-BEN

1944 nyarán a magyar politikai és katonai vezetésben sokan hitték, hogy a háború még távol tartható Magyarországtól. Maga a Honvéd Vezérkar főnöke, Vörös János vezérezredes is bizakodón jelentette ki, hogy a Kárpátokban (német segítséggel) a szovjet haderő hosszabb ideig feltartóztatható.

■ 1944 nyarán a magyar politikai és katonai vezetésben sokan hitték, hogy a háború még távol tartható Magyarországtól. Maga a Honvéd Vezérkar Főnöke, Vörös János vezérezredes is bizakodón jelentette ki, hogy a Kárpátokban (német segítséggel) a szovjet haderő hosszabb ideig feltartóztatható. A minta az 1915–1917 közötti kitartás volt a Kárpátokban.

1944 nyarának végére az összefüggő front Kárpátaljával szemben megközelítette a történelmi határt, ám a magyar 1. hadsereg megszállárdította arcvonalát az Északkeleti-Kárpátokban, a hegység erdélyi szakasza és a szovjet csapatok között ott állt a német Dél-Ukrajna Hadsereg-csoport és a román haderő tekintélyes része. Augusztus utolsó dekádjában azonban gyökeres fordulat következett be: Románia augusztus 23-i átállása nyomán a szovjet haderő napokon belül a Kárpátokban állt. A magyar hadvezetés megkísérelte lezárni a Déli-Kárpátokat is, ám az újjászervezett 2. hadsereg szeptember 5-én megindított támadása elkésett, a tordai csatában a honvédek arra voltak képesek, hogy egy hónapon át megakadályozzák az egyesült szovjet–román erők áttörését az ország belső területei felé.

A román átálláskor Észak-Erdélyben a IX. hadtestparancsnokság és a Székely Határvédelmi Erők Parancsnoksága alá tartozó erők állomásoztak. A IX. hadtest alakulatai közül csak a 9. határvadászdandár volt teljes harcértékű, a többi feltöltetlen keret. A hadtest parancsnoka

Veress Lajos altábornagy (szeptember 1-jétől vezérezredes) volt. Beosztását 1942. november 15-e óta töltötte be, s 1944. augusztus 25-től őt bízták meg a 2. hadsereg megalakításával. A IX. hadtest vezetését Kovács Gyula vezérőrnagy (szeptember 1-től altábornagy) vette át.¹

A IX. hadtestet augusztus 28-án a Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz közvetlen alárendeltségébe utalták.² A vezetési struktúrában elfoglalt helye a Székelyföld kiürítéséig nem változott, ugyanis térben a Torda felé felvonult II. és a IX. hadtest között helyezkedett el a német Gruppe Siebenbürgen, a német 6. hadsereg LXXII. hadteste, LVII. páncéloshadteste, később a német 8. hadsereg XXIX. hadteste.

A 9. határvadászdandár parancsnoksága Csíkszeredában volt. Alárendeltségébe három határvadászcsoportban négy határvadász-zászlóalj tartozott, egyenként három-három határvadász- és egy nehézfegyverszázaddal. A 65. határvadászcsoport parancsnoksága Gyergyószentmiklóson, az ennek alárendelt 21. határvadász-zászlóalj Gyergyótölgyesen; a 70. határvadászcsoport parancsnoksága Csíkszeredában, a kötelékébe tartozó 32. határvadász-zászlóalj Gyimesfelsőlokon volt. A sepsiszentgyörgyi 67. határvadászcsoport-parancsnokság kötelékébe két határvadász-zászlóalj tartozott. A 24. zászlóalj parancsnoksága Kézdivásárhelyen, 1. százada Berecken; a 26. zászlóalj parancsnoksága Sepsiszentgyörgyön települt. Ez a négy zászlóalj használta a hegyi megnevezést is.³

Két határvadászcsoport nem tartozott a 9. határvadászdandár kötelékébe, de a Székely Határvédelmi Erőkébe igen, amelynek parancsnoka 1944. július 1. és október 16. között Horváth Ferenc vezérőrnagy volt. A 68. csoport parancsnoksága és az annak alárendelt 34. határvadász-zászlóalj Székelyudvarhelyre, a 69. csoport parancsnoksága Marosvásárhelyre települt, úgyszintén az ennek alárendelt 23. határvadász-zászlóalj parancsnoksága. A 69. csoportba tartozó 22. határvadász-zászlóalj parancsnoksága Besztercén volt. A Székely Határvédelmi Erőket alárendelték a IX. hadtest parancsnokságának. A 9. határvadászdandárba tartozott az 59. határportyázó-zászlóalj is, kötelékében két határportyázó-századdal, a 26. határvadász-zászlóalj határszakaszán. Hat portyázó század helyezkedett el a többi határvadász-zászlóalj körzetében, azok alárendeltségében.⁴

A történelmi magyar-román határon (a második bécsi döntés nyomán keletkezett nem) 1940-től építették ki Árpád-vonalat, amely ugyan nem képezett összefüggő védelmi vonalat, de 1944 augusztusára több eleme már állt (elsősorban a völgyzárak). Ezeket a Radnai-havasoktól az Ojtozi-szorosig összesen tizenkettő erődszakad biztosította, amelyek a határvadászcsoport-parancsnokságok alárendeltjei voltak: 21/1. Békás, 21/2. Maroshévíz, 21/3. Borszék, 21/4. és 5. Gyergyótölgyes, 21/6. Palotailva, 32/1. Úzvölgy-Zollamt, 32/2. Gyimesfelsőlok, 32/3. Gyimesközéplek, 24/1. Ojtoz-telep, 24/2. Kászónújfalu, 59/1. Tusnádfürdő.⁵

A Székely Határvédelmi Erőkhöz tartozott húsz székely határőrszászlóalj. E milicijellegű egységek működése a határhoz kötődött: 1. és 2. zászlóalj Gyergyószentmiklós, 3. Ditró, 4. Csíkszépvíz, 5. Karcfalva, 6. Csíkszereda, 8. Kézdivásárhely, 10. Kovászna, 11. és 12. Sepsiszentgyörgy, 13. Barót, 14. Székelyudvarhely, 15. Oklánd, 17. Székelykeresztúr, 18. Parajd, 19. Marosvásárhely, 20. Erdőszentgyörgy, 21. Ákosfalva, 22. Mezőmadaras, 27. Nyárádszereda. Egy zászlóaljba négy határőrszakad, egy nehézfegyverszakad és egy árkászszakad tartozott.⁶

A Honvéd Vezérkar főnökének helyettese, László Dezső altábornagy augusztus 24-én 03⁴⁵-kor határzárát rendelt el a magyar-román határon.⁷ Intézkedett a pótseregtettek mozgósítására, felvonultatására s Észak-Erdély és a Székelyföld

katonai biztosítására a IX. hadtestparancsnokság felé: a Székely Határvédelmi Erők azonnal szállják meg a Keleti-Kárpátok átjáróit.⁸ Elrendelte a felállítás alatt álló 5 új határvadász-zászlóalj felvonulását is, közülük a 7. zászlóaljat a Székelyföldre az Ojtozitól a Bodza-szorosig, a 33. zászlóaljat a Radnai- és a Borgói-szorosba irányították. Ez utóbbi mellett 4 új erődszázadot is felállítottak: 33/1. Óradna, 33/2. Nagylva, 33/3. Marosborgó, 33/4. Tihucza.⁹ A pótseregtestek közül a 2. tábori póthadosztályt Csíkszeredára irányították. Ennek alárendeltségébe 27-én belépett a 65. és 69. határvadászcsoport, valamint a 10. rohamtüzérszázad.¹⁰ A hadosztály 28-án a Székely Határvédelmi Erők, ezzel a IX. hadtest alárendeltségébe lépett.¹¹

A 2. és 3. Ukrán Hadseregcsoport 1944. augusztus 20-án indított iasi–chişinăui hadművelete és a három nappal későbbi román átállás megroppantotta a frontot. A szervezetszerű német kötelékek nagyrészt felbomlottak, összeverődött részekből alakultak harccsoportok, amelyeket a napi jelentések a parancsnok nevével említenek. Példa erre a Gruppe Abraham, amely az Ojtozi-szorosba vonult vissza Moldvából és megnevezését Erich Abraham altábornagyról, a német 76. gyaloghadosztály parancsnokáról nyerte.¹²

A 2. Ukrán Hadseregcsoport jobb szárnya gyorsan közeledett a Keleti-Kárpátokhoz. A 7. gárdahadsereg ékei Bákó (Bacău) elfoglalása után elérték a hegyekbe felvezető Tatros (Trotus) völgyét és oldalágait.¹³ 24-én a német 8. hadseregparancsnokság áttelepült Csíkszeredára, az első, visszavonuló német katonák ezzel, egy nappal a román átállás után, átlépték a magyar határt.¹⁴ 25-én a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport törzse beérkezett Sepsiszentgyörgyre, majd 28-án a Honvéd Vezérkar javaslatára törzsszállását Szovátára helyezte át.¹⁵ 28-án a 8. hadseregparancsnoksága áttelepült Maroshévízre, a 6. hadsereg pedig Sepsibesenyőre – ez utóbbi a Havasalföldről. Ezzel mindhárom német fő hadműveleti vezetési szerv magyar területre került.¹⁶

Augusztus 25-én az Abraham-csoport Aknavásáron (Târgu Ocna) keresztül behátrált az Ojtozi-szoros keleti felvezető ágába.¹⁷ Egyes részei feljebb menve a Tatros völgyében, Dormánfalvánál (Dărmăneşti) az Úz, Kománfalvánál (Comăneşti) a Csobányos völgyébe fordultak be.¹⁸ 26-án a német 46. gyaloghadosztály és egy műszaki zászlóalj részeitől szervezett Gruppe Festner érkezett a Csobányos völgyébe,¹⁹ 30-án a csoport egy másik része a Gyimesi-szorosban érte el a határt.²⁰ 27-én a hadseregcsoport vezérkari főnöke az Abraham- és Festner-csoportot a német LVII. páncélos hadtest parancsnokság alárendeltségébe léptette.²¹ 30-án újabb német harccsoportok kerültek a határvédelem harcrendjébe. A Gyimesi-szoros védelmének megerősítésére Csíkszereda térségében megalakították a Scholze-csoportot, az Úz völgyében megjelent a Breith-csoport, az Ojtozi-szorosban a Busch-csoport.²² Szeptember 5-én a Székelyföld déli része a német 6. hadseregparancsnokság vezetése alá került.²³

A szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság hadműveleti utasításai első ízben augusztus 29-én érintettek magyar területeket. Ez a 2. Ukrán Hadseregcsoportot két részre osztotta. A jobb szárny 7. gárda-, 40. hadseregnek és 2. (Gorskov-) lovasgépített csoportnak a Keleti-Kárpátok hágóin keresztül ki kellett jutnia a Beszterce–Kolozsvár–Nagyenyed–Nagyszeben-vonalra, a bal szárny 27., 53. hadseregnek és 6. gárda-harcoksihadseregnek a Duna vaskapui áttörésének irányába kellett támadnia.²⁴ A bal szárnyat szeptember 5-én fordították északnak, a Déli-Kárpátok román kézben lévő hágóin át Erdély belsejébe. A szovjet hadvezetés ezzel kívánta megakadályozni a magyar 2. hadsereg kijutását a Déli-Kárpá-

tokba, illetve a hátába kerülni a Székelyföldön harcoló csapatoknak. A jobb szárnynak a későbbiekben a Nyírségben fel kellett vennie az összeköttetést a Kárpátalja felől érkező 4. Ukrán Hadseregcsoporttal: megjelent a hadműveleti szintű bekerítését célzó szovjet elképzelés.²⁵

Az első harcok magyar területen azonban nemcsak ott törtek ki, ahol a szovjet csapatok elérték a határt. A román király augusztus 23-án 22 órakor a rádióban elhangzott kiáltványában és a román Nagyvezérkar főnökének azzal egyidejűleg kiadott hadparancsában egyaránt szerepelt, hogy a román hadsereg indítson aktív hadműveleteket Észak-Erdélyben a német–magyar csapatok ellen. A hadparancs szerint: „III. Ideca generala operativa: (...) d./ Actiune ofensiva pentru recucerirea Ardealului de Nord (...) Pentru actiunea ofensiva contra trupelor germano–maghiare din Transilvania de Nord...”²⁶

Az augusztus 25-étől kezdődő határátlépések nem öltöttek komolyabb jelleget. A betört kisebb – zömmel határőr – erőket a magyar határvédelem minden esetben vissza tudta vetni a határon túlra, úgy hogy nem lépték át a határt az aktív határvédelem Legfelsőbb Honvédelmi Tanács által szeptember 1-jén történt elrendeléséig.²⁷ Ez utóbbi azt jelentette, hogy üldözés vagy védőállások felvétele céljából már át lehetett lépni a határt. A román haderő csak akkor indított támadó hadműveleteket, amikor arcvonalára már felzárkózott a 2. Ukrán Hadseregcsoport.

Augusztus 26-án az összefüggő front (amennyire összefüggőnek tekinthető a visszavonuló német csapattörédek és az őket üldöző szovjet csapatok saktáblaszerű halmaza) elérte és átlépte a határt. Ha ezen az alapon a *magyarországi hadműveletek* kezdőnapjának augusztus 26-át jelöljük, akkor a *magyarországi harcok* kezdőnapjának meghatározásánál – a fentiek alapján – vissza kell lépünk egy napot. Megkezdődtek az 1945. április 12-ig tartó magyarországi hadműveletek.²⁸

Augusztus 26-án egy szovjet harccsoport elérte az Ojtozi-szoros keleti bejáratánál román oldalon lévő Gorzafalvát (Grozești), egy harcokcsikkal megerősített gyalogos kötelék pedig Dormánfalva (Dărmănești) irányából feljött az Úz völgyében, és átlépte a határt.²⁹ 26-án a Csobányos völgyében is behatoltak magyar területre; ám noha nem ütköztek számottevő ellenállásba, mégis megálltak, arra következtethetünk, hogy egy kisebb oldalbiztosító őrs vagy harcfelderítő járőr hatolt be a völgye.³⁰

A térséget – a szovjet erőkhöz viszonyítva – csekély harcértékű csapatok védtek. A 32. határvadász-zászlóalj 1. lövészszászada és 32. határportyázó-szászada az Úz völgyébe települt, ez utóbbi 1. őrsé közvetlen a határra (az ún. Zollamthoz), a zászlóalj 2. lövészszászada a Csobányos-völgybe, a határtól beljebb fekvő Csobányos-telepre és a völgyzárhoz. A 26. határvadász-zászlóalj 2. lövészszászada az Ojtozi-szorosban a határon lévő Sósmezőre települt. Az erődszászadok közül a 32/1. az Úz völgyében a Csuklyánka-hegy oldalában, Úzvölgy-telep keleti kijáratánál, a 24/1. Ojtoz-telep térségében biztosította a völgyzárakat. A 32. határvadász-zászlóalj hegyi ágyúsütegének állásai a két völgy közötti Magyarós-hegyen voltak. Ezen kötelékeket erősítették az Úz völgyében a 11., a Csobányos völgyében a 13. székely határőrzászlóalj századai. Egyes források – tévesen – a 4. székely határőrzászlóaljat jelölik meg mindkét völgyben. A 11. zászlóalj szomszédja az Ojtozi-szoros irányában a 10. székely határőrzászlóalj volt.³¹ Az Úz völgyében az Abraham-csoport hozzávetőleg egy század erőben az Orjospatak mentén foglalt állásokat. A Csobányos-völgy védőit a német Festner-csoport támogatta.³²

Az Úz völgyében, a Zollamt és az Aklos-csárda között állt az az Árpád-vonalba illeszkedő Mátyás-erőd, amelyet Némay László százados 32/1. erődszázada biztosított. A térségben még megtalálhatók voltak a munkácsi m. kir. 11. gyalogezred által az I. világháborúban kialakított állásrendszerek, amelyeket a 11. székely határőrszázalój katonái „használatba is vettek.”³³

Az Úz völgyébe behatolt szovjet csoport gyalogsága a 7. gárdahadsereghez, harcokcsizó köteléke a 2. (Gorskov-) lovas-gépesített csoport 23. harcokcsihadtestéhez tartozott. Az Úz völgyében egyébiránt a Gorskov-csoport 5. lovashadteste, az Ojtozi-szorosban 23. harcokcsihadteste támadott.³⁴

Az Úz völgyébe betört harccsoport, 20–30 harcokocsival, 26-án délelőtt meglepetésszerűen elfoglalta a határon lévő vámházat, majd Úzvölgy-telepet, s körülrzáta a völgyzárát. A védők a völgyet szegélyező hegyekre húzódtak. Az erődöt délután fél négykor üritették ki, amikor elfogyott a lőszer. A szovjet ékek – az írott források szerint – befutottak az Aklos csárdáig. Szabó József János helyszíni kutatásai szerint azonban, miután elhagyták az Úzvölgy-telepet és az erődszázad körletét, még az aklosi elágazó és a Rugát-tető előtt elakadtak a 10 km hosszú szurdokban.³⁵ A szovjet harcokcsik közül többet a Szászrégenből felszálló német Ju-87 „Stuka” zuhanóbombázók lőtték ki.³⁶

A német források Poiana Uzului elvesztéséről tudósítanak, de azt egyértelműen meghatározzák, hogy ez a határ magyar oldalán következett be;³⁷ ám ott Valea Uzului feküdt. A németek összekeverhették a két telep, Úzmező (Poiana Uzului) és Úzvölgy (Valea Uzului) nevét. Egy visszaemlékezés a Magyarós-hegyen lévő állások bekerítését is megemlíti, ami csak akkor volt lehetséges, ha a szovjet csapatok túlhaladták Úzvölgy-telepet. A német forrás 27-ére teszi Úzvölgy-telep elfoglalását, ám az egykori résztvevők egybehangzó állítása szerint az 26-án történt meg.³⁸

27-én reggel a szovjet 23. harcokcsihadtest az Ojtozi-völgyben, betörve a magyar 26/2. határportyázó-század és a német Abraham-csoport védelmébe, elfoglalta Sósmezőt. A német–magyar csapatok nem erőltették az Ojtoz völgyének kiszélesedésében fekvő nagyközség védelmét, inkább visszavonultak az Ojtozi-szoros keleti bejáratánál kiépített, s a 24/1. erődszázad által megszállt völgyzárhoz.³⁹ Kora délelőtt még ellenlökést⁴⁰ készítettek elő, ám 17,15-kor már Sósmező nagyközség elvesztéséről futott be jelentés.⁴¹

Sósmező önálló község volt, Úzvölgy-telep nem, hanem térben különálló lakott hely. Ilyenformán *Úzvölgy-telep volt az első település és Sósmező az első község, ami 1944-ben Magyarország akkori területén a szovjet csapatok birtokába került.*

26-án a Csobányos völgyében érték el a szovjet csapatok a Magyarós-hegy északi lábait, 27-én az Úz völgyében a délit. A 11. székely határőrszázalójtól a hegyen állásban lévő és az oda az Úz völgyéből felhúzódtott katonák (mintegy 370 ember) 28-ára virradóra visszavonultak a Csobányos-völgybe. Akik északnak mentek le a hegyről, mivel nem tudtak még az oroszok jelenlétéről a Csobányos völgyében, fogásba estek, akik északnyugat felé húzódtak vissza, 28-án estére megérkeztek Csíkménaságra. A hegyről tüzéséggel (kézifegyverekkel a távolság miatt nem) elvileg ellenőrizni lehetett mind az Úz, mind a Csobányos völgyét, ezt az I. világháború bebizonyította. A hegy védői mégsem tettek kísérletet a Csobányos-völgy tűzzel történő lezárására, mivel a váratlan román átállás miatt nem hajtották végre a tervezett erdőirtást, s így nem látták volna a célpontokat, ha tudtak volna az ottani betörésről. Az Úz völgyében látható szovjet célpontokra leadtak néhány lövést, de lőszerük hamar elfogyott – annak készletezésére sem maradt elegendő idő.⁴²

Aznap, amikor az első szovjet kötelékek átlépték a magyar határt, a Honvéd Vezérkar 6. osztálya semmitmondó közleményt juttatott el a sajtónak. A 11 soros kommunikéból a keleti front eseményeivel foglalkozó három sor így hangzott: „A magyar hadsereg Kárpáti arcvonalán az elmúlt héten kölcsönös felderítő tevékenységen kívül jelentősebb harccselekményekre nem került sor. Az ellenség helyi támadó vállalkozásait mindenütt visszavertük.”⁴³ Ennek alapján az ország lakossága nem tudhatta azt, amit a Székelyföld keleti szegélyén élők már megtapasztalhattak: Mars rátelepedett Tündérországra...

Hogy miként sodorta el a háború forgószele a Magyarország délkeleti szegélyén álló csekélyke erőket, az nem csupán száraz tények időrendbe sorolt halmaza, de keserű érzések megtapasztalása is volt, amelyet felidézni a történeteket átélők visszaemlékezéseiből lehet. Pipafüstjébe burkolózva Keresztes Andor, az erődcsázad egykori aknavető katonája erről így mesélt: „...szabadságon voltam, de amikor augusztus 23-án megtörtént a román átállás, visszarendeltek. Benn voltunk az erődben, készségben. (...) 25-én este szolgálatban voltunk, s amikor lenéztünk azon a szoros völgyön, a határon túl Dormánytól [Dormánfalva – RI] felfelé, az egész völgy tele volt kocsival, lehetett látni, hogy pislákolnak, világoznak, dübörgött minden. A zúgás felhallatszott. Reggel még kivittek munkára minket. A gyár [az úzvölgyi fűrésztelep, ahol a szolgálatban éppen nem lévő katonák is dolgoztak – RI] is ment még, szombat reggel volt. 9–10 óra felé jött a parancs, hogy hagyjunk azonnal mindent, az állásokat el kell foglalni. Mire az állásokat elfoglaltuk, már a határt lőtték. Olyan rohamosan jöttek fel, hogy a tőkék a gatterban voltak, s az utolsó vonatra [keskeny nyomközű erdei kisvasút a fa szállítására – RI], aki fel tudott ülni az felült, mert az Úz völgyében akkor sok nép volt. Egy bőröndöcskét, egy batyut a kézbe, kicsi gyereket az ölükbe vették, úgy menekültek. A gyártelep megtelt, mert az erőd felé nem tudtak jönni az aknazár meg a harckocsiakadályok miatt, ekkor elindult egy csapat ki a Mogyoróspatakán. De se lőszer nem volt, se semmi egyéb. (...) Parancsot kaptunk a visszavonulásra. A Rácpatakában vonultunk vissza csendesen, amikor besötétedett (...) Az Úz völgyében már nem lehetett, ott oroszok voltak, felmentek gyalogsággal a Rácpatakán, és visszajöttek az Úz völgyébe az erőd mögé a Sóvetőpatakán. (...) Éjjel 11 órára kikerültünk a Sajtetőre. (...) Mikor beindultunk a havas oldalán, hogy a parancs szerint Aklosba beérjünk, hát Aklosban a Szenesmart alatt már lőtték.”⁴⁴

Boér Imre, a 11. székely határőrzászlóalj katonája, aki fenn volt a Magyaróshegyen, hasonlóan emlékezik: „Felszerelésünk első világháborús elavult karabély, néhány tojáskézigránát, 40 db élestöltény (...) Augusztus 25-ről 26-ra virradó éjjel (...) nehéz gépjárművek reflektorfényét lehetett látni, felvonulóban a Kárpátok irányába. (...) körülbelül fél 10 és 10 óra között (...) eldördültek az oroszok ágyúi. A tetőről távcsővel láttuk, ahogyan a lángok felcsaptak az Úz-völgyi fatelepen, amelyet belőtték. (...) Rövidesen két orosz tank jelent meg a betongúlasor előtt, mindkettő veszére. Bár a gúlasoron könnyedén átbillentek, de a telitalálat nem késett, amit tüzeink lőtték ki a tetőről. (...) Az erődcsázad teljesítette feladatát mindaddig, amíg visszavonulásra nem kényszerült. Délfelé érkeztek a tetőre, Úz-völgyből az első hírhozók zihálva, csapzottan, már akik megmenekültek. Ők voltak az elsők, akik megütköztek az oroszokkal. Egyetlen orosz katona sem jött fel a Mogyoróstetőre, hiába volt a nagy készség. Nem maradt más lehetőség, minthogy a Mogyoróstető Csobányos felőli (...) lejtőjén levonuljunk a völgybe. (...) Amint szakaszaink majdnem zárt rendben vonultak vissza a szűk völgyben,

az oroszok beváltak, és az adott pillanatban óriási tüzet nyitottak ránk. (...) Akik nem tudtak menekülni, azokat az oroszok lerohanták és elfogták.”⁴⁵

Augusztus 28-án a székelyföldi határ teljes szélességében fellángoltak a harcok. A Honvéd Vezérkar hadműveleti (1.) osztálya napi tájékoztatójából ez érzékelten kitűnik:

„2.hds.

A./ K.Kárpát arcvonal: a Szé. hvéd. pk. védőkörletének D.részén az elg. több helyen átlépte az országhatárt. Éspedig:

az Ojtozi szorosban az elg. kb. 6–8 km. teret nyert.

A Lóbércz-n lévő saját szd. az őt É-ről megkerülni akaró elg-el harcban áll.

A Baska havasa 1367 hárp. területén saját szd. harcban áll az őt bekerítő elg-el.

Az Uz völgyében elg. pc-osok az Aklóscsárdá-ig jutottak előre. Itt lgv. gá-ink 4 elg. hk-t kilőttek. /:ebből 3 drb. T-34-es volt./ A harcok folyamatban vannak. Az Uz völgyből Kászonfeltiz felé orosz előreszivárgás volt megállapítható.

Elg. részek a Csobányos patak völgyében a hv. po. őrsöt visszavetették.

Piricskető-nél az elg. a határszöveget birtokbavette.

Az Uz völgyi helyzet tisztázására Csíkszentmárton körzetéből 3 zlj-as csoport ellentád. van folyamatban. Ennek eredménye még nem ismeretes.”⁴⁶

Augusztus 28-án a Csobányos völgyében óvatosabban haladó szovjet csapatok elérték Csobányos-telepet.⁴⁷ Másnap egy harckocsikkal megerősített harcfelderítő járőr, átlépve a vízválasztót, elérte Csíkszépvíz–Csíkcsonmorton–Csíkszentlélek előterét, de e községektől 9–10 km-re keletre a 32. határ vadász-zászlóalj német páncélozott harcjárművek támogatásával megállította azt, mielőtt még kilépett volna a magasabb hegyek közül.⁴⁸ 30-án a Csobányos völgyéből 28-án kijutott szovjet ékek betörték Csíkszépvízre.⁴⁹ 31-én az állásaikból kivetett magyar alakulatok a 10. rohamtüzérsztyály támogatásával visszafoglalták a községet.⁵⁰

Az Úz völgyében 28-án az arcvonal három napra stabilizálódott. A 26. és 34. határ vadász-zászlóalj, a 11., 12., 18. székely határőrzászlóalj, a 32/1. erőd század, a X. székely utászászlóalj és a X. székely híradózászlóalj részei a német az Abraham-csoport támogatásával 28-án ellenlökést indítottak, és elérték az Aklos csárdát, ahol a 26. határ vadász-zászlóalj körkörösén védhető támpontja mindaddig képes volt az úzi átjáró lezárására, ameddig a szomszédos völgyeken át a hátába nem kerültek. (Keresztes Andoréknak is ezért kellett pont az Akloscsárdához vonulniuk az úzi erőd feladása után.) A sikeres ellenlökés a 26. határ vadász-zászlóalj állásait megkerülve beszivárgott szovjet gyalogság felszámolását célozta, s azt a 27. székely könnyűhadosztály Csíkszentmártontól keletre települt nehéztarackosütege támogatta 15 cm-es lövegekkel.⁵¹ Az aklosi elágazóról csak 31-én vonultak vissza Csíkszentmárton–Pottyond vonalára, de 2–5 km-rel a falvak előtt beásva magukat azokat is védték; feladták viszont Egerszéket.⁵²

A német Dél-Ukrajna Hadseregcsoport augusztus 28-i napi jelentése arról ír, hogy a magyar csapatok nem törtek át, ám ez pontosításra szorul. A magyar ellenlökés valóban nem tört át, de nem is ebből a célból indult. Az Úz völgyében eljutott az aklosi elágazóig, ahol három napra sikerült lezárni a csíkszentmártoni irányt. Feladatát tehát teljesítette.⁵³

Az ellenlökés lefolyását a visszaemlékezések révén jól ismerjük. A térségben elérhető csapatrészeket 27-én Csíkszentmártonban Radnóczy Antal ezredes, a 68. határ vadászcsoport parancsnoka gyülekeztette. Az összesített harcérték szempontjából három zászlóaljnyi magyar erőt arra utasította, hogy vonalba fej-

lődve haladjon az Úz völgye irányába, s az aklosi elágazó körzetében állítsa helyre az eredeti állásokat. A szovjet vonalak áttöréséről szó sem volt a parancsban. A harcsoportot Némay László százados vezette, aki a 32/1. erődsszázad parancsnokaként jól ismerte a védelmi rendszert. Több helyen megütköztek kisebb szovjet csoportokkal, amelyeket szétszórtak. Hadifoglyokat is ejtettek, de román katonát nem találtak. Egy résztvevő emlékezete szerint „Visszafoglaltuk ezt a részt. Nem volt masszív ellenállás (...) augusztus 28-ánál tartunk, s még egy román sincs (...) nem igaz, hogy románok vezették őket (...) az oroszok a románokat éppen úgy szedték össze, mint mást.” Az ellenlökésben a magyar harcsoport kb. 280 főt veszített.⁵⁴

Az augusztus 31-én a Csíkszentmárton–Pottyond-terepszakaszra visszavonult erők – a német Breith-csoport támogatásával – megszilárdították állásaikat. Azokat csak szeptember 11-én éjfélről adták fel, amikor már folyt a Székelyföld 7-én megkezdett kiürítése.⁵⁵

Augusztus 28-án egy szovjet harcfelderítő járőr az aklosi elágazótól a Kézdivásárhelynél a Feketeügybe torkolló Kászon völgyében lejutott Kászonfeltiz határába. Oda nem vonult be, a szovjet felderítő csoportoknak általában nem is szabták feladatul lakott helyek elfoglalását.⁵⁶ 30-án a Kászon felső folyásánál a szovjet főerők elérték a Kászonújfalú határában telepített völgyzárát, és elfoglalták Kászonfeltizt, Kászonaltizt, Kászonimpéért és Kászonjakabfalvát. A völgyzárnál elakadtak, illetve nem erőltették tovább a támadást a Kézdiszék irányába. Az Úz völgyéből zömük nyugat felé fordult, ez váltotta ki az augusztus 31-i visszavonulást az aklosi elágazótól. A kászonújfalui völgyzárát a védők csak szeptember 9-én robbantották fel, amikor a Székelyföld kiürítése miatt fel kellett adni állásaikat.⁵⁷

Kászonjakabfalvánál szeptember 3-án a szovjet csapatok utoljára kísérelték meg az áttörést, ám a 24. székely határvadász-zászlóalj részei megghiúsították azt. E harcokban Mező Ferenc tartalékos zászlós kiérdemelte a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érmét. A szakasza állásaira támadó túlerővel szemben maga vette át a géppuska irányzását, majd – sebesülten – a lőszer kifogytával, kézigranátokkal folytatta a közelharcot, egészen hősi haláláig.⁵⁸

Augusztus 28-án egy szovjet lovas harcsoport délről, a Kászon-patak mentén kijutott az Ojtozi-szoros nyugati kijáratánál lévő Ojtoz-telephez. A keleti kijárhoz előző nap visszavonult német–magyar erők feladták a szorost és a telepet.⁵⁹ Másnap a német Abraham-csoport részei, a magyar 26/2. határvadász- és 24/1. erődsszázaddal Bereck irányából ellenlökést indítottak, és visszafoglalták az Ojtozi-szorost, illetve Ojtoz-telepet.⁶⁰ 30-án a 4. német hegyi hadosztály részeit is bevetették, ami hozzájárult a helyzet stabilizálásához az Ojtozi-szoros térségében.⁶¹ Másfél német zászlóalj a 8. székely határőrzászlóaljjal ellenlökést indított, és visszavette az előző nap elvesztett berecki határőrlaktanyát.⁶² Berecket másnap rövid időre egy, harckocsikkal megerősített szovjet harcsoport elfoglalta, de még aznap kiszorították a faluból. Az ojtozi völgyzár és Ojtoz-telep azonban véglegesen elesett. Az arcvonal ekkor Bereck és Lemhény északkeleti szegélyén húzódott.⁶³

A Kézdiszékben szeptember 1-én a szovjet 23. harckocsihadtest folytatta támadását, az Ojtozi-szoros felől behatolt Bereckre és Lemhénybe, s északról, a Veres-víz völgyében elérte és elfoglalta Esztelneket; ezzel Kézdivásárhelytől északkeletre kijutott a hegyek közül a Székely-medencébe.⁶⁴ 2-án a 4. német hegyihadosztály és a 8. székely határőrzászlóalj ellenlökést indított, s időlegesen

visszafoglalták a Lemhény–Bereck–Ozsdola-vonalat.⁶⁵ 4-én egy újabb betörés nyomán harmadszor, végleg elveszett Bereck. A szovjet harckocsik Ozsdoláig hatoltak. Ugyanezen a napon egy német ellenlökés visszavette Esztelneket az Ojtozi-szoros kijáratától északnyugatra.⁶⁶

Szeptember 4-én, miután a kora reggel indított szovjet támadás Berecktól nyugatra elakadt, csökkent a szovjet nyomás az Ojtozi-szorosban. A Déli-Kárpátokon való átkelés elősegítésére elvezényelték a 23. harckocsihadtestet, amely még aznap megkezdte erői átcsoportosítását az Ojtoz–Onyest–Foksány–Ploiești–Tömösi-hágó-menetvonalon Brassó irányába.⁶⁷

Szeptember 1-én román csapatok lépték át a határt a Szászrégen–Kolozsvár úton és elfoglalták Mezőörményest. Ettől délre 15 km-re egy másik harccsoport elfoglalta Mezősámsondot és Mezőrűcsöt. A 23. határvasz-zászlóalj, a marosvásárhelyi Csaba királyfi gyorsfegyvernemi hadapródiskola riadócsoportja, a helyi csendőrsökből összeállított harccsoport és egy kisebb német légvédelmi részleg Mezőörményest még aznap délután visszavette, de a másik két község román kézen maradt.⁶⁸

28-án a front a Tátros völgyében is elérte a határt. A Gyimesi-szoros beljebb volt a határnál. Attól a ponttól, ahol a Tátros kilépett a határon, légvonalban 12 km-t, de a folyó több mint derékszögű kanyarulata miatt a völgyben haladva felfelé 17 km-t kellett megtenni a szoros alsó bejáratáig. A határnál, Gyimes községnél csak a 32. határportyázó-század teljesített szolgálatot. A völgyet feljebb két helyen zárta le völgyzár: Gyimesfelsőlóknál, a szoros bejáratánál a 32/2., s előtte 6 km-re Gyimesközéplóknál a 32/3. erődcsapata. Ez utóbbi a falu alatt a Tátrosba torkolló Hidegség völgyét zárta le. E patak mentén felfelé haladva ugyanis rá lehetett térni a Balánbányán át Gyergyószentmiklósról vezető hegyi útra, amely a Békás-szorostól befelé vezető völgybe torkollott, s azon át a Békás-szoros hátába lehetett kerülni.⁶⁹

28-án a szovjet 5. lovashadtest jobb szárnya a Tátros mentén elérte a határt, elfoglalta a román oldali Palánka (Palanca) határvárost, s az attól 1 km-re lévő, magyar Gyimes községet. A német Festner-csoport egy része azonban, amely a Tátros völgyében Moldva felől visszavonulva éppen aznap ért a határhoz, a Brusturoasa felől hátba támadta a szovjet harccsoportot, s visszafoglalta Palánkát és Gyimest.⁷⁰ A németek másnap a Gyimesközéplók előtti völgyzárig vonultak vissza, feladva a völgyzár alatti falvakat: Gyimest, Tarhavaspatákát és Gyimesbükköt.⁷¹

Sebő Ödön emlékiratai szerint, aki akkor főhadnagy rendfokozatban a 32. határvasz-zászlóalj 4., gyimesbükki őrsének parancsnoka volt, a védelemben részt vett még az 1. székely hegyi tüzérszázad egy ütege négy db 7,5 cm-es 1914/35 M. hegyi ágyúval, amelyek a Bilibók-hegy déli lejtőjéről tűz alatt tartották a Tátros völgyét a határnál. Mellettük egy század székely határőr ásta be magát. Beérkezett egy honvéd aknavető alosztály is, ismeretlen számú és űrméretű aknavetővel. Sebő mint rangidős átvette ezen alakulatok felett a parancsnokságot. A német Festner-csoport részeként Sebő a 72/II. páncélgránátos-zászlóaljat azonosítja, Fuchs százados parancsnoksága alatt.⁷²

Magában a Gyimesi-szorosban 30-án nem voltak számottevő harcok, de a Palánkáról délre a Csügés-patak mentén felvezető úton a szovjet oldalőrök felhatoltak a Csobányos völgyét északról határoló hegyekig, s elfoglalták az úmenti öt kis falut, ebből hármat magyar területen: Gyepecze, Sóstelek, Kostelek.⁷³ 31-én Csügés településtől nyugatra átkelve a hegyeken, leereszkedtek

a Boros-patak mentén, elfoglalták Borospatakát, s Gyimesközéplek és Gyimesfelsőlok között kijutottak a Tatrosához. A középleki völgyzár, bár így a háttába kerültek, még nem esett el, oda kelet felől épp aznap vonult vissza egy német zászlóalj.⁷⁴

Szeptember 1-én újabb szovjet–román alakulatok jelentek meg a térségben: a szovjet 6. gárda-lövészhadosztály, a román 103. hegyihadosztály, 7. nehéz-tüzérezred és 1. páncéloscsoport. A friss erők keletről, Gyepecze felől átkeltek a vízválasztón, leereszkedtek a Tatros völgyébe és átvágták az út- és vasútvonalat Gyimesfelsőlok és Sántatelek között.⁷⁵ 2-án a magyar 10. rohamtüzérezred támogatásával a német 46. gyaloghadosztály részeiből álló Festner-csoport helyreállította az összeköttetést Gyimesközéplek és Gyimesfelsőlok között.⁷⁶ Az oroszok 2-án megrohmozták Sebő főhadnagy a Bilibók-hegy oldalában, a Tatroskanyarulat felett északra kiépített állásait, de a védők visszaverték őket.⁷⁷ 4-én és 5-én tüzérségi előkészítéssel kétszer is sikertelenül támadták a Sebő-csoportot. A honvédek és a székely határőrök hadifoglyokat is ejtettek.⁷⁸

Szeptember 4-én a Békás-szorosba felvezető út mentén a német 46. gyaloghadosztály részei feladták az utolsó román falut, Ticost, miután a szovjet csapatok átkarolták ottani völgyzárukat. A front ezen a napon a Békás-szorosban is elérte a magyar határt.⁷⁹

Augusztus 30-án a német XVII. hadtest román területen a Dornavatra (Vatra Dornei) várost megközelítő szovjet 159. Gárda megerősített körlet⁸⁰ feltartóztatására a sepsiszentgyörgyi 57/I. pótgyalogzászlóalj, egy határvadász- és két székely határőrzászlóalj is bevetett a német 3. hegyihadosztály támogatására. Dornavatra csak október 1-én került szovjet kézre. A magaslatokon, a román oldalon lévő Florina-Sunatori szőrványtelepülés körzetében az 57/1. pótgyalogzászlóalj október 6-áig tartotta állásait, s akkor is csak parancsra vonult vissza. Ezzel északon, a Borgói- és a Radnai-hágónál egy hónapra elhárult a szovjet betörés veszélye. A Székelyföld kiürítését követően az ún. Kosnai-nyakat és az attól északra húzódó kárpáti arcvonalat a német hadvezetés továbbra is tartani akarta.⁸¹

Augusztus 29-én Sepsiszentgyörgytől délnyugatra, Előpataknál, s a várostól délkeletre, Bikfalvánál voltak elhárító harcok a betört román határőrökkel. Az ott állásban lévő két magyar határvadászszázad és egy rohamszázad támogatására a Sepsiszentgyörgy–Brassó-út tengelyében német ellenlökés indult, s a határon túlra vetette vissza a románokat. Előpataknál is volt egy völgyzár, ez azonban nem illeszkedett az Árpád-vonal védelmi rendszerébe.⁸² Másnap a románok ismét átlépték a határt. Egy ezred betörését jelentették Előpatak, egy másik ezredét Illyefalva–Kökös körzetében, amelyek e falvakat elfoglalták.⁸³ 31-én a magyar–német erők visszafoglalták a két községet, viszont egy újabb román betörés nyomán elesett Előpatak.⁸⁴ 30-án már nem a határőrséghez, hanem az I. hegyihadtesthez tartozó román csapatok lépték át a határt az Olt vonaláról, a Baróti-hegység két oldalán.⁸⁵

Szeptember 2-án a román hegyihadtest négy csoporttal támadott az Olt folyó mentén. A jobb szárny nem jutott előre, a balszárny elfoglalta Barótot. A 13. székely határőrzászlóalj azonban ezt a csoportot feltartóztatta, s másnap egy német páncéloscsoport támogatásával visszavetette a határon túlra. A középben támadó két csoport 7–10 km mélyen előrejutott Köpec térségéig. Az arcvonalt az elkövetkező napokban itt a mindkét oldalról indított támadások és ellenlökések ellenére számottevően nem változott.⁸⁶

4-én a német–magyar csapatok Sepsiszentgyörgytől délnyugatra újabb betörési kísérletet hártottak el. Ez önmagában még nem bírt volna nagyobb jelentőséggel, ám riasztó jel volt, hogy azt nem román, hanem szovjet erők hajtották végre. Megjelenésük azt jelentette, hogy a szovjet csapatok a Déli Kárpátokon átkelve már bent vannak Dél-Erdélyben.⁸⁷

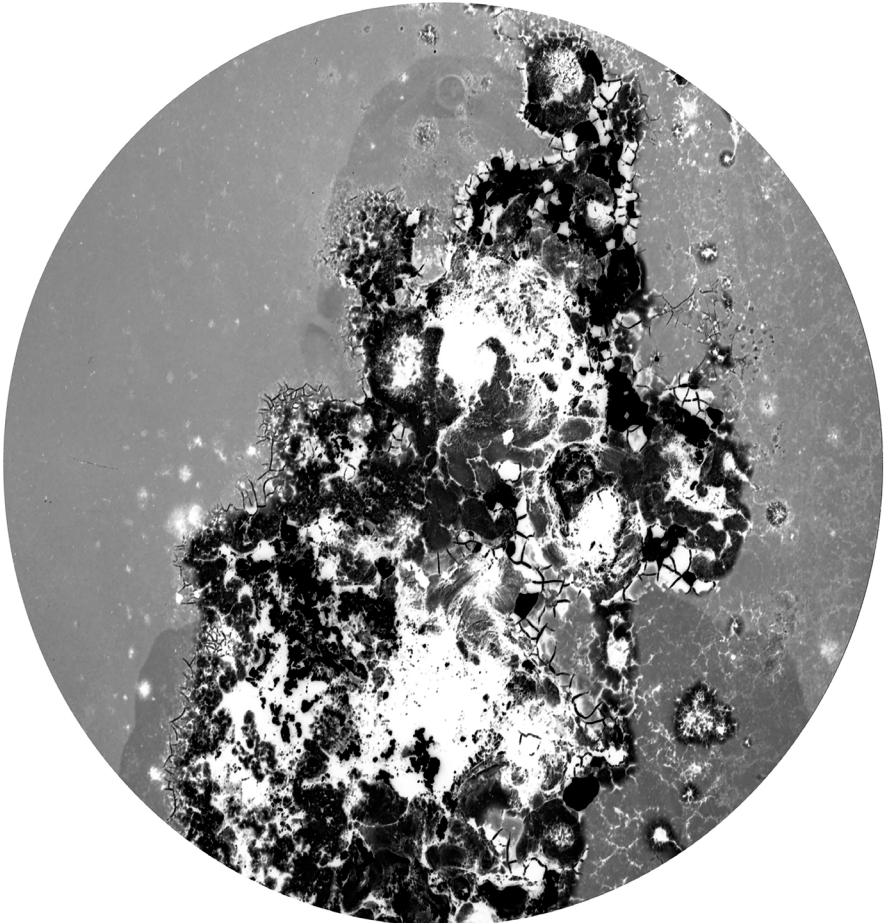
Egyre égetőbbé vált, hogy a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport aktív (támadó) hadműveleteket kezdeményezzen. Szeptember 2-án a magyar 2. hadsereg és a német Gruppe Siebenbürgen belépett a hadseregcsoport alárendeltségébe. A szeptember 5-én a Déli-Kárpátok átjáróinak lezárására megindult támadás azonban már más tanulmány lapjaira tartozik.

■ JEGYZETEK

1. Csima János: *Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához*. HM Központi Irattár, Bp., 1961. 263.; Veress Lajos: *Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt*. I–III. Danubia, München, 1973. III–21., XVI. fejezet 3. sz. vázlat; *Magyarország a második világháborúban*. Lexikon. Szerk.: Sipos Péter – Ravasz István. Petit Real, Bp., 1997. javított és bővített utánnomás (a továbbiakban: Lexikon). 243., 468–469.
2. *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Heeresgruppe Südukraine*. Hadörténelmi Levéltár (a továbbiakban HL) Mikrofilmár (a továbbiakban: KTB) 895. tekercs 7208225. felvétel; Veress Lajos: i. m. III–22.
3. Veress Lajos: i. m. III–XVI. fejezet 1., 2., 3. sz. vázlat; Kálmán Dániel: *A m. kir. Honvédség a 2. Világháborúban*. I–II. HL Tanulmánygyűjtemény 2779. fsz. II–254.; *A m. kir. Honvédség összevont M. hadrendje 1943. augusztus 10-én*. HL 9352/m.1.b. 1943 (a továbbiakban: 1943. évi Hadrend).
4. Uo.
5. Uo.
6. Uo.
7. *Honvéd Vezérkar 1. osztály napi intézkedései*. HL Vkf. 1. 304/a. doboz (a továbbiakban: Intézkedések) 171.; *Honvéd Vezérkar 1. osztály napi tájékoztatói*. HL Vkf. 1. 304. doboz (a továbbiakban: Tájékoztatók) 488/b.; Csima: i. m. 263.; Lexikon 251–252.
8. Intézkedések 165., 171.; Tájékoztatók 488/b.
9. Csima: i. m. 263.; Veress Lajos: i. m. III–XVI. fejezet 2. sz. vázlat; Intézkedések 166., 168., 171.; Tájékoztatók 488/b.
10. Tájékoztatók 496/b., 498/b.; Csima: i. m. 264.; Kálmán: i. m. II–254.; *A 2. hds. harcai Erdély földjén 1944. szept., okt. hónap*. HL Békeelőkészítő Iratok, 3. doboz A/VI/27 (a továbbiakban: HL BEI) 5.
11. Veress Lajos: i. m. III–22. és XVI fejezet 5. vázlat; Csima: i. m. 265.
12. Mehner Kurt: *Die geheimen Tagesberichte der deutschen Wehrmachtführung im zweiten Weltkrieg 1939–1945 I–XII*. Biblio, Osnabrück, 1984. X–517.; KTB 895. tekercs 7208213. felvétel.
13. KTB 895. tekercs 7208190–7208192. felvétel; *Armata Română în războiul antihitlerist. Album de scheme*. Szerk.: A. Marinescu – Gh. Romanescu. Editura Militară, Buc., 1980. (a továbbiakban: Armata Română) 63.
14. KTB 895. tekercs 7208192. felvétel.
15. KTB 895. tekercs 7208223., 7208272. felvétel; Tájékoztatók 494/b.
16. KTB 895. tekercs 7208225., 7208400. felvétel.
17. KTB 895. tekercs 7208203. felvétel.
18. Sylvester Lajos: *Úz-völgyi hegyomlás–IV. Új Magyarország 1994. augusztus 22–27. augusztus 26. 12.* (a továbbiakban: Sylvester-cikk).
19. KTB 895. tekercs 7208208. felvétel; Megjegyzendő, hogy itt Gruppe Fessner olvasható, ám ez elírás, mivel a további felvételeken Gruppe Festner található.
20. KTB 895. tekercs 7208224–7208225. felvétel.
21. KTB 895. tekercs 7208214. felvétel.
22. KTB 895. tekercs 7208239., 7208242., 7208244. felvétel.
23. KTB 895. tekercs 7208451. felvétel.
24. M. V. Zaharov: *A 2. és a 3. Ukrán Front felszabadító hadműveletei Délkelet- és Közép-Európában 1944–1945*. Zrínyi, Bp., 1973. 134–137.
25. Zaharov: i. m. 138–139.; M. M. Minaszjan: *Oszvobozsgyenyije naródoj Jugo-Vosztocsnij Evropii*. Vojenizdat, Moszkva, 1967. 171–172.
26. *Románia hozzájárulása a fasizmus felett aratott győzelemhez*. Szerk.: Bitay Ödön. Politikai Könyvkiadó, Buk., 1965. 26., 73., 80.

27. Tájékoztatók 1944. augusztus 25–31.; Gosztonyi Péter: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Európa, Bp., 1992. 2. kiadás. 171.; Veress Zoltán: *A Marosvásárhelyi románok elleni csatákról*. HL Tanulmánygyűjtemény 3141. fsz. 2.
28. KTB 895. tekercs 7208207. felvétel; Mehner: i. m. X–478.; Tájékoztatók 494/b.; a magyarországi harcok befejezését illetően lásd: Lexikon 300–302.
29. KTB 895. tekercs 7208207. felvétel („*Von Onesti drückte er in Richtung auf den Ojtoz-Pass bis Grozesti vor und nördl. davon stieß er von Darmanesti im Uzul-Tal mit Infanterie und einigen Panzern nach Westen über die ung. Grenze bis 12 km nordostw. Feltiz.*”); HL BEI 4.
30. Sylvester-cikk augusztus 26. 12.
31. 1943. évi Hadrend; Veress Lajos: i. m. III–XVI. fejezet 1., 2. vázlat; Sylvester Lajos: *Úz-völgyi hegyomlás* Kaláka Könyvek, Sepsiszentgyörgy, 1996. 55–71., 95–96.; Szóts Dániel: *Sohasem felejtem el*. Albert, Sepsiszentgyörgy, 1999. 38.; Szabó József János hadtörténész alezredes, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem helyszíni kutatásai és közlése.
32. Sylvester: i. m. 98.
33. Szóts: i. m. 138–139.
34. Zaharov: i. m. 138.; Minaszjan: i. m. 153., 160., 169.; Armata Română 72–73., 76.; Kálmán: i. m. II–254. ; KM X–482.
35. Tájékoztatók 496/b. lap; Sylvester-cikk augusztus 26. 12., augusztus 27. 17.; Sylvester: i. m. 92.; Szabó József János kutatásai és közlése.
36. Szóts: i. m. 45. ; Sylvester: i. m. 63., 65.
37. Mehner: i. m. X–482. („...*drangen feindl. Kav.-Verbände über die Grenze bis in Gegend SW Pojana Uzul for.*”)
38. Sylvester-cikk augusztus 26. 12.; Sylvester: i. m. 58–60., 62., 67–69.; Szóts: i. m. 42–45.
39. KTB 895. tekercs 7208213. felvétel; KM X–482.; Kálmán: i. m. II–256.; Minaszjan: i. m. 153.
40. A korabeli magyar szabályzatok szerint seregtettek (a kötelékek dandártól felfelé) ellentámadást, csapattettek (kötelékek ezredtől lefelé) ellenlökést hajtottak végre.
41. KTB 895. tekercs 7208220. felvétel.
42. KTB 895. tekercs 7208213. felvétel; Mehner: i. m. X–482.; Kálmán: i. m. II–256.; Minaszjan: i. m. 153. ; Sylvester: i. m. 55., 69., 71–78., 88–89., 95.; Szabó József János kutatásai és közlése; Boér Imre visszaemlékezése Szabó József János birtokában.
43. 27. számú hadijelentés (in Hadijelentés-gyűjtő, a Honvéd Vezérkar 6. osztályának sajtó számára kiadott hadijelentései, HL 304/a. doboz) 674/b.
44. Keresztes Andor visszaemlékezése, Szabó József János birtokában.
45. Boér Imre visszaemlékezése, Szabó József János birtokában.
46. Tájékoztatók 498/b.
47. Sylvester-cikk augusztus 26. 12.
48. KTB 895. tekercs 7208231. felvétel; Tájékoztatók 500–500/b.
49. Tájékoztatók 502/b–503.
50. Tájékoztatók 504/b.
51. Mehner: i. m. X–485.; Tájékoztatók 498/b.; Sylvester: i. m. 46.; Sylvester-cikk augusztus 27. 17.; Szabó József János kutatásai és közlése; Szóts: i. m. 50.
52. Sylvester-cikk augusztus 27. 17.; Szabó József János kutatásai és közlése.
53. KTB 895. tekercs 7208224. felvétel; Tájékoztatók 498/b.
54. Sylvester: i. m. 80–83.
55. KTB 895. tekercs 7208244. felvétel; Sylvester-cikk augusztus 27. 17.
56. KTB 895. tekercs 7208224. felvétel; Tájékoztatók 498/b.
57. Tájékoztatók 502/b–503. lap; Sylvester: i. m. 85.; Szabó József János kutatásai.
58. Pillésfalvi Péter –Kovács Vilmos – Maruzs Roland: „*Vitézségért*”. *Magyar Tiszti Arany Vitézségi Éremmel kitüntetettek a második világháborúban*. Vatieta 93 Kft., Bp., 2001. 70.
59. KTB 895. tekercs 7208224. felvétel.
60. KTB 895. tekercs 7208231. felvétel.
61. KTB 895. tekercs 7208238–7208239. felvétel.
62. Tájékoztatók 502/b–503.
63. Tájékoztatók 504/b.
64. Mehner: i. m. XI–3.; KTB 895. tekercs 7208251., 7208253. felvétel.
65. KTB 895. tekercs 7208257. felvétel.
66. KTB 895. tekercs 7208273. felvétel.
67. Minaszjan: i. m. 169.
68. KTB 895. tekercs 7208252. felvétel; Veress Zoltán: i. m. 2–4.
69. Veress Lajos: i. m. III–1., 2. sz. vázlat.
70. KTB 895. tekercs 7208224–7208225. felvétel.

71. KTB 895. tekerics 7208236. felvétel; Tájékoztatók 500–500/b.
72. Sebő Ödön: *A halálra ítélt zászlóalj*. Magyar Könyvklub, Bp., 1999. 117–118.
73. Tájékoztatók 502/b–503.
74. Tájékoztatók 504/b.
75. KTB 895. tekerics 7208251. felvétel; Armata Română 79.; Magó István (1944. augusztus–szeptember fordulóján a III. Erődítési Csoportparancsnokság 16. erődítési kirendeltség gyimesközéploki építő részlegének katonája) levele és emlékirata a szerzőhöz (elhelyezve a Hadtörténelmi Levéltárban) 6.
76. KTB 895. tekerics 7208257. felvétel.
77. Sebő: i. m. 135.
78. Sebő: i. m. 142–144.
79. KTB 895. tekerics 7208273. felvétel.
80. Sajátos szovjet terminológia, korábban erődvonalakat biztosító alakulatok megnevezésére.
81. Tájékoztatók 504/b.; KTB 895. tekerics 7208245. felvétel; Armata Română 73.; Gocz József: *3006 év hadifogságban*. Charcta, Sepsiszentgyörgy, 2001. 174–178.
82. Tájékoztatók 500–500/b. lap; a völgyzárra vonatkozóan Szabó József János kutatásai és közlése.
83. Tájékoztatók 502/b.
84. Tájékoztatók 504/b., 505.
85. Armata Română 77.
86. KTB 895. tekerics 7208260., 7208265. felvétel; Armata Română 77.
87. Mehner: i. m. XI–9.

„KÁR VOLT EZT CSINÁLNI, MERT A ROMÁNOK MAJD A HELYI MAGYAROKON FOGJÁK EZT MEGBOSSZULNI”¹

Etnikai konfliktusok Nagysármáson 1944 őszén

Bevezető

■ 1944. augusztus 23-án Románia oldalt váltott a második világháborúban, és az addigi német szövetségi rendszert otthagya hadat üzent a Német Birodalomnak. Ez a döntés felkészületlenül érte a magyar katonai és politikai vezetést, annál is inkább, mert az új politikai és katonai helyzetben megnőtt a veszélye egy Észak-Erdély ellen indítandó román hadműveletnek. A nyugtalanságot az augusztus utolsó és szeptember első napjaiban ugrásszerűen megszaporodó incidensek is növelték a két ország közötti határszakaszon.² A magyar politikai vezetés végül csatlakozott egy Dél-Erdély ellen indítandó offenzíva tervéhez, melynek célja a Déli-Kárpátok szorosainak lezárása lett volna az előrenyomuló szovjet csapatok előtt. A hadművelet több hullámban valósult meg, elsőként egy közös német-magyar offenzíva indult szeptember 5-én a tulajdonképpeni Dél-Erdély területén.³

A szeptember 5-én indított offenzíva egyik súlypontja a mezőségi kiszögellés⁴ felszámolására irányult. Szeptember 5-én hajnalban a 2. páncélos hadosztály kiegészítve a német 1179. rohamlövegosztállyal, benyomult a térségbe, és még aznap elfoglalta a Mezőség központi részén elhelyezkedő Nagysármást és Kissármást, a nap folyamán egészen Marosludasig nyomult előre.⁵ Mikor a frontvonal a Maros vonalán állandósult, Nagysármáson és a szomszédos Kissármáson rendezte be főhadiszállását a 2. páncélos hadosztály 1. a. őrszázada, illetve az 1. b.

A sajátos mezőségi viszonyokból következik, hogy összetettek az 1944-es nagysármási események okai: fontos szerepet játszott a háború alatti magyar és román állam által egyaránt kifejtett antiszemita propaganda, a csendőrök által megtagasztalt észak-erdélyi deportálások és a katonák keleti fronton szerzett tapasztalatai.

törzsszázada, az előbbi Józsa András főhadnagy,⁶ míg az utóbbi Mátyássy Miklós százados⁷ parancsnoksága alatt.⁸ Néhány nappal később bevonult a településre a zilahi csendőrtanszázad is Lánicz László százados⁹ parancsnoksága alatt, melynek elsődleges feladata a kissármási földgázmezők őrzése, illetve a rendfenntartás volt. A magyar uralom pontosan öt hétig tartott a településen, ekkor – a szovjet csapatok előrenyomulása miatt – a Magyar Királyi Honvédség harc nélkül adta fel a területet 1944. október 10-én.

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a frontvonal hullámmása hogyan befolyásolta az etnikailag vegyes lakosságú településen, Nagysármáson a hatalmi viszonyokat. Előzetes hipotézisem szerint, a közel fele-fele arányban románok és magyarok által lakott faluban aszerint módosultak a hatalmi viszonyok a két etnikum között, hogy éppen melyik ország közigazgatása (a román vagy magyar) volt jelen a településen. A településen jelen lévő zsidó lakosság azonban folyamatos diszkriminációtól szenvedett, míg a magyar megszállás alatti események tragédiához vezettek. A kölcsönösen elszennvedett sérelmek pedig évtizedekre megmérgezték a román–magyar viszonyt. Tanulmányomat egy felvezetéssel nyitom, melyben felvázolom röviden Nagysármás történetét 1944-ig, kitérve az etnikai viszonyok változásaira. Ezt követően előbb a magyar fennhatóság alatt románok – és zsidók – rovására elkövetett diszkriminatív intézkedésekre térek ki, belefoglalva a helyi zsidó közösség legyilkolását is, majd a román adminisztráció visszatértét követő magyarelles atrocitásokat ismertetem. Végül a tanulmányt az események utóéletével zárom.

Az 1944-es év eseményeihez, kiemelten a frontátvonuláshoz kapcsolódó forrásbázis mind magyar, mind román viszonylatban kifejezetten szegényes. Ezért írásomban leginkább a háború utáni, román és magyar bíróságok előtt keletkezett dokumentumokra tudtam hagyatkozni, melyek a nagysármási zsidóság legyilkolásához és a románokkal szembeni atrocitások kivizsgálásához kapcsolódnak. Romániában 1944–1955 között három bírósági eljárásra került sor. 1944 őszén a nagyszebeni hadbíróóság kezdett nyomozást a nagysármási tömeggyilkosság ügyében, mely azonban eredménytelenül zárult. 1945-ben az ügy kivizsgálását az újonnan felállított kolozsvári népbíróóság vette át, mely hosszas nyomozati munkát követően 1946. június 28-án hozott egy – felemásan értékelhető – ítéletet a tömeggyilkosság ügyében. 1951–1952 között a kolozsvári ügyészség ismét megkezdte az ügy kivizsgálását, ez 1954–1955 között egy újabb bírósági eljáráshoz vezetett – ezúttal a bukaresti IV-es számú törvényszék előtt, melynek azonban már határozott koncepcióes elemei is voltak, az eljárás pedig végül eredménytelenül lezárult. Mindezekkel párhuzamosan Magyarországon 1947–1948 között zajlott egy bírósági eljárás a tömeggyilkosságban érintett katonák és csendőrök ellen, majd 1955-ben Lánicz László csendőrszázadost, a zilahi csendőrtanszázad parancsnokát ítélte el a budapesti Legfelsőbb Bíróság.

Módszertani szempontból fontos megemlíteni, hogy a bíróságok előtt keletkezett tanúvallomásokot nem lehet objektív forrásokként kezelni, így kiemelten fontos volt az egyes vallomások filológiai és szemantikai vizsgálata, illetve az egyes tanúvallomások ütköztetése. Ebből az okból kifolyólag is, munkám során nem tekintettem feladatommak, hogy döntőbírójt játsszak. Másrészt témám szempontjából ez alkalommal értékesebbek voltak a Romániában felvett vallomások, ahol helybéli, magyar és román lakosokat, kisebb részt a háborút túlélte helyi zsidó személyeket hallgattak ki, ezek a vallomások ugyanis több információval szolgáltak a nagysármási lakosság interakcióiról. A Budapesten kihallgatott ka-

tonák és csendőrök vallomásai arra utalnak, hogy – annak ellenére, hogy megkerülhetetlen szerepet játszottak a zsidók legyilkolásában – nem voltak a település életének szerves részei, a vallomást tévő katonák jó része arra sem emlékezett, hogy mi volt a település neve, ahol az adott időszakban szolgált.¹⁰

Nagysármás és környéke 1944-ig

■ Nagysármás a Mezőség központi részén elhelyezkedő település, mely az 1850-es népszámlálás idején még stabil román többséggel rendelkezett. Az Osztrák–Magyar Monarchia idején a magyar állam nagyszabású állami telepítéseket hajtott végre, hogy javítsa a magyarság pozícióját. 1894–1896 között Veszprém megyei református magyar családokat telepítettek Nagysármásra, 1905-ben pedig bukovinai székelyeket Marosludásra.¹¹ A vasút kiépítése és az a tény, hogy az 1876-os megerendezést követően Nagysármás és Marosludas is járási székhellyé vált, gyökeresen megváltoztatta a két település nemzetiségi összetételét. A dunántúli és bukovinai telepések mellett jelentős számban érkeztek új lakók Maros-Torda és Kolozs vármegye más részeiről is. Ennek következtében mindkét község 1910-re magyar többségűvé vált. Ebben az évben Marosludason az összlakosság 67 százaléka,¹² Nagysármáson 63 százaléka¹³ vallotta magát magyar anyanyelvűnek. 1919-ig magyarok (főként dunántúli telepések) töltötték be a legfontosabb adminisztratív pozíciókat is.¹⁴ Idősebb Teleky Dezső visszaemlékezése szerint 1944-ben, a frontátvonuláskor kétszázharminckilenc magyar család lakta a települést.¹⁵

A két település járási székhely volta idézte elő a zsidó lakosság letelepedését. A szűkös szakirodalom szerint erre az 1880-as években került sor. Bár tömeges betelepülésük valószínűleg valóban ekkor kezdődött, a nagy- és kissármási anyakönyvek alapján már néhány évvel korábbra datálható a zsidók jelenléte. Az első zsidó anyakönyv Kissármásról 1864-ből, míg Nagysármásról 1875-ből származik. A bejegyzések száma az 1880-as évektől ugrásszerűen megnőtt.¹⁶ Az 1930-as népszámlálás idején Marosludast már ötszázkilencvenkilenc, magát zsidó nemzetiségűnek tartó személy lakta, egyben ez alkotta a Mezőség legszámottevőbb zsidó közösségét. Közülük ötszázhatvanhét személy izraelita vallású volt. Nagy- és Kissármáson ugyanebben az évben százhuszonkettő, illetve hetvenhat zsidó személy lakott. A két település zsidó lakossága esetében a népszámláláson a zsidó nemzetiségűek és az izraelita vallásúak aránya teljességgel megegyezett.¹⁷ Nagysármás és a környező térség történetében az 1940-es bécsi döntés és az azt követő négy év teremtett sajátságosan új helyzetet. Ez ugyanis az ún. „Göring-has” részeként Romániánál hagyta a települést.¹⁸ Ennek oka a Kissármás mellett található földgázmezőkben keresendő, amelyeket a döntőbírák Románia birtokában hagytak. Az új határ értelmében Nagysármás és környéke – története során először – határtelepüléssé vált.

Az 1940–1944 közötti négy év komoly változásokat hozott Erdély magyar, zsidó és román közössége számára egyaránt. A megosztottság négy éve alatt mindkét irányban folyamatos vándorlás zajlott. A konkrét számok tekintetében nincs konszenzus, az észak-erdélyi román menekültek számát mintegy 210 ezerre, a dél-erdélyi magyar menekülteket pedig 190 ezer főre becsülik.¹⁹ Az észak-erdélyi menekülthullám első és legintenzívebb szakasza 1940 őszén, a katonai közigazgatás időtartama alatt zajlott, ekkor került sor a legtöbb kiutasításra is, de a határ illegális átlépése folyamatos volt, csak 1944 elejére csökkent.²⁰ Ezzel pár-

huzamosan Dél-Erdélyből is folyamatos volt a mozgás Észak-Erdély irányába, az áttelepülők jelentős hányadát azon katonaköteles magyar férfiak tették ki, akik a sorozás elől menekültek magyar felségterületre. A nagysármási református parókia 1942-es összesítése szerint például 1940–1942 között 380 magyar ajkú református hívó hagyta el a települést (az összmagyarság mintegy 23 százaléka).²¹

Az Antonescu-kormány négy év alatt a dél-erdélyi magyarság helyzetét is igyekezett ellehetetleníteni. Ez elsősorban az ún. kölcsönösségi politika jegyében zajlott, amely azt jelentette, hogy amennyiben az észak-erdélyi románságot sérelem érte, a román fél hasonló lépések megtételével válaszolt, mely a dél-erdélyi magyar közösséget sújtotta.²² A dél-erdélyi magyarság politikai és gazdasági ellehetetlenítése és anyanyelv-használati jogának korlátozása túltett az észak-erdélyi románság ellen alkalmazott intézkedéseken. 1941. június 9-én például az Antonescu-kormány rendeletben tiltotta meg a magyar nyelv használatát nyilvános helyeken.²³ Egy másik rendeletben betiltották a dél-erdélyi magyar sajtótermékek túlnyomó részét, mindössze a temesvári *Déli Hírlap* megjelenését engedélyezték.²⁴ A magyar lakosság életkörülményeit tovább nehezítették a megalapozatlan hadbírószági eljárások és a katonai vagy munkaszolgálatra behívott magyar férfiak folyamatos megalázása. A határ menti falvak lakosságát különösen érzékenyen érintették az utazási korlátozások, melynek értelmében a húsz km-es határ menti zónában két falu közötti utazást is külön hatósági engedélyhez kötötték.²⁵

A dél-erdélyi (és általánosan véve romániai) zsidó közösség helyzete fokozatosan haladt a teljes jogfosztás irányába. Ez Dél-Erdélyben ugyan nem, de Moldova egyes részein és a szovjetektől 1941-ben visszafoglalt Bessarábiában és Észak-Bukovinában a zsidóság fizikai megsemmisítéséhez is vezetett. Az első romániai zsidótörvényt a háború előtt, az erősödő szélsőjobboldali tendenciák hatására hozta meg a Goga–Cuza-kormány.²⁶ Az 1938 januárjában elfogadott 169. számú törvény felülvizsgálta a romániai zsidók állampolgárságát, a törvény végrehajtása azonban már a Miron Cristea ortodox pátriárka által vezetett kormányra hárult. Ez alapján mintegy 225 000 romániai zsidó veszítette el állampolgárságát, mely Románia zsidó lakosságának 30 százalékát tette ki.²⁷ A II. Károly király bukását követő nemzeti-legionárius kormány megkezdte a zsidó vagyon államosítását, majd már az Antonescu-kormány 1941. május 14-én belevágott a kényszermunkatáborok és munkaszolgálatos különítmények megszervezésébe. A dél-erdélyi zsidó férfiakat elsősorban olténiai munkatáborokba vitték, de helyben is állítottak fel ilyen lágereket, így például Pankotán, Gyorokon, a Lugos melletti Kiszetón, Fogarason, Kolozsbóson és a Tordához tartozó Kenderesen. Ezekben rendszerint embertelen körülmények uralkodtak, a pankotai munkatábor túlélői például napi szintű verésekről és bántalmazásról számoltak be.²⁸ Ion és Mihai Antonescu 1942 augusztusában Berlinben megállapodást kötött a dél-erdélyi területek zsidó lakosságának deportálásáról is. Ennek értelmében a zsidóságot három központban, Temesváron, Aradon és Tordán gyűjtötték volna össze, majd innen szállították volna őket a német munka- és haláltáborokba. Ez azonban a katonai helyzet alakulása miatt nem valósult meg.²⁹ 1941 után a dél-erdélyi zsidókat összegyűjtötték a falvakból, és városokban koncentrálták (ez összefüggésben lehetett a deportálások előkészítésével). Stroli szerint a sármási zsidókat Tordán gyűjtötték össze. A férfiakat dolgoztatták a város melletti Kenderesen, a nőket és gyermekeket kényszerlakhelyen tartották. Az elhurcolt zsidók vihettek magukkal ételt, ruhát és matracot fekvőhelyként. Shmuel Stroli

szerint: „a helyi hatóságok azzal indokolták a zsidók elhurcolásának szükségességét, hogy jelzéseket adnak le az oroszoknak, akik tudni fogják, hogy hol kell minket bombáznunk.”³⁰ 1943-tól kezdődően a dél-erdélyi zsidók számára kényszerlakhelyet jelöltek ki a hatóságok. Előfordult azonban, hogy különféle indokokkal – így például az előszeretettel alkalmazott kommunizmus vádjával – továbbra is deportáltak a besszarábiai munkatáborokba (főként Aradról és a Bánság területéről). Tibori-Szabó Zoltán összesítése szerint a zsidóellenes intézkedések dél-erdélyi áldozatainak száma ezer és kétezer fő közé tehető, míg a túlélőké mintegy negyvenezer főt tett ki.³¹

Az 1944. augusztus 23-i kiugrás új helyzetet teremtett Nagysármás zsidó és magyar lakossága számára is. Az államcsíny a zsidó lakosságnak a felszabadulást jelentette, Dumitru Meșină csendőrpáncsnok még aznap feloldotta a zsidók kényszerlakhelyére vonatkozó rendelkezést.³² Ezzel párhuzamosan azonban várható volt egy román–magyar katonai összecsapás lehetősége, mely a dél-erdélyi magyar elit preventív internálásában csúcsonyult ki. A Sănătescu-kormány³³ jogalkotásában megjelent a „vélelmezett ellenség” (*inamici prezumati*) fogalma, mely jogszabályi háttérrel biztosított a magyar és német közösség vezető tagjainak internálására.³⁴ 1944. augusztus 23-át követően a Mezőségről, így Nagysármásról is, több magyar értelmiségit is letartóztattak, és az aranyosgyéresi internálótáborba zártak. A nagysármási zsidók a magyar csapatok bevonulása előtt jobbra a helyi és környékbeli magyar és román lakosoknál kerestek menedéket,³⁵ mások a vasúti közlekedés leállása előtt hagyták el Nagysármás körzetét is.

A nagysármási zsidóság tragédiája

■ Az alábbiakban a nagysármási zsidóság legvilkolásához vezető utat és magát a tömegvilkoltságot vázoló fel röviden. Terjedelmi okokból kifolyólag elemzésem vázlatos lesz, és csak a legfontosabb történésekre fogok koncentrálni, 2022-ben megjelent könyvemből kiindulva.³⁶ Idézett munkámban is felvázolt hipotézisem szerint, a vegyes lakosságú Nagysármáson 1944 őszén egy kétpólusú hatalmi játszma zajlott a települést közel fele-fele arányban lakó románok és magyarok között, a harmadik közösségként jelen lévő zsidóság sorsa pedig ebben a hatalmi játszmában mintegy „elsikkadt”. Ugyanakkor fontosnak tartom kiemelni, hogy – bár az antiszemitizmus kétségtelenül jelen volt mind a magyar, mind a román lakosság soraiban, és a helyi magyarok egy része bizonyos mértékig asszisztált a zsidóság megsemmisítéséhez vezető úton – a helyi zsidóság tragédiájára nem került volna sor egy „külső erő,” a magyar honvédek jelenléte nélkül. Ez pedig már újabb témákat feszeget, melyeknek kibontása nem feladata ennek a tanulmánynak: az antiszemitizmus jelenléte a Magyar Királyi Honvédségben, a több évtizedes antiszemita nevelés hatása a magyar társadalomra, illetve a keleti fronton szerzett tapasztalatok, esetlegesen a zsidók kiirtásáról szerzett tapasztalatok hatása a magyar honvédekre.³⁷

A nagysármási zsidóság összegyűjtését és „kiemelését” eredményező folyamat nem tekinthető egyedinek az 1944. szeptemberi dél-erdélyi megszállás történetében, még ha máshol a zsidóellenes intézkedések nem is torkolltak tömegvilkoltságra. Az Aradra bevonuló magyar 3. hadsereg parancsnoka, Heszlényi József altábornagy például 1944. szeptember 13-án (Arad megszállásának a második napján) rendeletben kötelezte a helyi zsidókat a sárga csillag viselésére,

majd ezt követte a gettó helyének kijelölése. Egyes visszaemlékezések szerint már a deportálás időpontját is kitzűzték szeptember 24-re, ugyanakkor kérdéses, hogy a magyar hatóságok számára az ingatag katonai helyzetben valóban komolyan felmerült volna ennek kivitelezhetősége.³⁸ Tordán a magyar csapatok bevonulását követően a helyi Német Népközösség tagozati vezetője, Karl Kraus kezdeményezte a sárga csillag bevezetését és a helyi zsidóság gettósítását, amit végül gróf Bethlen Béla, Észak-Erdély kormánybiztosa akadályozott meg személyes közbenjárásával.³⁹ Marosludas kettős német–magyar megszállás alá került, ez idő alatt itt tizenhárom helyi zsidó lakos – többségében nők – vesztette életét. Bár a háború után a romániai bíróságok ezt az atrocitást is a magyar honvédek számlájára írták, valószínűbb, hogy a marosludasi gyilkosságsorozatért inkább egy német SS-alakulat volt felelős.

A nagysármási zsidók összegyűjtése a településre érkező zilahi csendőrszázad parancsnokának, Lánicz László századosnak utasítására történt. Ez idáig nem került elő olyan írásos dokumentum, mely a megszállt területek zsidóságának összegyűjtéséről rendelkezett volna. Lánicz százados háború utáni kihallgatásakor azt állította, hogy felettese, Ládai István csendőrezredes⁴⁰ utasította a helyi zsidók összegyűjtésére és Kolozsvárra szállítására, ahol a tervek szerint átadták volna őket a németeknek.⁴¹ A csendőrparancsnok ugyanakkor nem is gondolt a zsidók legyilkolására, intézkedést hozott a zsidók elszállításáról, melyhez a helyben állomásozó magyar katonai parancsnoktól próbált gépkocsikat szerezni. Bár nem adtak, egyikük, Mátyássy Miklós százados felvetette a zsidók kivégzésének ötletét.⁴² A csendőrparancsnok ugyanakkor ódzkodott az ötlettől, erre utalhat, hogy mégis saját hatáskörben gondoskodott a zsidók elszállításáról, helybéli román szekereseket terelve össze. Mátyássy, mikor tudomást szerzett a történetekről, gépkocsin a konvoj után sietett, Pusztakamarás mellett utolérve őket, majd a zsidókat leparancsolva a szekérről, hozzákezdett a kivégzés előkészítéséhez. A csendőrök felelősségét azonban nem csökkenti, hogy kivonásuk nem történt meg, jelen voltak a tömeggyilkosság végrehajtásánál is.⁴³

Tanulmányom szempontjából a legfontosabb kérdés, hogy miként oszlott meg a helyi lakosság felelőssége a zsidóság legyilkolásához vezető úton. A háború utáni tanúvallomások alapján a magyar bevonulás után egyre gyakrabban érték támadások a helyi zsidó lakosokat. Lövy Sámuel helyi zsidó lakos a háború után azt állította, hogy a „felszabadulás” ünneplésekor egy helyi lakos kijelentette, hogy „ütött a zsidók utolsó órája”, egy másik azt állította, hogy: „addig nem lesz Nagy-Magyarország, amíg zsidók élnek benne”.⁴⁴ Szeptember 6-án magyar fiatalok támadtak rá két zsidó nőre, Rosenblum Bertára és Etelkára, akik támadóik előtt egy kútba ugrottak. Szintén a megszállást követő napokban rálöttek Weiss Móricra, aki sebesülten egy helyi magyar lakos házáig menekült. Ő elszállította dr. Emil Mora orvos házához, ahol Weiss előadta, hogy magyar fiatalok támadták meg az úton.⁴⁵ Később a rendvédelmi céllal toborzott, helyi magyar férfiakból álló magyar nemzeti gárda részt vett a zsidók összegyűjtésében, és a rögtönzött lágernél is szolgálatot láttak el – bár a tömeggyilkoságnál már nem voltak jelen. Ezzel párhuzamosan azonban több helyi magyar lakos is – élükön a helyi református lelkésszel, Gergely Károllyal – megpróbált közbenjárni a zsidók szabadon bocsátása érdekében, és lehetőségeikhez mérten élelmiszerekkel látták el őket. Ez a kettősség is érzékletesen bizonyítja, hogy a bűncselekményekért soha nem kollektíven egy közösség felelős, hanem egyének.

■ A nagysármási zsidóság gettósításával párhuzamosan a magyar hatóságok egyes helyi román személyeket is internáltak, majd később deportáltak. Az 1944 szeptemberében véghez vitt letartóztatások valószínűleg ugyanazt a mintát követték, mint amelyet a magyar katonai közigazgatás követett Észak-Erdélyben 1940 őszén. A katonai parancsnokság által kibocsátott utasítás szerint: „Őrizetbe kell venni minden olyan személyt, akinek jelenléte a közrend, államérdek vagy gazdasági okból aggályos.”⁴⁶ Ez a tágan értelmezett kategória széles skálát biztosított román (és adott esetben zsidó) személyek internálására. Ilyen oknak számított akár egy magyarellenes kijelentés, a „magyar lakosság érdeke elleni” cselekedet, a kommunista és vasgárdista múlt vagy akár csak ezeknek a gyanúja.⁴⁷ Ezekben az esetekben valószínű, hogy a helyi magyar lakosság véleménye volt a döntő tényező. Eddig azonban nem találtam arra vonatkozó információt, hogy mely hatósági fórum rendelte el a letartóztatásokat, majd a községből való eltávolítást. A háború utáni bírósági perekben a letartóztatások okaként egyértelműen a magyar hatóságok sovíniszta magatartását határozták meg.⁴⁸ Később, a pártállami igazságszolgáltatás irataiban már az osztályharcos retorika dominált, amelyek azt hangsúlyozták, hogy a „letartóztatottak között voltak munkások, parasztok, értelmiségiek, azaz mindazon osztályok, akikben a reakció ellenséget látott”.⁴⁹ A letartóztatások valódi okainak meghatározásához azonban célszerű megvizsgálni a fogságba vetettek körét. Az első kategóriát a hadifoglyok képezték. A később letartóztatottak között volt a falu korábbi polgármestere, a helyi orvos és a két görögkatolikus pap mint a helyi román elit képviselői. Másrészt letartóztatták azt a személyt, akiről több tanú is vallotta, hogy vasgárdista, és ebből kifolyólag hangsúlyosan magyarellenes volt, valamint a hasonlóan kompromittált múltú pusztakamarási jegyzőt. Így az internáltak körét a hadifoglyokon kívül további két csoportban határozhatjuk meg: a helyi román elit és azok a személyek, akik magyarellenesség hírében álltak. Mivel a bevonuló magyar csendőröknek nem volt kötődésük a településekhez, felmerül, hogy a helyi magyar lakosoktól kaptak bővebb információkat.

Az internáltakat – akárcsak az összegyűjtött zsidókat – a Ioan Pop pályaőr házában felállított lágerben helyezték el, a zsidóktól elkülönítve. A román foglyok pontos számát nem lehet megállapítani. Egyes tanúvallomások 35 vagy 38 főre teszik, azonban nem rendelkezünk kontrollforrásokkal ennek alátámasztására vagy megcáfolására. A román internáltak lágerbeli körülményeiről a később kiszabadult foglyok számoltak be, de a magyar lakosok egy része is rendelkezett közvetett információkkal az ott történekről. A már 1944 szeptemberében szabadon engedett vagy a későbbi kitelepítésből hazatért foglyok szerint az elhelyezési körülmények kifejezetten rosszak voltak, és gyakoriak voltak a csendőri túlkapások. A román foglyok helyzetének „rendezésére” a zsidók elszállításával megközelítőleg azonos időben került sor, azt a láger teljes felszámolásának szándéka motiválhatta. Az internáltak vallomásai alapján szeptember 15-én egy négytagú szelekciós bizottság alakult, amelynek tagjai egy civil ruhás nyomozó, két csendőrtiszt és egy helyi lakos voltak. Az elszállítottak többsége az 1945-ös év folyamán tért haza.

A Nagysármásról elhurcolt román férfiak közül négyen nem tértek vissza. Az eltűntek között volt Gheorghe Sârbu határőr, Lazăr Morar kereskedő, Iuliu Moldovan adószedő és Vasile Micu görögkatolikus pap. Vasile Micu fia, Ovidiu

Micu fogarasi ügyvéd 1945. július 22-én feljelentést tett a kolozsvári népbíróságon és követelte, hogy a felelősöket állítsák bíróság elé. A feljelentés szövege érzékletesen bemutatja, hogy a magyar hatóságok tettei miként váltak a helyi magyarság elleni indulatok forrásává. Ovidiu Micu gondolatvilágában – személyes érintettsége folytán – megjelent a magyarság kollektív felelőssége: „Bűnös az összes nagysármási magyar a kicsitől a nagyig, mert sovíniszta és fasiszta eszméket tápláltak a románok irányába.”⁵⁰

Bosszú a magyarokon – atrocitások a nagysármási magyarok ellen

■ A románok mellett a magyar elitet képviselő római katolikus plébános és református lelkész, valamint a magyar polgármester és alpolgármester is kivonult román és szovjet csapatok bevonulásakor a katonák fogadására.⁵¹ Megkezdődött a hatalmi visszarendeződés. Dumitru Meșină, a település 1941–1944 közötti csendőrpáncsnoka visszatért hivatalába,⁵² a település élére pedig új, román polgármestert neveztek ki Zachei Chilut ügyvéd személyében.⁵³ Az ismét hatalmi pozícióba került román lakosság egy része azonban az „impériumváltás” első két hetében a legkülönbélebb kilengéseket követte el a magyar lakossággal szemben, amelyet rendszerint a magyar megszállás alatt elkövetett sérelmek „megbosszulásával” indokoltak. Az elérhető források szerint ezeket a kilengéseket egyrészt helyben a román nemzeti gárda és a román csendőrök, kisebb részben pedig román önkéntes alakulatok követték el.

Asztalos Géza nagysármási tisztviselő beszámolt róla, hogy 1944 októberében az 52-es sorszámot viselő önkéntes alakulat vonult be a faluba, amelynek vezetője egy román hadnagy volt. Letartóztatott mintegy hetven magyar lakost, akiket románok elleni atrocitások elkövetésével vádoltak. A helyi románok készségesen együttműködtek a bevonulókkal. A letartóztatottakat megverték, de később szabadon engedték. Incze Márton tanúvallomásában beszámolt róla, hogy a gárdisták magyar trikolórszínű szalagot találtak nála, amiért két társával együtt úgy elverték, hogy eltört egy bordája.⁵⁴ Egy másik helyi lakos, Szilágyi Anna a következőképpen emlékezett vissza erre az időszakra: „A felszabadulás után, miután átvonult a front, megjötték az ún. Maniu-önkéntesek, és elkezdték jobbra-balra verni a magyar nemzetiségű embereket, gyilkosságokkal vádolva őket. Az igazság az, hogy az igazi felelősök elmenekültek a magyar sereggel együtt. Ezek az önkéntesek idegenek voltak Sármástól. Apámat is, aki mindenkinek annyi jót tett, elverték.”⁵⁵

A bírósági jegyzőkönyvek és a csendőrségi jelentések alapján megállapítható, hogy a helyi magyarság elleni erőszakos cselekmények oroszlánrésze a helybéli románsághoz kapcsolható. A magyar uralom alatt elkövetett sérelmekért többen kollektíven a helyi magyarságot tették felelőssé. Erre jó példa dr. Ioan Mărginean nagysármási ügyvéd kolozsvári népügyészségen tett tanúvallomása. Mărginean a Bányai László közvédlőnek előadott okfejtésében a nagysármási magyarok felelősségét abban látta, hogy nem tettek semmit a románellenes kilengések megakadályozására, és felhozta, hogy – Nagysármással ellentétben – a környező településeken sehol nem érték komolyabb sérelmek a románokat. A közeli Mócs község példáját hozta fel, ahol a két magyar pap és két helyi magyar földbirtokos fellépésének köszönhetően egyetlen román lakost sem ért bántódás.⁵⁶ A románokat ért atrocitásokért felelős személyek összegyűjtését Dumitru Meșină

csendőrparancsnok irányította. A magyar tanúk visszaemlékezése szerint a letartóztatottak száma 55 fő volt, az érintett románok szerint „mintegy 40 fő”. A letartóztatottak közül többeket megvertek, az erőszakoskodásokat végül Emil Medeszan gárdaparancsnok állította le.⁵⁷

A letartóztatásokat elsősorban a bosszú motiválta, mivel feltűnő módon a kompromittált személyek helyett főként a helyi magyar elit képviselői kerültek fogságba. Az elfogottakat egy bizottság elé vezették. A bizottság a románokat ért sérelmek kártérítéseként negyvennégy millió lejt kért, amelynek kifizetésébe a letartóztatottak – jobb híján – beleegyeztek. A magyar lakosság azonban csak 600 000 lejt tudott összegyűjteni, a maradékot haszonállatokkal próbálta pótolni, amelybe azonban a román fél nem egyezett bele. A konfliktust végül Meşină simította el, és érvénytelenítette a magyarok fizetési kötelezettségét. Teleky Dezső plébános (aki ekkor már Nyáradremetén tartózkodott) 1945 januárjában, Csögör Lajos alispánnak írt levelében a következő megállapítást tette: „Ha a csendőrmester [Dumitru Meşină], dr. Mărginean, Mureşan eltűnnének a község légköréből, visszatérne a községbe a régi béke és egyetértés.”⁵⁸ Ugyanakkor Teleky szemléletmódja meglehetősen egyoldalú volt, mert nem ítélte el a korábban hasonló viselkedést tanúsító magyar lakosokat.

Feltűnő, hogy a román fél kizárólag a román károsultak kártérítéséért szállt síkra, a zsidókat ért sérelmek orvoslása fel sem merült. A magyar megszállást követően hazatért zsidók többé nem játszottak meghatározó szerepet a község életében. Egyes visszaemlékezések szerint a hittársaik lemészárlásáról értesülő túlélők körében is felmerült a bosszú lehetősége is, és az eset súlyosan terhelően hatott a magyar és zsidó lakosság közti kapcsolatra. Id. Teleky Dezső naplójában lejegyzett két kirívó esetet. Az egyik túlélő – Teleky szerint – kijelentette, hogy „minden legyilkolt zsidóért 10 magyart kell kivégezni”, és „remélhetőleg majd a szovjetek ideküldik a GPU-t, az majd ellátja a magyarok baját!” 1944. október 20-án Teleky Dezső plébános ráköszönt a hazatért Hirsch Zoltánra, mire ő azt válaszolta: „Bocsásson meg, atyám, de nem tudom fogadni a köszönését! A magyarok meggyilkolták 126 zsidó testvéremet.”⁵⁹

Összegzés

■ A sajátos mezőiségi viszonyokból következik, hogy összetettek az 1944-es nagysármási események okai: fontos szerepet játszott a háború alatti magyar és román állam által egyaránt kifejlesztett antiszemita propaganda, a csendőrök által megtapasztalt észak-erdélyi deportálások és a katonák keleti fronton szerzett tapasztalatai. A tömeggyilkossághoz megfelelő keretet biztosított az 1944. szeptemberi, a magyar–román harcok kitörését követő törvény nélküli állapot. Bár az elérhető források alapján a megszálló magyar hatóságok megkísérelték egy ideiglenes magyar közigazgatás kiépítését, ez a kísérlet már az idő rövidsége miatt sem járhatott sikerrel. Nagysármást egy törekény etnikai egyensúly jellemezte: a magyar megszállás idején még nagyrészt kiegyensúlyozott számarányban volt jelen a magyar és román etnikum a faluban. A két nemzetiség közötti hatalmi egyensúly aszerint változott, hogy mely hadsereg uralta a területet. Míg az 1944. szeptember–októberi öthetes magyar megszállás alatt értelemszerűen a magyar lakosság volt hatalmi pozícióban, ezt követően a román lakosság szerezte vissza azt, elégtételt véve a magyarokon az elszenvedett sérelmeiért. Az is megállapítható azonban, hogy a magyar csendőrség és honvédség által elkövetett törvény-

telenségeket is teljességgel a helyben maradt magyar lakosságon torolták meg. A román lakosság köztudatában megjelent a kollektív felelősség elve a helyi magyarságra vonatkozóan. A zsidók elleni atrocitás azonban hosszú távon elsikkadt ebben a kétpólusú etnikai hatalmi játszmában. Az 1944-es tragédia már rövid távon a helyi zsidó közösség teljes felmorzsolódásával járt együtt. Míg a nagysármási mézárhlást hatvankilenc helyi zsidó személy vészeltte át (részben bujkálásban, részben azért, mert elmenekült), tizenkét év múlva, az 1956-os népszámláláson már egyetlen zsidó lakosa sem volt a két Sármásnak. Egyesek közülük Izraelbe emigráltak, majd néhányan közülük a háború után az Amerikai Egyesült Államokban vagy Kanadában telepedtek le. A pusztakamarási zsidó temetőt jelenleg (2021-ben) gondozó Letitia Mocean szerint minden év szeptemberében, a mézárhlás évfordulóján gyászruhás hölgyek látogattak el a sírokhoz Izraelből. Kihangsúlyozta, hogy kettővel közülük személyesen is megismerkedett (Feder és Levy asszonyságok), ők Nagysármásról származtak. Elbeszélése szerint azonban néhány éve már ezek a látogatások abbamaradtak, a hölgyek valószínűsíthetően elhunytak.⁶⁰

A helyi emlékezetben a tömeggyilkosság nagyon hamar nemkívánatos témává minősült. Ahogy Székely-Bolla Rozália nagysármási lakos fogalmazta meg a vele felvett interjúnkban: „A köztudatban le lett fojtva elsősorban. Annyira tabutéma lett, hogy nem hogy nem beszéltek, nem mertek beszélni róla. [...] Néhányan vagyunk, a második generáció, akiket érdekelt esetleg, akiknek a szülei el is mondták, vagy akik ténylegesen, objektíven részt vettek [szemlélték – K. Sz.]. [...] Ez a mentalitás aztán így berögződött, hogy amiről nem beszélünk, az nem létezik. A magyarság azért nem nagyon feszegette, mert akkor mindjárt jött a válasz, hogy persze, mert unurii... Jobbnak látták ha nem beszélnek róla. A románság, ha elkezdte, annyit visszaszóltak, hogy há’ ott voltál, láttad? Na, hát dar așa a zis [így mondta] nem tudom ki. Ezt lenyeltük, s ment az élet tovább. Sajnos periodikusan előveszik ezt a témát.”⁶¹ Interjúalanyaink elbeszélése szerint Nagysármáson időnként még napjainkban is felmerül a tömeggyilkosság története a helyi politikában vagy a mindennapi életben is. A nagysármási zsidó temetőt legalább egy ízben vandalizálták, horogkereszteket és más náci jelképeket festettek a sírokra. Ezért a temető kapuit manapság zárják. Az is sajátos jelenség, hogy a tömegkivégzés helyszínét a helyi lakosság továbbra is legelőként használja, mint azt e sorok írója saját szemével tapasztalta a helyszínen járva.

■ JEGYZETEK

1. BFL, VII.5.e. 19797/1949. 112. Lakatos Géza és társai. Józsa Dénes tanúvallomása a Katonapolitikai Osztályon, 1947. november 28. Az idézett mondat – a tanú szerint – egy csendőrnnyomozó szájából hangzott el, aki két kötelendi (Kolozs vármegye) román polgári személy meggyilkolásának ügyében nyomozott. A gyilkosságot – mint arra az eljárás során fény derült – magyar tábori csendőrök hajtották végre századparancsnokuk utasítására.
2. A témára vonatkozóan lásd: Nagy József: *Magyar határ vadászok – román határőrök: határinvidensek a Székelyföld határain a második világháború idején*. Magyar Kisebbség 2009. 3–4. sz. 322–347. és Ravasz István: *Erdély mint hadszíntér*. 1944. Petit Real Könyviadó, Bp., 1997. 63.
3. Ravasz István: *Erdély mint hadszíntér* i. m. 84–85.
4. Az 1940. augusztus 30-án megkötött második bécsi döntés Románia birtokában hagyta a Kolozsvár és Marosvásárhely között elhelyezkedő Mezőség nagy részét, melyet szokatlan formája miatt „Göring-has”-nak neveztek. Ennek oka Kissármás melletti földgázmező volt, melyet a döntőbírák Románia birtokában hagytak, infrastrukturálisan elvágva Székelyföldet Erdély (és Magyarország) többi részétől.
5. A Nagysármáson élő id. Teleky Dezső a következőképpen emlékezett vissza erre az epizódra: „Sósi Ilona hozta a hírt, hogy a magyarok elfoglalták Mócsot és Gyekét. Nem hallván ágyúörgést, meg voltam győződve, hogy a magyar csapatok ellenállás nélkül nyomultak előre.”

- USHMM, RG-25.004, 39. mikrofilmtekercs. Teleky Dezső naplója, 1944. szeptember 5-i bejegyzés. Teleky meglátása helyes volt, az előrenyomuló Magyar Királyi Honvédség csak Nagysármás határában ütközött első ízben fegyveres ellenállásba.
6. Józsa András (1908–1944): Szeghalmon született, vesztéségi kartonja szerint 1944. november 20-án elesett Pálosvörösmarton. <https://hadisir.militaria.hu/hadisir-nyilvantarto> – Letöltés: 2024. 05. 19.
7. Mátyássy Miklós százados (1910–1948): Százdón született, 1932-ben avatták tisztté a Ludovikán, 1939-től egy kerékpáros zászlóaljnál szolgált. 1941-ben részt vett a Jugoszlávia elleni invázióban, majd a Barbarossa-hadműveletben a Szovjetunió területén. Később átképezték páncélos tisztté, majd 1944 áprilisától ismét a Szovjetunió területén harcolt. 1944 nyarán vette át a törzsszázad parancsnokságát, majd Erdélybe vezényelték, ahol a front mögöttes területein látott el szolgálatot. Sőregi Zoltán: *Katonák kerékpáron. A Magyar Királyi Honvédség kerékpáros tisztjeinek adattára 1920–1945*. Underground Kiadó, Bp., 2014. 170–171.
8. A törzs- és őrszázad nem vettek részt hadműveletekben, feladatuk a front mögötti biztosító tevékenység, illetve futárszolgálat volt.
9. Láncz László (1908–1955): A Bihar megyei Felsődornán született. 1943-ban nevezték ki a zilahai csendőrkola parancsnokává.
10. A kivégzés helyszínéül szolgáló Pusztakamarás helyzetét is rendszerint Kolozsvárhoz vagy Marosvásárhelyhez viszonyítva, kilométerben adták meg.
11. Lovas Sándor: *A legújabb állami telepítések Magyarországon*. Pallas Rt., Bp., 1908. 17.
12. 1850-ben ez az arány még 3 százalék volt. Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája (1850–1992)*. I–VI. Teleki László Alapítvány – Pro-Print Könyvkiadó, Bp.– Csíkszereda, 1998–2002. I. 12.
13. 1850-ben ez az arány még 5 százalék volt (Varga E. Árpád: i. m. 144.).
14. 1914–1918 között még a noszlopi születésű Szalai Sándor volt a falu polgármestere, a tótvázsonyi születésű Cziráki József pedig az alpolgármester. (USHMM, RG-25.004, 38. tekercs, 906. Cziráki József vallomása a kolozsvári népbíróságon, 1945. július 9.) Érdemes megemlíteni, hogy Cziráki vallomása szerint 1938–1940 között még egyszer betöltötte az alpolgármesteri tisztséget, és csak a második bécsi döntés által teremtett új helyzet következtében kellett lemondania.
15. Uo. 39. tekercs, 675. Részletek id. Teleky Dezső naplójából.
16. SJANC, C 162/6., 162/7., 162/8. Izraelita születési, elhalálozási és házassági jegyzék. Mócs és vidéke.
17. Varga E. Árpád: i. m. IV. 144.
18. A Göring-has egy Romániánál hagyott kiszögellés volt Kolozsvár és Marosvásárhely között, mely magába foglalta a Mezőség nagyobb részét. A kiszögellés infrastrukturálisan elvágtá Székelyföldet Erdély középső és nyugati területeitől.
19. L. Balogh Béni: *Küzdelem Erdélyért: a magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2013. 67.
20. Sárándi Tamás: *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2016. 85.
21. ANR-ANJM, 504. fond, Parohia Reformatá Sârmaşu [nagysármási református parókia], Dos. 23/1940–1942. Az 1940–1942 között eltávozottak listája.
22. L. Balogh Béni: *Kiszolgáltatva. A dél-erdélyi magyar közösség 1940–1944 között*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2023. 40.
23. Uo. 44.
24. Uo. 42.
25. Uo. 45.
26. Ana Bărbulescu – Alexandru Floran – Alexandru Climescu – Laura Degeratu: *Munca obligatorie a evreilor din România*. Editura Polirom, Iaşi, 2013. 23. A kormány két vezető politikus, Octavian Goga (költő) és Alexandru C. Cuza (egyetemi tanár) a Nemzeti-Keresztény Párt (Partidul Național-Creștin) elnevezésű politikai szervezet vezetője volt. A párt ideológiájának három alappillére a nacionalizmus, a politikai ortodoxizmus és az antiszemitizmus volt. A román szélsőjobb legerősebb szervezetével, a Vasgárdával szemben azonban lényeges különbség, hogy Cuza és Goga a parlamentarizmus keretein belül képzelte el az ország „keresztény értékek” szerinti megreformálását. A kormány rövid ideig, 1937. december 29. – 1938. február 10. között volt hivatalban.
27. Uo. 35.
28. Tibori Szabó Zoltán: *Holocaust in Transilvania*. In: Valentin Ghiță: *File din istoria evreimii clujene*. Editura MEGA, Cluj, 2015. 29–161.
29. L. Balogh Béni: I. m. 40.
30. Interjú Shmuel Strolival, Tap 1.

31. Tibori-Szabó Zoltán: i. m. 159–160. Tibori Szabó a dél-erdélyi áldozatok közé a magyar katonák és csendőrök által lemészárolt 126 nagysármási zsidót is beszámította.
32. USHMM, RG-25.004, 38. tekercs, 511. Dumitru Meșină nagysármási csendőrparancsnok nyilatkozata a kolozsvári csendőrségen, 1945. február 22.
33. Az augusztus 23-i puccs utáni első kormány, melyet Constatnin Sănătescu tábornok vezetett. 1944. december 2-ig volt hivatalban.
34. Vincze Gábor: A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája. Pro-Print, Szeged – Csík-szereda, 1994.
35. Uo. 919–920. Löwy Ferdinánd tanúvallomása a kolozsvári népbíróságon, 1945. július 20.; Uo. 39. tekercs, 513–516. Kahán Eta tanúvallomása a kolozsvári népbíróságon, 1945. augusztus 17.; Uo. 38. tekercs, 387–388. Kahán Sarolta vallomása a kolozsvári csendőrségen, 1944. november 9.; Uo. 382–383. Hirsch Zoltán tanúvallomása a kolozsvári csendőrségen, 1944. november 9.
36. Kovács Szabolcs: *A nagysármási zsidók meggyilkolása. Magyarok, románok és zsidók a magyar katonai közigazgatás időszakában, 1944.* Múlt és Jövő Kiadó – Clio Intézet, Bp., 2022.
37. Mind ez ideig nem tapasztaltam arra utaló bizonyítékot, hogy a tömeggyilkosságban érintett katonák és tisztek cselekvő részesei lettek volna bármely, a keleti fronton lezajlott tömeggyilkosságnak. Az azonban evidens, hogy az Einsatzgruppék és más német alakulatok által végrehajtott mézslárlásokról a magyar honvéd vezérkar és ezáltal a politikai vezetés is pontos információkkal rendelkezett (a témára vonatkozóan lásd például: Ungváry Krisztián: *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944.* Osiris, Bp., 2015.).
38. Erdélyi Lajos: *Sármás, Arad.* Múlt és Jövő 2004. 4. sz. 38–40.
39. Bethlen Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam.* Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1989.
40. Később a Szálasi-kormány belügyi államtitkára.
41. Láncz ugyanakkor azt is megemlítette, hogy az erre vonatkozó parancsot „elvesztette”.
42. ÁBTL, V-128-777. Láncz László. Láncz László önvallomása 1955. április 21-én. 2.
43. Magyarosi Sándor egy, a könyvemről írt recenziójában érzékletesen levezette, hogy Láncz az események alatt lényegében „technokrataként” működött: ugyanazokat az intézkedéseket alkalmazta a nagysármási zsidók ellen, melyeket a magyar hatóságok Észak-Erdélyben alkalmaztak. Az észak-erdélyi zsidóellenes gyakorlatot terjesztette ki az újonnan elfoglalt területek általa ellenőrzött részére, ennél tovább nem volt hajlandó elmenni. A jelzett recenzió megjelent a *Regio*ban, ám – terjedelmi okokból – jelentős mértékben megvágva, eredetije azonban megvan a szerző birtokában (Magyarosi Sándor: *Nagysármás: egy el nem rendelt tömeggyilkosság története.* Regio 2022. 2. sz. 199–226.).
44. USHMM, RG-25.004, 38. tekercs, 384. Levy Sámuel nyilatkozata Nagysármáson 1944. november 9-én és Uo., 703. Dumitru Meșină csendőrparancsnok nyilatkozata a nagysármási nyomozati munkáról.
45. Mind a két nő, mind Weiss Móric később a tömeggyilkosság áldozata lett.
46. Idézi Sárándi Tamás: i. m. 57.
47. Uo. 80.
48. ANR-ANJC, Dos. 22/1946. 334–345. A kolozsvári népbíróság határozata a 9. csoport perében, 1946. június 28.
49. USHMM, RG-25.004, 37. tekercs, 1088. rendelet a bíróságra küldéshez, 1953. augusztus 13.
50. USHMM, RG-25.004, 39. tekercs, 376. Ovidiu Mícu fogarasi ügyvéd levele Alexandru Bohățelnek, a kolozsvári népbíróság újonnan kinevezett közvádlojának, 1945. július 22.
51. USHMM, RG-25.004, 39. tekercs, 680. Részletek id. Teleky Dezső naplójából, 1944. október 10.
52. Uo. 38. tekercs, 511. Dumitru Meșină nagysármási csendőrparancsnok nyilatkozata a kolozsvári csendőrségen, 1945. február 22. Fontos kiemelni, hogy Meșină az Antonescu-érában részt vett a helyi zsidók elleni intézkedések végrehajtásában, amelyet ő maga is elismert. Ennek ellenére visszatérhetett hivatalába 1944 őszén.
53. Uo. 39. tekercs, 107. Teodor Hulpe tanúvallomása a kolozsvári ügyészségen, 1951. október 23.
54. Uo. 141. Incze Márton vallomása a kolozsvári ügyészségen, 1951. október 26.
55. Szilágyi Anna nagysármási lakos visszaemlékezése. CSSZM BLH, B/33. *Vátrá*, 1981. március 20. 19.
56. Uo. 118–119. Ioan Mărginean tanúvallomása a kolozsvári ügyészségen, 1951. október 22.
57. Uo. 107. Teodor Hulpe tanúvallomása a kolozsvári ügyészségen, 1951. október 23.
58. Uo. 403. Teleky Dezső levele Csögör Lajos alispánnak, 1945. január.
59. Uo. 682. Részletek id. Teleky Dezső naplójából, 1944. október 20.
60. Interjú Letiția Moceanuval 2021. szeptember 28-án. A Transtelex birtokában.
61. Interjú Székely-Bolla Rozáliával 2021. szeptember 28-án. A Transtelex birtokában.

FŐCZE JÁNOS

FRONTÁTVONULÁS ÉS AZ ÚJABB „ROMÁN VILÁG” KEZDETEI SZÉPVÍZEN (1944–1945)

Elek hazaszökik

■ 1944 második felének egyik éjszakáján éjfél-tájt kopogtattak a szépvízi Balázs család háza ablakán. Háborús idők voltak, a két gyermekkel otthon lévő Balázs Anna rosszat sejtett, rémülten szólt ki a kopogató kiléte felől érdeklődve. A válaszoló hangja azonban megnyugtatta, a magyar királyi 32. székely honvéd határvadász-zászlóaljban szolgáló férje, Elek volt az. Szökésben volt, nem ment be a házba.¹

A csíkmadarasi születésű Bálint Anna 1942 januárjában ment férjhez Balázs Elekhez a „kicsi magyar világ” Szépvízén. Anna a szépvízi örmény Dajbukát családnál szolgáló csíki székely lányok egyike volt. A második világháború előtt (sőt utána is) a csíki lányokat előszere-ttel adták szolgálni, legtöbbször valamelyik nagyobb városba. A közvélekedés szerint a cél végső soron az volt, hogy a szegényebb lány a módos családnál „jó háziasszonnyá” váljon, vagyis tanuljon meg háztartást vezetni, illetve a csíki parasztnál megszokottól eltérő ételeket főzni.

Ugyan nem mondta senki, de az is benne volt a számításban, hogy a városban a falubeli-eknél nagyobb választékból lelhet párra, akivel otthon vagy a legény falujában, ne adj’ isten a városban családot alapíthat. A járási központ Szépvíz ugyan nem volt város, de a gazdag, művelt és maguknak polgári életvitelt megengedő kereskedő és vállalkozó örmények az évszázadok alatt kisvárosias központot teremtettek ma-

Ami pedig az elszenve-dett sérelmeket, ellopott javakat, elhajtott állato-
kat és a nőkön esett erő-
szakot illeti, mind azon
problémák sorába kerül-
tek, amelyeket a „sző-
nyeg alá sepertek”, hi-
szen az, hogy a „felsza-
badítók” vagy a „testvér-
nemzet” tagjainak ilyen
jellegű tettei a nyilvá-
nosság színe elé kerül-
hessenek, még jó ideig
elképzелhetetlen volt.

guk köré. Nem csoda tehát, hogy háztartásaikba előszeretettel jelentkeztek a székelly lányok.

A jelenleg a Székely Határőr Emlékközpontnak otthont adó Dajbukát-házban lakó lány a vasárnapi szentmiséről hazamenet kezdett el ismerkedni a tősgyökeres szépvízi családból származó Elekkel, amit a frigy megkötése követett. A székely vidékek legendás szaporulatát egyáltalán meg nem hazudtoló módon a családos életet éppen hogy elkezdő Balázsnál már a házasság évének végén megérkezett a gyermekáldás. A kis Vilmát egy év múlva, 1943-ban követte Péter. Később még ketten jöttek, Gizella és egy fiú.

Az Elek családja által birtokolt vagyont a „jó közepes gazdaságok” közé sorolták, azaz nem számítottak kifejezetten gazdagnak, de a szegények közül kiemelkedtek. Körülbelül 10 hektáron gazdálkodtak, amiből közel 7 hektárt tett ki a szántó,² a maradék pedig kaszáló volt. A gazdaság jövedelmezősége „elbírta” azt is, hogy többnyire állandó jelleggel fel tudtak fogadni férfi munkaerőt (általában agglagényt) a háztartási és mezőgazdasági munkálatokra. Nagyobb munkák idején napszamosokat fogadtak fel.³

Az 1914-ben született Elek az első világháborúban veszítette el az édesapját, így édesanyja, a madéfalvi illetőségű Olti Mária egyedül nevelte a három fiát, Gáspárt, Eleket és Ferencet. A legnagyobb fiú a székely parasztgazdaságokban szokásosnál (fizikai fejlettségtől függően 10–14 év) is hamarabb kezdte így a munkát a gazdaságban, és amikor eljött az ideje, családot alapított. Miután a középső fiú is megházasodott, legkisebb fiúként Elek maradt az anyjával. A boldogság nem tartott sokat, a már említett frigyét követően a fiatal családapát és egyben a ház egyetlen felnőtt férfiemberét el is vitték katonának.

Elek az 1943-ban született fia, Balázs Péter visszaemlékezése alapján az 1942-ben átadott gyimesfelsőlóki kaszárnyánál volt szolgálatban, feladata a más helyek mellett a Szellő-tetőn „dekungot”, azaz megerősített fedezéket készítő zsidó munkaszolgálatosok őrzése volt. Péter emlékei alapján Eleket nem fertőzte meg az antiszemitizmus. Szépvízen egyébként sem számoltak össze sok magyar zsidót, az 1941-es népszámlálás idején 6 személy volt izraelita vallású, de ők is mind magyarnak vallották magukat.⁴

Elek végül a hátsószágból kikerült a Szépvízhez közelítő frontra, majd nem tisztázott körülmények között az oroszok fogságába esett, és egy hadifogolymentben találta magát, amely Marosfőn keresztül Gyergyószentmiklós irányába tartott. Egy másik környékbelivel, Benő Ferencsel őrizet alatt gyalogoltak a hegyeken át. Elek szökésen gondolkodott, Benő viszont tartott az azonnali kivégzés veszélyét magában tartó lebukástól. Végül Elek egyedül kísérelte meg, elbújt egy borókabokorban, s miután a menet tovahaladt, hazatért a hegyeken keresztül. Így jutott tehát el a kopogtatásig.

Bemenni a házba a fia visszaemlékezése szerint több okból sem tartotta szerencsésnek. Egyrészt a viszontagságok ideje alatt elviselt higiéniai körülményekből adódóan ellepték a tetvek, amiktől kímélni akarta a családot, másrészt pedig a lelepleződéstől is tartott. Ruhákat kért, megmosdott a kút vízében, majd hátravonult a hátsó udvarra, ahol elbújt a nagyra nőtt kenderben. Egy ideig bujkált, a szomszédok se tudták, hogy már nem a fronton van. A történet alapján a borsikabokorba való elrejtőzést nem vállaló Benő Ferenc csak négy évvel később került elő, Gyergyószentmiklósról ugyanis a foglyokat a Szovjetunióba vitték.

Nem egészen így emlékezett a történetekre Péter testvére, az 1949-ben született Kovács Gizella, aki a családi legendárium másik kútfőjéből meríthetett. Az

ő története alapján is megszökött Elek, de előbb, még a front odaérkeztét megelőzően, és nem is volt „igazi” szökésről szó, hiszen a története alapján „eltűnése” előtt megegyezett egy magyarországi tiszttel a nehéz helyzetben lévő családjához való hazatérésről. Gyalog érkezett a Tatros völgye felől, és Gizella szerint szívesen bement volna a házba, de az édesanyja nem engedte be a tetvek miatt. A gyermekeket féltve levetkőztették, elégették a ruháját, és megfürdették. Így otthon érte a frontátvonulás, amit a család minden tagja sérülésmentesen átvészelt.

Hogy kinek mondták el jól Elek történetét, Péternek vagy Gizellának, nem tudni.⁵ Az emlékezés közismerten csalóka művelet, a transzgenerációs emlékezet pedig még annál is ingoványosabb terep.⁶ Annyi biztos, hogy Elek megszökött és bármelyik helyzetből menekült is ki, utólag szerencsésnek bizonyult a döntése. Szemben azzal a 47 szépvízivel, akiknek a neveit a település hősi halottjainak emléket állító emlékművön olvashatjuk,⁷ túlélte a háborút. Sőt elkerülte a szovjet fogságot, és családját, javainak nagyobb részét megőrizve vág-hatott neki a negyvenes évek második felének.

Bár jó lehetősége lett volna rá, Elek nem a hősi halált választotta. Esete egyáltalán nem volt különös, a háború tapasztalata a szépvízi katonák többségét hasonlóképpen érintette. A 32-esekhez tartozó közel 1200 fős csíkszépvízi 4. székely határőrzászlóalj a gyimesi harcokban mindössze hét főt veszített, legtöbben a visszavonulás során tűntek el, szöktek meg vagy estek szovjet fogságba.⁸

A feltűnő és elbukó potenciális világrendek, valamint az oda-vissza tologatott határu országok között megforgatott székelyek élettapasztalata mind azt erősíthette bennük, amit talán Elekben is: ha elhagyja a szülőföldjét, nemcsak az életét kockáztatja egy egyre valószínűbben vesztes háborúban, hanem a hazatérése is kétségessé válhat. Maradt tehát.

Szépvíz

■ Ha elkezdünk Szépvíz után kutakodni, alig találni olyan a települést bemutató szöveget, amely ne a híres Szent László-legendával kezdődne. E szerint a kunokkal a térségben hadakozó lovagkirály biztatta lovát ivásra a vizet dicsérve és innen a név. Amit bizonyosra vehetünk: Szépvizet 1567-ben említik először az 53 portával jegyzett Zepwijz néven. Székely lakói katonai szolgálatukért cserében nemesi jogokat bírtak, a határvédelem, a katonanemzeti kiváltságtudat és az emiatti büszkeség mai napig része a közösségi emlékezetnek.

Az Erdély és Moldva közti világot és egyben a vizeket is elválasztó Csíki-havasokból kimagasodó Pogány-havas (1351 m) nyugati lábánál fekvő település elhelyezkedésével is magyarázható az, hogy a századfordulóra multietnikus és több vallású településsé fejlődött. Szépvíz Csík vármegye 1910-ben kettéosztott felcsíki járása keleti részének központjaként közigazgatási szempontból is kiemelkedett a környék falvai közül. A falu látképét mai napig meghatározzák a templomtornyok. A többségében római katolikus faluban nem kevesebb mint két római katolikus, továbbá egy örmény katolikus, illetve egy korábban görögkatolikus, ma ortodox templom is épült és használatban van.⁹

Külön színfolt a faluban egykor virágzó iparosság ugyancsak római katolikus temploma, amelynek saját temetője van. Ide az Iparosok Egyesületének tagjai temetkeztek és annak ellenére, hogy a második világháború végéig számos és öntudatos szépvízi iparosság elsüllyedésével a sajátos világuk gyakorlatilag megszűnt, leszármazottjaik oda temetkeznek ma is. A képletet bonyolítja, hogy az

1879-ben Csíkszentmiklóssal közösen létesített temetőn és a már említett iparosok temetőjén kívül még található a faluban egy mai napig használt római katolikus temető, ahová az „idegeneket”, illetve a „szegényeket” temették. A három római katolikus temető mellett örmény és román temető is van a községben.¹⁰ Az 1910-es népszámlálás idején 2386 személy római katolikusnak (itt mutatták ki az ekkor 50 és 100 fő közé tehető örmény katolikusokat is, némiképpen „szépitve” a statisztikát), 588 görögkatolikusnak, 29 reformátusnak, 10 evangélikusnak, 2 unitáriusnak, 7 izraelita vallásúnak, 4 pedig görögkeletinek (ortodoxnak) vallotta magát.¹¹

Ezek fényében nem meglepő talán, hogy az anyanyelvi és nemzetiségi összeírások is sokszínű népességet találtak a településen. 1910-ben az akkor még Moldova felé mélyen benyúló településen 2974 magyar és 92 román anyanyelvű személyt számoltak össze, illetve 8 németet és 4 más nyelvet beszélőt. A Magyar Királysághoz a második bécsi döntés nyomán visszatért Szépvíz települést az 1941-es népszámlálás alapján 3326 magyar, 120 román, 17 cigány, 1 német, illetve 19 nemzetiségét meg nem határozó személy, összesen 3466 fő lakta. Az örményeket a többséghez, ez esetben a magyarok közé számították.¹²

A korábban említett Gál Hunor nevéhez kötődik a szépvízi egyházközség történetére és egyházi életére fókuszáló, de a község múltját is részletesen bemutató a *Múltba zárt örökség* című kötet, a település történetéről készült legátfogóbb és kétségekívül legalaposabb munka.¹³ A település és a tágabb térség történetét az átmenet időszakában meglehetősen kevés munka tárgyalja részletesen. Ezek körül mindenképpen ki kell emelni Nagy József hadtörténeti tematikájú írásait,¹⁴ Antal Róbert István politikatörténeti csíki és gyergyói átmenetet bemutató tanulmányát¹⁵ és Gagy József társadalomtörténeti fókuszú kötetét Székelyföld 1949-es évéről.¹⁶ Alapmű továbbá a Nagy Mihály Zoltán és Vincze Gábor forrásközléseit tartalmazó *Autonómisták és centralisták* című kötet a két román bevonulás közötti időszakról.¹⁷

Frontátvonulás

■ A hadszíntérré vált Szépvíztől az 1941-ben számba vett mintegy 3500 lakosának többsége elmenekült, a szeptember 14-én a községet elfoglaló szovjet és román katonák a házakat feltörték és kirabolták. A frontot megváró szépvíziei közül többen estek a harcok áldozatául. Fazakas Jánost németek ölték meg, Nagy Gyulát az oroszok. A szekérével a falu központjában tartózkodó, szentmiklósi illetőségű Erőss Vidort bombatalálat érte, amely kioltotta az életét.¹⁸

A front átvonulása után a lakosok elkezdtek visszaszivárogni, míg a frissen felállott adminisztráció „ellenséget váltott”. A községet ért háborús károkról rendelkezésünkre áll néhány 1946-os adat, amely alapján egy 1944. szeptember 8-i, *ellenséges* német bombázás eredményeként 6 teljesen megsemmisült csúrról, 10 kismértékben rongálódott házról és 5 könnyebben sérült csúrról szerzünk tudomást.¹⁹ Az említett támadás egy másik kimutatás szerint 2 civil férfi, 6 katonára és 3 nő halálát okozta, 2 gyermek pedig megsérült.²⁰

Amikor a községiek által elszenvedett hadi eseményeknek Rácz György akkori plébános mintegy három év távlatából megpróbálta megvonni a mérlegét, egy ma már nehezen megfogható összeget, mintegy 237 milliárd lejnyi kárt állapított meg, amit károsultak szerint fel is sorolt.²¹ Körülbelül hetven, hadifogságba került férfi hívőről tudott, akik többsége családapa volt. Bár pontosabb információ

a számukra vonatkozóan nem áll rendelkezésre, az 1941-es népszámlálás 18. évet betöltött férfilakosságából kiindulva és a szépvízi Domus Historia Gál Hunor által közölt halálzási adatokkal kiegészítve ez a szépvízi férfiak legalább 6%-át jelenthette.²² A menekülés során meghaltak a plébános ismeretei szerint mind az idősebbek köréből kerültek ki.

Az általa ismert atrocitások sorában külön vette a férfiak és a nők által elszenvedetteket. Ezek szerint a Szépvízre is eljutó román vasgárdisták több férfit megverték, de az életét senkinek nem oltották ki. A plébánosnak mintegy 40 „erőszakoskodásról” volt tudomása, amit szovjet és román katonák követtek el a nyájához tartozó nőkkel szemben. Bár nincs ennél pontosabb adatunk, megállapítható, hogy az 1941-es népszámlálás adataiból kiindulva szexuális erőszakot a női lakosság legalább 3-4 százaléka szenvedhetett el.²³ Az elhalálozott családfők után 4 asszony maradt özvegyen, árván pedig 10 gyermek. „Házassági válásokról nem tudok, ellenben vagy ketten törvénytelen együttélést kezdettek, akiknek a férjük még fogságban van” – jelentette még.²⁴

Székelyek, szovjetek, románok. Hatalmi átmenet Csíkban és Szépvízen

■ A Vörös Hadsereg Csíkszeredába, a vármegyeközpontba 1944. szeptember 11-én vonult be. A vármegye lakosságának 1944 decemberében még csak mintegy harmada volt a lakóhelyén az 1941-es népszámlálás során összeírtakhoz viszonyítva.²⁵ Többségük a frontátvonulás elől és a magyar csapatokkal, illetve közigazgatással együtt hagyta el az otthonát. Nem kevesen az évszázadok óta bevett védekezési stratégiához nyúltak vissza, felhúzódtak a magasabb hegyekben található esztenákra (szállásokra), hogy ott vészeljék át a nehéz időket és az átmeneti időszak nagyon-, becsület- és létbizonytalanságait.

A korábbi időszakban részben marginalizált (szociáldemokraták) és nagyrészt felszámolt (kommunisták) baloldali mozgalmak²⁶ jelentősége a szovjetek megérkezéssel hirtelen megnőtt. Az egykori aktivisták visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a Vörös Hadsereg tisztjei egyenesen szorgalmazták a kommunisták önszerveződését és lehetőség szerinti hatalomátvételét. Nyilván érdekelték voltak abban, hogy megbízható személyek álljanak a települések élén, akik készségesen segítenek nekik a frontátvonulás után megszállt területté vált térségben.

Az új helyzetben a magyarok összefogására alakult, a Román Kommunista Párttal szövetséges Magyar Népi Szövetség (MNSZ) vezetői és a RKP káderei között átjárás, illetve alá-fölé rendeltségi viszony volt. Ugyanakkor az is köztudott, hogy a kisebbségi létben összetartásra szocializált és szokott erdélyi magyarok tömegei, illetve a különböző szakmai szervezetek tagjai (EMGE, szövetkezetek stb.) a Magyar Népi Szövetség soraiba igyekeztek, aminek a kommunista párt azonban „csak” tömegszervezeti jelleget szánt. Az MNSZ kulcsemberei és a kommunisták közötti furcsa átfedések ellenére a tagok száma 1945 végére megközelítette a félmilliót – nem függetlenül attól, hogy a Kurkó Gyárfás vezette²⁷ szervezet az RKP által neki szánt szerephez képest megpróbálta megőrizni a viszonylagos önállóságát és továbbvinni valamit abból is, ami korábban az erdélyi magyar szakmai érdekképviseleti szervezetek felvállaltak.²⁸

Észak-Erdély szovjet „kalandja”, majd integrálása a Román Királyságba

■ A háború emberei ugyan lassan eltűntek a mindennapi életből, de a németeket kiűző és a magyar hadsereget is szétziláló szovjetek nem úgy jöttek, mint akik menni szerettek volna. A hadi eseményeket követően a hadifogoly katonákat (de gyakran egyszerű civileket is) vagonszámra vitték főként a focsani-gyűjtőtáborba és onnan a Szovjetunió különböző vidékeire. A túlélők közül legtöbben 1948-ban térhettek haza, de volt, aki csak az 1950-es évek elején.²⁹ Így járt például a község vezetését a frontátvonulást követően rögtön átvevő Várteréz Bogdán³⁰ fia, Béla is, aki csak 1948 júliusában szabadult a kaprinszki hadifogolytáborból.³¹

A Maniu-gárdisták³² atrocitásaira hivatkozva, de a megosztott Erdély lehetőségének a lebegtetésében rejlő zsarolási potenciált is szem előtt tartva a szovjet katonai parancsnokság kiutasította a román hatóságokat Észak-Erdély területéről. A politikai jelentőségű érvek mellett minden bizonnyal fontosak voltak a katonaiak is: a front előrehaladtával a területet minél kevesebb erőforrás ráfordításával kellett biztosítani, a nyugalmat fenntartani és az utánpótlást zavartalaná tenni. A maga során a román kormányt képviselő megyefőnök, Aurel Țețu csíki prefektus³³ is feladatául kapta 1944. november 10-én, hogy távolítsa el 48 óra leforgása alatt „az összes román hatóságot” a megyéből, aminek ő eleget is tett. A román hatóságoknak tehát arra sem volt idejük, hogy a magyar állam visszavonulása után átvegyék az összes funkciót, és mindenhol beültessék az embereiket.

Az MNSZ Rancz Károlyt javasolta a megye élére, amit a szovjet parancsnokság helyben is hagyott,³⁴ Szépvizet pedig a „kicsi magyar világ” idején községi bíró Gál Imre³⁵ után az korábban említett, oroszul jól tudó Várteréz Bogdán irányította egészen 1945 júliusáig.³⁶ A megyében tehát új magyar apparátus állt fel, aminek a működéséről Szépvízen nem áll rendelkezésünkre túl sok adat.

Az 1945. március 6-án kinevezett Groza-kormány hivatalba lépése után a Román Királyság újra integrálhatta a közigazgatásába Észak-Erdélyt, és a minden jel szerint a magyar lakosságra inkább nyugtatólag ható közjáték véget ért. A szovjet katonai adminisztráció ideje azonban egyáltalán nem volt konfliktusmentes és ez semmiképpen nem jelenti azt, hogy a szovjetek ne fosztogattak volna, vagy hogy ne lettek volna feszültségek a helyiek és a megszálló hadsereg részéről, éppen ellenkezőleg. Ezek a konfliktusok azonban minden bizonnyal eltörpültek az embereket lefejező Maniu-gárdisták ténykedéseitől, még ha túlzás is lenne a román apparátus egészét a Maniu-gárdisták fellépésével azonosítani.

A március 13-i ünnepélyes bevonulás után megkezdődhetett a helyiekre nagyban támaszkodó, azonban még az Észak-Erdélyen belüli megyék szintjén sem nagyon koordinált apparátus lecserélése. Csík vármegye megyefőnöke egy kisebb szerencsétlen *intermezzo* után³⁷ Bálint Mihály lett, a Petru Groza vezette pártszövetség, az Országos Demokrata Arcvonal (ODA), valamint az MNSZ megyei elnöki székébe a két világháború között a kommunista mozgalomban is aktív Oláh Péter csíkszenttamási földműves került. Várteréz Szépvíz élén még néhány hónapig maradhatott, 1945 júliusában leváltották. A helyére kerülő Nagy Miklós egészen 1947 júliusáig állt a község élén.³⁸ A jegyzői tisztséget az átmeneti időszak nagyobb részében betöltő Kovács Gábor is a helyén maradt. Őt majd csak 1947 őszén cserélték le.³⁹

A helyiek életét a háború kínjai után a tartalékaik egyre nagyobb felemésztődése mellett az elszabaduló infláció és a magyar pengőnek a román fizetőeszközzé váló átváltásának a nehézségei keserítették meg. Ehhez társultak a hadseregek ellátására és a szovjetekkel szembeni jóvátétel miatt eszközölt beszolgáltatási kényszerek. Ezek teljesítésére a községekben gyűjtőbizottságokat hoztak létre, amelyek községenként havonta hét szárnyast, minden levágott sertés után fél és egy kiló közötti zsírszalonnát vagy olvasztott zsírt kellett, hogy összegyűjtsenek. A „burgonya-feleslegék” összegyűjtését területi beszerzők és az International nevű cég végezte. 1945. október 1-jéig megengedett volt a jóvátétel céljaira történő állatrekvirálás is.

Összegzés

■ Összességében nézve a frontátvonulás időszakát, megállapítható, hogy Szépvíz viszonylag „olcsón” megúszta a konkrét harci cselekményeket. Bár rombolások érték és emberéletben is esett kár, illetve legalább 4 asszony özvegyen és 10 gyermek árván maradt, a település lakóinak nagy többsége sikerrel átvészelte ezt a maximális létbizonytalansággal járó időszakot. A nyáját jól ismerő plébános korábban idézett beszámolója alapján a nehezebb időszak ezután következett. Már a front elől menekülők között elkezdte szedni az áldozatait a halál. A települést elfoglaló román és szovjet katonák mintegy 40 szépvízi nővel „erőszakoskodtak”. Ugyanakkor nem kevesebb, mint hetven szépvízi családtól ragadták el az apát „egy kis munkára”, azaz hurcolták el keletre, a Szovjetunió újjáépítésére, míg az otthon maradó vagy hazatért férfiak közül volt, akit a román gárdisták bántalmaztak.

Ez utóbbi fényében nem meglepő, hogy a források alapján Észak-Erdély szovjet katonai közigazgatás alá kerülését inkább pozitívan fogadták a helyiek, hiszen tartani lehetett attól, hogy a román szélsőséges elemek a magyar lakosság terrorizálására készülnek, mint tették is a Maniu-gárdisták. Hasonló, leszámolást és adott esetben kitelepítést hangoztató vagy előrevetítő fenyegetőzések hangzottak el a bukaresti hatóságok által kinevezett megyefőnökök és más román tisztviselők, illetve vallási előjárók részéről is.⁴⁰ Ezzel a retorikával szemben az 1945 márciusában román uralom alá visszatért Észak-Erdély magyarsága már a frissen kinevezett, az MNSZ támogatását élvező Groza-kormány magyarbarát „szólamait” hallhatta a végrehajtó hatalom csúcsáról.

Ami pedig az elszenvedett sérelmeket, ellopott javakat, elhajtott állatokat és a nőknél esett erőszakot illeti, mind azon problémák sorába kerültek, amelyeket a „szőnyeg alá sepertek”, hiszen az, hogy a „felszabadítók” vagy a „testvérméret” tagjainak ilyen jellegű tettei a nyilvánosság színe elé kerülhessenek, még jó ideig elképzelhetetlen volt. Nem maradt más, mint cipelni kellett ezeket egy életen át.

■ JEGYZETEK

1. A szöveg a Horváth Sándor vezette WORK-kutatócsoport, azaz az MTA–BTK Lendület Munkaformák Kutatócsoport kutatásának keretében készült. A szöveg elkészültével kapcsolatos tanácsaikért köszönettel tartozom Antal Róbert Istvánnak, Apor Péternek, Bárdi Nándornak, Horváth Sándornak és Kovács Szabolcsnak.

2. Venczel József számításai alapján a harmincas években a hely adottságait figyelembe véve fejeként 1,7 hektárnyi szántó-, rét és kaszálóterületre volt szükség, hogy rentábilis gazdaságot lehessen fenntartani. Vö.: Venczel József: *Csík népe és népesezési viszonyai*. Hítel 1939. 3. sz. 229–241.

3. A napszámosok felfogadásáért a szombaton tartott szépvízi piacra lehetett menni. Az egyszeri kereset reményében a környék szegényebb legényei kiálltak a piac szélére, és várták a gazdákat, hogy elszegődhessenek egy-egy nagyobb munka idejére hozzájuk. *Interjú Balázs Péterrel. Szépvíz 2023. július 21.* (Hangfelvétel a szerző tulajdonában).
4. Szépvíz község felekezeti és etnikai statisztikája az Adatbank.ro oldalon (Online: <https://varga.adatbank.ro/?pg=3&action=felek&id=346>, lekérdezve: 2023. 12. 21.)
5. Ami pedig a datálást illeti, eléggé nagy bajban vagyunk, ugyanis Péter a nyár közepét adta meg az apjával történt események időpontjának, amikor a frontvonal még messze járt a Szépvíztől, csak 1944. augusztus 28-án érte el a Gyimesi-szorost, aminek részeit egészen szeptember közepéig tartották a hullámzó front magyar oldalán harcolók. Tehát amennyiben valóban sor került erre az eseményre, csakis az ősz folyamán történhetett. A Gizella által elbeszéltekhez viszont inkább talál Péter történetének a datálása, ugyanis az a székelyföldi harci cselekmények megkezdése előttre teszi a megérkezést. Végül soron azt se zárhatjuk ki, hogy mindkét történet elemei lezajlottak, Elek „eltűnt” a magyar csapatok kötelékéből, és kicsúszott az őt foglyul ejtő szovjetek kezei közül, éppen azelőtt, hogy elvonatozhatták volna egy „kis munkára”, újjáépíteni a Szovjetuniót. Az 1944-es erdélyi hadi események hadtörténeti feldolgozásához lásd: Ravasz István: *Erdély ismét hadszíntér 1944 – Szovjet–német és román–magyar párhuzamos háború Magyarországon*. Petit Real Könyvkiadó, Bp., 2002. (Online: <https://www.arcnum.com/hu/onlinekiadvanyok/2vhSzakonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/erdely-ismet-hadszinter-1944-szovjetnemet-es-romanmagyar-parhuzamos-haboru-magyarorszag-2418/>). A Gyimesben történtek szubjektív leírásához lásd Sebő Ödön magyar királyi honvédtiszt visszaemlékezését: Sebő Ödön: *A halálra ítélt zászlóalj. Gyimesi-szoros, 1944*. Budakeszi Kultúra Alapítvány Kiadó, 2021.
6. Kiemelt módszertani fogódzóm: Horváth Sándor: *Muszáj interjúzni? Az oral history mint nyilvános és/vagy szak szerű történelem*. Forrás 2011. 7–8. sz. 21–38. (Online: http://epa.oszk.hu/02900/02931/00145/pdf/EPA02931_forras_2011_7-8_021-038.pdf); Paul Thompson: *The Voice of the Past. Oral history* (third edition). Oxford University Press, 2000; Tóth Eszter Zsófia: *Az oral history elméleti és gyakorlati kérdései*. In: *Módszertani tanulmányok*. Eszterházy Károly Főiskola Líceum Kiadó, 2003. 21–34. (Online: http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/5770/1/21_34_T%C3%B3th.pdf).
7. Közli: Gál Hunor: *Múltba rejtett örökség. Fejezetek Szépvíz történelmi örökségéből*. Mark House Kiadó, Gyergyószentmiklós, 2016. 70.
8. Azt, hogy Balázs Elek is ebben a határőrzászlóaljban harcolt, csak valószínűsítem. Nagy József nagyszámú dezertálást dokumentáló adataihoz lásd: Nagy József: *Székelyföld határvédelme a második világháborúban*. In: Bárdi Nándor – Pál Judit: *Székelyföld története*. III. 1867–1990. MTA BTK–EME–HRM, Székelyudvarhely, 2016. 452.
9. A szépvízi római és görögkatolikus egyházközségek összehasonlításához lásd: Gyórfy Eszter: *„Nem akartak tovább román valláson maradni”. A csíkszépvízi római és görögkatolikus egyházközségek és híveik a 20. század első felében*. In: Ethno-Lore: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve 37. 183–230.
10. Gál Hunor: *Múltba rejtett örökség. Fejezetek Szépvíz történelmi örökségéből*. i. m. 272–275.
11. Szépvíz etnikai és felekezeti statisztikái Varga E. Árpád *Erdélyi etnikai és felekezeti statisztikájában*. (Online: <https://varga.adatbank.ro/index.php?tel=Sz%E9pviz&megye=0&x=0&y=0&pg=2>, letöltve: 2024. március 18.)
12. Uo.
13. Gál Hunor: *Múltba rejtett örökség. Fejezetek Szépvíz történelmi örökségéből*. i. m.
14. Utóbb például: Nagy József: *Székelyföld határvédelme a második világháborúban*. In: Bárdi Nándor – Pál Judit: *Székelyföld története*. III. 1867–1990. i. m. 440–452.
15. Antal Róbert: *Szemelvények a csíki és gyergyói mikrorégió/kistérség átmeneti éveiből (1945–49)*. Gyergyói Szemle 2017. 3. sz. 7–33.
16. Gagy József: *A krízis éve Székelyföldön, 1949*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004.
17. Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Pro Print Könyvkiadó, Kvár – Csíkszereda, 2003.
18. Gál Hunor: *Múltba rejtett örökség. Fejezetek Szépvíz történelmi örökségéből*. i. m. 166.
19. Nagy Miklós szépvízi polgármester által felterjesztett kimutatás a szépvízi 1944. szeptember 8-i bombázás ingatlanokban okozott káiról. Szépvíz, 1946. szeptember 9. RO-HR-F-00080-27. f. 87.
20. Nagy Miklós szépvízi polgármester által felterjesztett kimutatás a szépvízi 1944. szeptember 8-i bombázás emberéletben okozott káiról. Szépvíz 1946. szeptember 9. RO-HR-F-00080-27. f. 86. Név szerint ismerjük a bombatámadás áldozatai közül Péter Domokost, Kondor Györgynét és László Károlyt. Jelentés a háború okozta anyagi és egyéb vonatkozású károkról. Szépvíz 1947.

- március 12. Közli: Gál Hunor: *Múltba rejtett örökség. Fejezetek Szépvíz történelmi örökségéből.* i. m. 344–351.
21. Uo. A lerombolt és sérült épületek mellett a zabrálások jelentették a legnagyobb tételt, szekeretől kezdve terményeken, állatokon, ruhákon, ételeken és szerszámokon át mindent vittek a katonák, amit mozdíthatónak találtak, vagy amire éppen szükségük volt.
22. Az 1941-es népszámlálás idején Szépvízen 1130 18. életévét betöltött férfit számoltak össze, 1944-ben pedig még 122 férfi töltötte be a 18. életévét. A Gál Hunor által közölt adatok alapján 91-en haltak meg.
23. Az 1941-es népszámlálás idején Szépvízen 1085 18. életévét betöltött nőt számoltak össze, 1944-ben még körülbelül 110 nő töltötte be a 18. életévét. A Gál Hunor által közölt adatok alapján 77 katolikus hívő halt meg. Az így kapott arány könnyen lehetett nagyobb, hiszen a plébános a saját híveivel történekről írt jelentést, miközben más vallásúak is voltak a községben. A témához lásd: Pető Andrea: *Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös budapesti némi erőszak esetek emlékezte.* Történelmi Szemle 1999. 1–2. sz. (Online: https://epa.oszk.hu/00600/00617/00003/tsz99_1_2_peto_andrea.htm)
24. Jelentés a háború okozta anyagi és egyéb vonatkozású károkról. Szépvíz 1947. március 12. Gyulafehérvári Érseki Levéltár, Num. 3935–1946. 32. csoport. Közli: Gál Hunor: *Múltba rejtett örökség. Fejezetek Szépvíz történelmi örökségéből.* i. m. 344–351.
25. 1941-ben 172.000 lakost számoltak össze Csík vármegyében, 1944 azonban csak 58 000 embert találtak a lakóhelyén. Ehhez lásd a Varga E. Árpád adatait felhasználó Antal Róbert István tanulmányát: *Antal Róbert István: Szemelvények a Csíki és Gyergyói mikrorégió/kistérség átmene-ti éveiből (1945–49).* Gyergyói Szemle 2017. 3. sz. 7–33. (Online: https://adatbank.ro/html/alcim_pdf13399.pdf)
26. A szociáldemokraták és a kommunistákkal társutas madoszosok legújabb erdélyi magyar történeti feldolgozásaihoz lásd: Antal Róbert-István: *Jodáky Lajos (1913–1974)* (Doktori disszertáció). Eszterházy Károly Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Eger, 2021 (Online: http://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/94/1/AR_disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf); Főcze János: *A MADOSZ. Baloldali magyar történet a Román Királyságban (1934–1944).* Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2020; Kovács Szabolcs: *Katolicizmus – szocializmus – kiábrándulás. Bányai László (1907–1981) életútja* (Doktori disszertáció). Eszterházy Károly Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Eger, 2021 (Online: <http://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/97/1/disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf>)
27. Kurkó Gyárfás (1909–1983) csíkszentdomokosi származású lakatos a MADOSZ-ban kezdett el politizálni, 1936-ban a MADOSZ Brassó megyei titkárának, majd 1937-ben a MADOSZ elnökének választották. A MADOSZ 1944-es újjászervezése után 1944–1947 között a Magyar Népi Szövetség (MNSZ) elnöke. Mivel a román államtól független romániai magyar intézményrendszer fenntartásáért szállt síkra és szembe került az RKP magyarságpolitikájával, megfosztották elnöki tisztségétől, 1949 őszén letartóztatták, majd 1951-ben elítélték. 1964-ben általános amnesztiával szabadult, nyugdíjazásáig gyári munkásként dolgozott.
28. Az MNSZ történetéhez lásd: Lönhárt Tamás: *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării regimului communist în România (1944–1948).* Argonaut, Cluj, 2009; Nagy Mihály Zoltán: *Kisebbségi érdekképviselet vagy pártpolitika? A Magyar Népi Szövetség története (1944–1953).* Doktori disszertáció. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2011.
29. Nagy József: *Székelyföld határvédelme a második világháborúban.* In: Bárdi Nándor – Pál Judit: *Székelyföld története.* III. 1867–1990. i. m. 452.
30. Várteréz már 1944. november 19-én községi bíróként írt alá, és ő vette át a község pénztárát is. Egy 1943-as cikk alapján Várteréz Bogdán örmény szertartású cipész Dégenstein Dezső Bogdán néven született Gergyószentmiklóson 1894. március 31-én. A zsidó származású édesapja neve helyett édesanyja leánykori családnevét felvevő Várteréz (a név jelentése: piros rózsza) 1943-ban feljelentették és okirat-hamisítás miatt pert indítottak ellene, ami nyomán első fokon egyhavi fogházra ítélték. Dégenstein Bogdánból hogyan lesz Várteréz Bogdán? *Székely Nép,* 1943. november 13. Gál Hunor adatai alapján Várteréz Bogdán 1946-ban meghalt. Gál úgy tudja, hogy Várteréz régeni származású örmény kereskedő volt. Vö. Gál Hunor: *Múltba rejtett örökség. Fejezetek Szépvíz történelmi örökségéből.* i. m. 71.
31. Lásd: Várteréz Béla hadifogoly kártonja az Adatbázisok Online oldalán. HU-MNL-OL-X 10874. <https://adatbazisokononline.mnl.gov.hu/imgview/szovjet-taborok-magyar-foglyai/478F157CAF1049CA9B14728B945ABB0C/1>
32. A Gavrilă Olteanu vezette Iuliu Maniu Erdélyi Önkéntes Ezredet szeptember elején szervezték meg Brassóban. A hónap közepén Székelyföldre vonuló gárdisták rejtett lőszerraktárakat, fegyvereket kerestek a magyar településeken, rabolva, fosztogatva és bántalmazva a lakosságot.

- Novák Csaba Zoltán: *Az átmenet és szocializmus évei, 1944–1989*. In: Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.): Székelyföld története III. MTA BTK–EME–HRM, Székelyudvarhely, 2016. 454.
33. A Román Nemzeti Parasztpárthoz (PN?) közel álló, sepsiszentgyörgyi származású Aurel Tețu jogász, ügyvéd a két világháború között is fontos szerepet töltött be a megye életében, 1920–1923 között Csíkszereda polgármestere, 1928–1931 és 1932–1933 között Csík megye prefektusa, azaz a magyar adminisztráció főispánjának megfeleltethető kormány megbízott megyefőnöke volt. Lásd: Szabó Csongor: *Csík megye közigazgatása, 1918–1940 (2)*. Magyar Kisebbség 2015. 224–225. (Online: https://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsag/pdf/2015_1_2/009Studium_Szabo%20Csongor.pdf)
34. Antal Róbert István: *Szemelvények a Csíki és Gyergyói mikrorégió/kistérség átmeneti éveiből (1945–49)* i. m.
35. Gál Imre ezt követően a szépvízi közbirtokosság egyik vezetője volt egészen az államosításig. A járás élén Minier Lajos főszolgabíró állt. Minier 1942-ben a zsidótörvények miatt kérte nyugdíjazását. Tisztségét dr. Csedő Albert vette át. Lásd: Gál Hunor: *Múltba rejtett örökség. Fejezetek Szépvíz történelmi örökségéből*. i. m. 62.
36. Gál Hunor: *Múltba rejtett örökség. Fejezetek Szépvíz történelmi örökségéből*. i. m. 72.
37. A frissen kinevezett Covrig prefektust „állami vagyont eltulajdonítása” miatt letartóztatták. Bárány Domokos, az MNSZ Csík megyei vezetőségének a tagja, régi madoszos aktivista úgy emlékezett később vissza, hogy Csík megye főispánjának az MNSZ elnöke, a csíkzentdomokosi származású brassói lakatos, Kurkó Gyárfás őt szánta. Azt, hogy végül egy régi hivatalnok, Bálint Mihály kerüljön ebbe a pozícióba, a Kurkóval szemben álló Czíkó Ferdinánd támogatását élvező Kovács Andor szorgalmazta. Lásd: Tar Károly: *Erdélyi sors. Szociográfiák írások*. Erdélyi Lap- és Könyvkiadó, Kvár, 1997. 106. (Online: <http://mek.oszk.hu/02000/02067/02067.htm#5>)
38. Szépvíz község 1945 októberében 6000 lejjel járult hozzá a Vörös Hadsereg csíkszeredai emlékműve felállításának költségeihez. *Jegyzőkönyv*. Szépvíz 1945. október 28. RO-HR-F-00223-28. f. 79.
39. *Jegyzőkönyv*. Szépvíz 1947. július 4. RO-HR-F-00223-28. f. 144. Ezt követően Gál Lajos lett a polgármester. Az ideiglenes községi bizottságba bekerült még Kovács Gábor jegyző, Hurubeanu Liviu, Miklós Géza, Derzsi Sándor, Gál Imre és Meggyes Ferenc. *Jegyzőkönyv*. Szépvíz 1947. július 25. RO-HR-F-00223-28. f. 146.
40. Ehhez lásd: Molnár Gusztáv (szerk.): *Autonómia és integráció*. Magyar Szemle Könyvek, 1993. 92–139.; Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták*. i. m. A kitelepítés kérdése azonban még vissza-visszatért, a gyulafehérvári és nagyszabenyi orthodox román érsekség is ilyen tartalmú beadvánnyal fordultak 1945. augusztus 19-én Petre Constantinescu-Iași propagandauyi miniszterhez. HU-MNL-OL-XIX-1-n-1945-996.

MURÁDIN JÁNOS KRISTÓF

FÉLÁRNYÉKBAN REKEDT TRAGÉDIÁNK

Erdélyi magyar civilek szovjet fogságba hurcolása 1944-ben

Bevezető

■ Mindig hálás feladat a történész számára, ha egy-egy történelmi eseménynek évfordulója van, hiszen arról úgy értekezhet, hogy megnövekedett figyelem irányul ekkor az adott témára. Így van ez a rendkívül eseménydús 1944-es esztendő idén esedékes 80. évfordulójával is. Erdélyben a világháború véget érése ugyanis – szemben a magyarországi szakmai körökben általánosnak tekinthető narratívával, amely 1945-öt tekinti korszakhatárnak – 1944-ben ért véget. Ráadásul ez az év négy nagy csapás formájában sokszerezően érte a korabeli erdélyi magyar társadalmat. Előbb 1944. március 19-én a német katonai megszállással megszűnt az ország maradék függetlensége is annak minden következményével együtt, majd hamarosan megkezdődött a zsidó lakosság gettósítása és deportálása, ami különösen mélyen érintette Észak-Erdélyt. Nem telt bele sok idő és a háborús pusztítás is elérte a régiót, előbb az amerikai légierő bombatámadásai (Nagyvárad, Szatmárnémeti, Kolozsvár stb. ellen), majd az augusztusi román átállást követően a szovjet és román hadsereg kelet és dél felől bekövetkező előrenyomulása által. A szinte már apokaliptikus közhangulatot okozó frontátvonulás zűrzavara még le sem csillapodott, amikor egy újabb csapás érte az észak-erdélyi magyarságot. A magát „felszabadítónak” nevező szovjet hadsereg tömegesen kezdte összegyűjteni és elhurcolni a magyar férfiakat szerte Észak-Erdélyben. Jelen tanulmányommal erre, a hosz-

**A szovjet fogság
a kommunizmus évtize-
deiben mindvégig ta-
butémának minősült.
A diktatúra négy évti-
zede alatt szovjet mun-
katáborok, deportáltak
egyszerűen még foga-
lomként sem léteztek.**

szű évtizedeken át elhallgatott és mindmáig kellőképpen ki nem beszélt jelen-ségre szeretnék rávilágítani: célom az észak-erdélyi magyar civilek szovjet fog-ságba hurcolásának kollektív traumáját előcsalogatni a félárnyékból. Régi adósaí vagyunk ezzel az egykori áldozatoknak, de a fogságot túlélőknek is, akik az az-óta eltelt hosszú idő miatt már nem, vagy csak igen korlátozott mértékben élhet-tek meg a kollektív emlékezet sebgyógyító megnyilvánulásait. Legyen ez a rövid írás késői emlékeztető a velük történekről.

Erdély mindig más...

■ Észak-Erdély magyar lakossága 1944 őszén teljesen ki volt szolgáltatva az elő-renyomuló szovjet és román hadseregek önkényének. A szovjet haderő nyugat felé való előretörése közben először itt lépett ellenséges területre és az itteni ma-gyar lakosságot ellenségnek tekintette. Ehhez igen jelentős mértékben hozzájárult az 1944. augusztus 23-a óta immár a szovjetekkel szövetséges román politi-kai vezetés és hadsereg nagyarányú magyarelleses propagandája is, amely a szovjet csapatokkal karöltve Észak-Erdély mielőbbi visszafoglalására és annak-tálására törekedett. Ennek megvalósítása érdekében Bukarest számára alapvető-en fontos cél volt az erdélyi magyarság létszámának minden eszközzel való csök-kenése. Ezt szolgálta a román önkéntes paramilitáris csoportok (pl. a Maniu-gárdák) 1944. őszi terrorja Erdély-szerte, amelyet olyan hírhedtté vált vérengzések fémjeleztek, mint a szárazajtai mészárlás vagy az egeresi, bánffyhunyadi, kendi-lónai, kispetri gyilkosságok.¹ Ezekkel egyrészt a magyarok megfélemlítését akar-ták elérni, hogy tömeges menekülésre készítsék őket Erdélyből, másrészt pedig arra törekedtek, hogy eltántorítsák a már korábban Magyarországra menekülte-ket attól, hogy a harcok lezárultával Erdélybe visszatérjenek.

Ezen túlmenően a „magyar fasisztákról”, azaz a magyar fenntarthatóság négy éve alatt Észak-Erdélyben aktív közéleti szerepet vállaló személyekről Bukarestben lis-tákat állítottak össze,² amelyeket a szovjet katonai parancsnoksághoz eljuttatva, nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a szovjetek minél több magyar értelmi-ségit hurcoljanak el. Az elfogatni kívánt vezető magyar értelmiségiek között tart-hatjuk nyilván többek között dr. Mikó Imre kisebbségjogászt, országgyűlési képvis-előt, Mikecs László történészt, Járosi Andor evangélikus esperest, dr. Erdő János későbbi unitárius püspököt, dr. Nagy Tibor ügyészt, Bartha Ignác, Decsy István és Hunyadi János ügyvédeket, dr. Jancsó Béla orvost stb., akiket a szovjet katonai hatóságok mind el is fogtak és többévi kényszermunkára a Szovjetunióba szállí-tottak. De hasonlóképpen veszélyes elemnek minősült és név szerint elhurcolásra került a kolozsvári Református Kollégium tanári karának szinte mindegyik férfi tagja is: Ádám Zsigmond, Bartalis József, Bodrogi János, Fazekas Gyula, Fejér Mik-lós, Finta Zoltán, Kovács Zoltán, Maklári Ernő és Máthé János.³ Mindezek alapján elmondható, hogy a magyarság ellen, értelmiségének megtörése és a magyar em-berek tömeges elhurcoltatása formájában, voltaképpen etnikai tisztogatásra tett kísérlet zajlott ezekben a hetekben, hónapokban Erdélyben.

Székelyföld: az első civil deportálások helyszíne

■ Már az észak-erdélyi harcok kezdetén, 1944. augusztus utolsó napjaiban meg-kezdődött a magyar civilek szovjet katonák általi foglyul ejtése. Háromszéken és a Csíki-medencében összesen kb. 3000 magyar fiút és férfit hurcoltak ekkor el

Kézdivásárhely, Csíkszentmárton, Csíkszentkirály, Csíkszereda környékéről.⁴ Majd a szalárd–palotailvai, valamint a görgényüvegcsúri elhárító csaták után, szeptember közepén a Maros völgyében újabb 4000 magyar civil férfit ejtettek foglyul a szovjet katonai egységek, elsősorban a harcok során bevett Gyergyószentmiklós, illetve Görgényszentimre, Görgényüvegcsúr, Magyaró, Disznajó és Marosvécs körzetében.⁵

Az itteni foglyul ejtések egyik sajátossága volt, hogy az otthonaikból elhurcoltak igen jelentős része a Székely Határvédelmi Erők soraiból került ki. Az észak-erdélyi harcok ideje alatt szűkebb hazájukat, falvaikat védő székely katonák számottevő része ugyanis a front felbomlása után – sok esetben közvetlen parancsnokuk jóváhagyásával vagy beletörődésével⁶ – elhagyta alakulatait, és hazatért családjához, hogy szeretteit megvédelmezhesse a frontátvonulás zavaros időszakában. Az egységeiket elhagyó, és otthonukban immár civilként élő székely határőrök azonban nem kerülhették el sorsukat. Őket ugyanis a bukaresti román Nagyvezérkar 1944. október 19-én kiadott 578 843. sz. rendeletével hadifoglynak nyilvánította. A rendelet kimondta, hogy „a magyar hadseregben szolgált, és a felszabadított Erdélyben (sic!) levő, otthonaikba hazatért katonaszökevények hadifoglyoknak tekintendők, és légerekbe internálandók”.⁷ Ennek megfelelően, az immár alakulataikat hátrahagyó, fegyvertelen civil embereket a román csendőrök tömegesen hurcolták el otthonaikból, családjuk szeme láttára, majd átadták őket a szovjet katonai hatóságoknak.⁸

A foglyul ejtések csúcspontja Tordán és Kolozsváron

■ Bármily átfogóak is voltak, a székelyföldi elhurcolások csak az előjátékát képezték annak, ami azután következett. Az erdélyi magyar civilek elhurcolásának drámája Torda és Kolozsvár környékén csúcsosodott ki 1944. október 7. és 15-e között. Ennek elsődleges oka a tordai csata volt, amelynek során a magyar-német csapatok majdnem négy héten át sikeresen tartóztatták fel a sokszoros túlerőben levő szovjet–román alakulatokat. A Tordánál erőltetett áttörési kísérletekben kb. 13 000 szovjet és több ezer román katona esett el, sebesült meg, tűnt el vagy esett fogságba, miközben a jól kiépített védőállásoknak köszönhetően viszonylag kevés, kb. 2500 honvéd halt meg, 4-5000 volt a sebesültek száma, és mintegy 2500 magyar katona került fogságba.⁹ Ez utóbbi azonban túl kevés volt ahhoz, hogy a moszkvai vezetés előtt igazolni lehessen a 2. Ukrán Front jelentős erőinek heteken keresztül való feltartóztatását. Ezért a hiányzó hadifoglylétszámot magyar civilekkel pótolták a környék településeiről.

Torda szovjet kézre kerülését követően, október 7-től kezdve a kis mezővárosból 700¹⁰ magyar fiút és férfit hurcoltak el. A környékbeli falvak magyar lakossága szintén megszenvedte a szovjet deportálásokat: Magyarfrátáról 1, Mészkeről 2, Harasztosról 3, Aranyosegerbegről 3, Aranyospolyánról 4, Mezőbodonról 6, Tordaszentmihályról 7, Detrehemtelepről 7, Bágyonból 35 magyar fiút és férfit hurcoltak el a szovjet katonák és a román csendőrség egységei.¹¹ A Torda környékén elfogottak közül többeket a román csendőrök a Brassó melletti barcaföldvári táborba hurcoltak el, ahova korábban Háromszék, Csík és Maros-Torda vármegyéből már internáltak mintegy 6–8000 magyar civilt.¹² Őket, a székelyföldi internáltak egy részével együtt, később átadták a szovjet hadseregnek, így szintén orosz hadifogságba kerültek.¹³

Tordával ellentétben, 1944 őszén Kolozsváron nem dúltak harcok, és a várost a tordai frontról visszavonuló magyar honvédelakulatok megkerülték, illetve a német csapatostek is kiürítették. Így Észak-Erdély fővárosa érett almaként hullott a bevonuló és ellenállásba nem ütköző szovjet csapatok lába elé. Mégis, első látásra teljesen érthetetlen módon, a „dicsőséges felszabadítók” innen hurcolták el Erdélyben az egy településről számított legtöbb magyar polgári lakost. Október 12, és 15-e között, mindössze négy nap alatt 5000 magyar férfit és fiatal fiút ejtettek fogságba,¹⁴ sokszor Tordához hasonlóan itt is román szomszédok közreműködésével.¹⁵ Ezzel egy időben a Kolozsvárt övező falvakból: Pusztacsán, Ajton, Kolozs, Györgyfalva, Kisbács stb. szintén majdnem 1000 magyar férfit hurcoltak el.¹⁶

Az erdélyi elhurcolások végjátéka a Partiumban

■ Kolozsvár birtokba vételét követően az Észak-Erdély területén nyugat felé továbbnyomuló szovjet hadsereg október második felében folytatta a foglyul ejtési razziákat, igaz valamivel kisebb intenzitással. Az adott stratégiai helyzetben a magyar–német hadvezetés immár jelentősebb harcok nélkül, rövid két hét alatt feladta Észak-Erdély teljes területét. A Nagyvárad felé vezető műút szovjetek általi átvágása és Nagyvárad október 12-i birtokba vétele miatt¹⁷ a szórványos utóvédharcok főképp Erdély északi részére tolódtak át. A Dés és Zilah felé hátráló német és magyar csapatok csak ideiglenesen tartóztatták fel az őket követő szovjet és román erőket, fedezve saját és társaik Keleti-Kárpátokból való visszavonulását. Ezért a harcok ekkor már kevesebb veszteséggel jártak, és az arcvonal gyorsabb mozgása miatt valamelyest csökkent a civilek foglyul ejtésének volumene is. A szovjetek – a már bevált gyakorlat szerint – csak ott ejtettek polgári foglyokat, ahol kisebb ellenőkésekbe, feltartóztató ellenállásba ütköztek, és a környéken magyar nemzetiségű lakosság élt. Így történt ez a vegyes lakosságú Szamosvölgyben, Bonchida és Dés környékén, valamint a Sajó völgyében, Szeretfalva és Beszterce vidékén, ahol az ellenállás legyűrése és a frontátvonulás után – a korábbiaknál kisebb mértékben ugyan – de ismét elhurcoltak magyar embereket. Erdély észak-nyugati területein, a dombvidékről az Alföld felé való kijáratoknál október 18–21-e körül vívott kisebb utóvédharcok után, Varsolc, Szilágysomlyó,¹⁸ Szilágynagyfalu, Sarmaság, de Nagysomkút, Nagybánya és Máramarosziget¹⁹ vidékén is elfogtak magyar civileket. Margitta jelentősebb harcok utáni bevételével, majd október 25-én Szatmárnémeti és Nagykároly elfoglalásával az egész Észak-Erdélyt megszálló szovjet és román katonai alakulatok még több napon át, november elejéig folytatták a polgári lakosság foglyul ejtését. Ezek az akciók már közvetlen összefüggésben álltak az alföldi páncéloscsatát követő elhurcolásokkal, amelyek elsősorban Nyíregyházát és környékét érintették.²⁰ A kolozsvári elhurcolásokat követően, Erdély nagy kiterjedésű északi vidékeiről, 1944. október 12-e és november eleje között összesen mintegy 6000 magyar civil férfit ejtettek foglyul a szovjet és román katonák.²¹

Mindent összevetve megállapíthatjuk, hogy egész Észak-Erdély területén, 1944. augusztus vége és november eleje között összesen legkevesebb 20 000 magyar civil került szovjet fogságba. Az elfogottak életkora 14 évtől 70 évig terjedt, többségük azonban elhurcolásakor 20. és 40. életéve között járt.

■ Az elfogott civileket általában a legközelebbi gyűjtőhelyre kísérték. A falvakban ez legtöbbször egy kisebb tér vagy a polgármesteri hivatal, esetleg a kultúrház udvara volt. A városokban, ahol sokkal több embert fogtak el, általában több gyűjtőhely is létezett. Kolozsváron hét gyűjtőpont volt: a Széchenyi tér és Dávid Ferenc utcai utcakereszteződés, a Tordai út elején az akkori ún. Cigánysor, a Farkas utcai református templom előtti tér, a főtéri New York Szálloda udvara, a Mátyás király szülőháza előtti terecske, a Bercsényi utca és a Rákóczi út kereszteződése, valamint a Horthy Miklós út vasútállomás előtti, Baross téri torkolata. Az itt összegyűjtött embereket az orosz örök csoportosan bekísérték a kolozsvári törvényszék épületébe.²² Ezzel szemben Tordán egyetlen gyűjtőhely létezett: maga a helyi törvényszék. Közvetlenül ennek épületébe, illetve udvarára terelték be az elfogottakat.²³

A foglyul ejtett erdélyi magyar civileket vasúton, marhavagonokba tuszkolva, két útvonalon vitték ki a Szovjetunióba. A Székelyföldön, illetve a Tordán és Kolozsváron, valamint a környékbeli falvakban elfogott magyar férfiakat Brassóba gyűjtötték össze, majd hamarosan továbbszállították őket Délkelet-Európa legnagyobb gyűjtőtáborába, Foksányba. Innen Jászvásár érintésével, a szerelvények az ungheni-i határátkelőn keresztül jutottak ki a Szovjetunióba. A másik – közvetlenebb – kiszállítási útvonal, amelyen a Partium vidékén elfogott emberek többségét vitték ki a szovjet fogolytáborokba, Máramarosszigeten keresztül vezetett. A fogolytranszportok vegyes összetételűek voltak. Az erdélyi magyar civilek nem külön csoportokban, hanem az Alföldön, Budapesten és másutt foglyul ejtett sorstársaikkal, valamint magyar és német hadifoglyokkal összekeveredve kerültek ki a szovjet hadifogoly- és munkatáborokba.

Maga a vasúti kiszállítás általában néhány hetet, de volt úgy, hogy több mint egy hónapot is igénybe vett, ugyanis a háború még tartott, és a fronton harcoló szovjet egységek számára utánpótlást szállító katonai szerelvényeknek mindegyik abszolút elsőbbségük volt. Ezért a túlterhelt vasútvonalakon haladva, a foglyokat szállító vonatok néha napokig vakvágányokon voltak kénytelenek vesztegelni, félrehúzva egy-egy állomáson, ameddig a nyugat felé tartó katonavonatok elhaladtak.²⁴ A heteken át tartó út alatt a beálló téli hideg és a folytonos éhezés sorban szedte áldozatait. Csak a Tordáról elhurcolt 700 magyar civil közül 87-en pusztultak el a táborokba való kiszállítás közben.²⁵

A fogság helyszínei

■ Az elhurcolt erdélyi magyar civileket, a munkaerőre való igény alapján, a Gupvi²⁶ 14 táborába és az azokhoz tartozó legalább 93 altáborba szórták szét a Szovjetunió nyugati területein. A legtöbb céltábor az Urál-hegység délnyugati és délkeleti lejtőin helyezkedett el – orosz léptékkal mérve – általában egymáshoz viszonylag közel, olyan nagyobb közlekedési csomópontok és ipari központok környékén, mint Magnyitogorszk, Cseljabinszk, Asa és Ufa. E nagyobb városok mellett működtek a központi lágerek, amelyeket körülvettek a közeli kisebb települések körzetében létesített altáborok. Ilyenek voltak Salasova, Novi Salasova, Beloreck, Karpacsova, Minjar, Isimbaj, Kistim, Karabas, Nyizsnyij Tagil, Ufalej, Kopejszk, Tvarájá Platyina és más helységek lágerei.²⁷

Szintén jelentős számú erdélyi magyar foglyot a Gupvi délnyugati táborrendszéréhez tartozó Volga menti lágerekbe, Sztálingrád közelébe, a Saratovi területre, az Azovi-tenger partvidékére, a Taganrog melletti táborokba, a Rosztovi területen levő Novosahtyinszk és Sahti környékére, a Krasznodari területre, de főleg a Krím félszigetre vittek, ahol az ottani nagyvárosok Feodoszija, Szimferopol és Szevasztopol környékén kialakított munkatáborokban raboskodtak.

Azok, akiket az északi sarkkör közelébe, a Karél-Finn Szovjet Szocialista Tagköztársaság Onyega-tó körüli területeire irányítottak, a lehető legrosszabb klimatikus körülmények közé kerültek. Itt a stratégiai fontosságú, Szentpétervármurmanszki vasútvonalon fekvő szegezsei központi láger²⁸ és az ahhoz tartozó medvezegorszki és kacsikai altáborok voltak a célállomások.

Az elhurcolt erdélyi magyar civilek közül többen a mai Ukrajnába jutottak, számukra Kijev, Lvov, Nyikolajev,²⁹ Maghino, Harkov és Sztálinó lágerei, valamint a Donbas hírhedt szénbányáinak közelében felállított gorlovkai, koborlai, krasznij lucsi és más munkatáborok lettek a fogság helyszínei.³⁰ Otthonuktól a legkevésbé távol azok az erdélyi civilek voltak, akik a mai Moldva Köztársaság területén, Kisinyov és Bender hadifogolytáboraikban kényszerültek rabságuk éveit tölteni.

Élet a szovjet táborvilágban

■ A Szovjetunió nem volt felkészülve annak a hatalmas fogolytömegnek az elhelyezésére, amely 1944–1945 fordulóján, a sikeres hadműveleteket követően, hirtelen beáramlott az országba. Az erdélyi magyar civil foglyok az esetek egy részében félig elkészült lágerekbe kerültek, vagy éppen nekik kellett a fogolytábor tervezett helyszínén a szükséges épületeket felépíteniük, azokba a bútortárat (priccseket, asztalokat) elkészíteniük. Olykor még az is előfordult, hogy a foglyokkal húzatták ki a táborot körülvevő szögesdrót kerítéseket is.

A hosszú úttól kimerült, gyenge és feltáplálásra szoruló foglyok hatalmas tömegének élelmiszerral való rendszeres ellátása szintén óriási kihívás elé állította a háborús erőfeszítéseknek mindent alárendelő Szovjetuniót. Gyakorlatilag sehol nem volt elegendő élelem a foglyok étkeztetésére. A táborok még a foglyok megérkezése után hónapokig sem rendelkeztek a szükséges élelmiszer-mennyiséggel, és volt ahol egyenesen katasztrofális állapotok uralkodtak. A foglyok szembe kellett nézzenek az állandó éhezés gyötrelmeivel. „Ha nem vittek munkára – írja Szabó György –, csak a következő étkezést vártuk, mohón, villogó szemekkel, mint a kiéhezett farkasok; az ételosztás volt mindennek az eleje-vége, sarkalatos pontja.”³¹

Az anyagi készletek szűkössége, illetve a háború időszakában a front hatalmas igényei, majd a világhégés utáni gazdasági nehézségek miatt Moszkva nem tudott, de nem is akart minden lágert teljes mértékben a központi erőforrásokból fenntartani. Ezért a táborok lényegében önellátóak voltak, azaz helyi szinten kellett szinte mindent megszervezniük és beszerezniük, illetve sokszor el is készíteniük. Ez főleg a távol-keleti vidékeken, a tajgában vagy zord hegyvidéki területeken igencsak nehéz feladat volt, s emiatt több lágerben nagyon spártai körülmények uralkodtak. A tábor vezetésének mindenről magának kellett gondoskodnia úgy, hogy közben a fogolylétszámot is lehetőleg fenntartsa. A Szovjetunióban ugyanis a hivatalos propaganda szerint az emberélet volt a legfontosabb, de ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a foglyok által biztosított ingyen-

munkaerő volt az egyetlen, amit Moszkva szem előtt tartott. Ha túl sok fogoly pusztult el, akkor a légerparancsnokot tették felelőssé a veszteségért. Ezért a minden tábor alapvető épületeit képező lakóbarakkok és őrtornyok mellett, rendszerint kórházbarakk, disztrófiás barakk, pékség, konyha, ételkiosztó, fürdő, ruhafertőtlenítő, mosoda, cipész-, ács-, asztalos-, kovács- és fehérmű-foltozó műhely is működött a lágerekben.³²

A fogságban végzett munka a legtöbb esetben nagyon megerőltető volt. Főleg bányákban,³³ gyárakban,³⁴ építkezéseknél,³⁵ hidak és vasútvonalak helyreállításánál,³⁶ fakitermelésben³⁷ vagy mezőgazdasági munkákban dolgoztatták erejükön felül a foglyokat, amit sokan közülük nem bírtak. A szerencsésebbeket a táborokon belüli könnyebb munkákra osztották be, de ez az esetek legtöbbszörében csak ideiglenes volt. A legjobban azok jártak, akik a tábori konyhán segédkeztek, mert ők mindig melegben voltak, és több ételhez is hozzájutottak.

Halál a szovjet lágerekben: okok, áldozatok

■ A rossz tábori munkakörülmények és az ingyenes munkaerőnek tekintett foglyok túlzott fizikai megterhelése miatt az elhurcoltak közül nagyon sokan elpusztultak. Főleg a rettenetesen hideg orosz telek tizedelték meg a foglyok sorait. A legnehezebb az első, 1944–1945-ös tél volt. A táborvezetők ekkor még nem ismerték a foglyok munkabírását, és lehetetlen normák teljesítését követelték tőlük. Másrészt a deportáltak sem szoktak még hozzá a táborbeli körülményekhez, a néha – 40 C⁰ alá süllyedő hőmérséklethez.

A foglyok életére a folytonos túlhajszolás jelentette a legnagyobb veszedelemet. Ha a norma teljesítése elmaradt, kegyetlen büntetések következtek, és a megfelelő orvosi ellátás hiánya a halál újabb oka lett. Ugyanakkor a rendszertelen és mindig elégtelen táplálkozás és a rendkívül rossz higiéniai körülmények a foglyok szervezetének legyengüléséhez, ennek következtében pedig járványos betegségek megjelenéséhez vezettek. A halálos, gyakran megállíthatatlan járványok olykor a táborok szinte összes lakóját elpusztították. A leggyakoribb betegségek között említhető: a gyomorsikulás, a fertőző hasmenés, a vérhas krónikus gyomorhuruttal, a flekktífusz, a malária, a szívbillentyűgyulladás, agy- és mellhártyagyulladás, valamint a disztrófia vagy végelgyengülés.³⁸ Ezek mellett a foglyok télen–nyáron szenvedtek a tetvektől és a poloskáktól, s gyakran meg is rühösödtek.³⁹ Mindent egybevetve, az 1944 őszen elhurcolt erdélyi magyar civilek majdnem egyharmada, kb. 6000-6500 fő pusztulhatott el a többéves fogságban.⁴⁰

A túlélők szabadulása és hazaérkezése

■ Az erdélyi magyar civil foglyok kétharmada, legtöbb 13-14 000 fő élte túl a fogságot. Ők eltérő időpontokban, szakaszosan érkeztek haza. Legkorábban azon kevesek, akik sikeresen megszöktek még a kiszállítás idején, 1944-ben. Ez azonban a hazatérők csupán 5–7%-át tette ki. Ezt követte azon foglyok hazaengedése, akik 1945 tavaszára annyira legyöngültek, hogy munkavégzésre alkalmatlannok lettek. Az összes szabaduló fogoly mintegy 20%-a így érkezett haza 1945 késő nyarán, őszen.⁴¹ Ezt követően, 1946. augusztus–szeptemberében lépte át a határt több kisebb fogolyszállítmány, a hazatérők mintegy 10%-át hozva haza. Ezek voltak az első olyan, többszáz fős transzportok, amelyekről a helyi sajtó is

részletesen beszámolt.⁴² Ezután pár hónapra leálltak a hazaszállítások, és jelentős számban csak több mint fél évvel később, a békeszerződések aláírása után, 1947 május–júniusában, illetve az év szeptemberében érkeztek haza foglyok, a túlélők mintegy 22%-át téve ki. Ezt követően, újabb szünet után, 1948 áprilisától októberig,⁴³ fél év leforgása alatt, több nagyobb szállítmánnyal tért haza a túlélők hozzávetőleg 33%-a. Az utolsó nagy fogolytranszport pedig 1949 októberében érkezett Erdélybe,⁴⁴ a hazatérő magyarok mintegy 7%-át hozva vissza. A még ezután is kint maradók szórványosan érkeztek vissza 1950 és 1953 között. Ők együtt is a túlélők alig 2%-át tették ki.⁴⁵

A Szovjetunióból szabaduló foglyok több romániai fogadó- és elosztólágerbe kerültek. Már 1945 szeptemberétől működött a bodzavásári és a Râmnicu Sărat-i láger,⁴⁶ illetve az egyre több fogolyszállítmány kiszolgálására 1949 végéig tovább működtették a foksányi és a máramarosszigeti tranzitáborokat is, előbbit mint a 176.,⁴⁷ utóbbit pedig mint a 36. sz. fogadó lágert.⁴⁸ Szabadulásakor mindegyik fogoly új személyazonosságot igazoló ideiglenes iratot, orosz nyelvű szabadságlevelet, valamint vasúti menetlevelet és a hazautazáshoz némi útiköltséget kapott.⁴⁹ Ez utóbbi gyakran nem volt elég a hazáig tartó úthoz, aminek így egy részét gyalog vagy alkalmi lehetőségekkel élve voltak kénytelenek megtenni.

A szabaduló foglyok és családjuk számára a hazatérés és a találkozás óriási lelki megterhelést jelentett. A fogságból egy év után, 1945 októberében, Kolozsvárra hazaérkező Mile József a vele készített interjúban erre így emlékezett: „Foksányba hoztak minket. Vagy két-három napig voltunk ott, majd szélnek eresztettek minket. [...] Egy deréknél szakadt orosz katonakabátban és facipőben érkeztem haza, Kolozsvárra. Az állomáson akkor állították fel a Dermata-sátrat, hogy fogadja a hazatérőket. [...] A sátorból enni akartak adni, de én mondtam, hogy itt (a közelben – MJK) lakom, és nem kell semmi. Sok családtag volt, akik várták a hazatérőket. Körülfogtak, érdeklődtek, de én akkor nem tudtam gondolkodni. [...] Az unokabátyám nem ismert meg. [...] Amikor édesanyám meglátott, összeesett. Valósággal búcsújárás volt nálunk, mert mindenki érdeklődött. De az én fejem kihagyott...”⁵⁰

Végszó

■ A szovjet fogság a kommunizmus évtizedeiben mindvégig tabutémának minősült. A diktatúra négy évtizede alatt szovjet munkatáborok, deportáltak egyszerűen még fogalomként sem léteztek. A politikai vezetés a hazatérőkről nem vett tudomást. A történetek hivatalosan felejtésre lettek ítélve és az 1989-es forradalom idejére lassanként szinte már teljes mértékben feledésbe is merültek. Bár a szovjet fogság témaköre az utóbbi bő három évtizedben mind több és több megemlékezés és tudományos konferencia tárgya volt, mégis elmondható, hogy erdélyi magyar közösségünk kollektív emlékezetében – jelentősége ellenére – továbbra is csak perifériális helyet foglal el. Éppen ezért, az elhurcolások nyolcvanadik évfordulója kapcsán fontos ismét a történetekre, valamint az áldozatokra emlékezni és emlékeztetni. Jelen rövid összefoglalómmal erre törekszem, akár csak két évtizeddel ezelőtt, 2004-ben, amikor szintén a *Korunk* akkori októberi számában – természetesen az e témához kapcsolódó kutatásaim az időben még jóval szerényebb eredményei tükrében – a hatvanadik évfordulón is tettem.

■ JEGYZETEK

1. A korabeli jegyzőkönyvek alapján végzett összesítés megtalálható: Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltár. Külügyminisztériumi iratok. (A továbbiakban: MNL OL. KÜM.) Titkos Ügykezelt Irat. Románia, XIX–J–1–j, 18. doboz, 16/b csomó, Demeter-csomó, sérelmi anyag. Szakirodalmi feldolgozásban lásd: Gál Mária – Gajdos Balogh Attila – Imreh Ferenc: *Fehér könyv az 1944. őszi magyarelleness atrocitásokról*. Kiadja az RMDSZ Ügyvezető Elnökségének Politikai Főosztálya, Kvár, 1995. 47–56., 89–102.
2. A románok által összeállított névsorok létezéséről Nagy Károly, az író Nagy István fia állítólag személyesen a kolozsvári szovjet parancsnokságon dolgozó egyik elhárító tisztőtől, Boris Polevoj írótól értesült 1969 októberében, moszkvai látogatásakor. Lásd erről bővebben: Nagy Károly: *Tanúság*. Szabadság 2014. október 10. XXVI. évf. 234. sz. 3.
3. Arhivele Naționale Române (A továbbiakban: ANR). Direcția Județeană Cluj. Arhiva Colegiului Reformat din Cluj. Fond 289. 157. sz. 1/1944. Tanárkari jegyzőkönyv. 1944. december 20. Vö. Kolozsvári József (szerk.): *Litteris et Pietati Sacrum. Adalékok a Kolozsvári Református Kollégium történetéhez*. I. Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, Kvár, 2007. 386–388., 390–391.
4. Illyés Elemér: *Erdély változása. Mitosz és valóság*. Aurora Könyvek, München, 1976. 68–69.
5. Gál – Gajdos Balogh – Imreh: i. m. 1995. 77–78.
6. Más honvédtisztekhez hasonlóan, Sebő Ödön főhadnagy sem akadályozta meg alakulata, a 32. hegyi határvédelem-zászlóalj székely katonáinak dezertálását a front szovjetek általi áttörése után a Gyimesi-szorosban. Lásd erről: Sebő Ödön: *A halálra ítélt zászlóalj. Gyimesi-szoros, 1944*. Második, javított kiadás. Budakeszi Kultúra Alapítvány, Budakeszi, 2008. 173., 189.
7. ANR. Serviciul Arhive Naționale Istorică Centrale (A továbbiakban ANR. ANIC.). Inspectoratul General al Jandarmeriei. Fond 1474. dos. 149/1944. 9.
8. Benkő Levente – Papp Annamária: *Állampolgárság vagy/és nemzetiség? Romániai magyarok és németek alattvalói/etnikai hovatartozásának értelmezése a második világháborús fogság és a hazatérés idején*. In: Bognár Zalán – Muskovics Andrea Anna (szerk.): *GUPVI, GULAG – Magyarok a szovjet légerőirodalomban 1944/45 – 2019/20. A Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága VIII. nemzetközi konferenciájának tanulmánykötete*. Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága, Miskolc, 2021. 109.
9. Illésfalvi Péter – Szabó Péter – Számvéber Norbert: *Erdély a hadak útján 1940–1944*. Püedlo Kiadó, Bp., 2006. 164.
10. Papp Annamária: *Szögesdrót*. Háromszék Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Sepsiszentgyörgy, 2001. 156.
11. ANR. ANIC. Fond 27. Uniunea Populară Maghiară, M.A.D.O.SZ.
12. Benkő Levente – Papp Annamária: *Magyar fogolyors a második világháborúban*. I. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007. 60–61.
13. A szerző által készített interjú Moldvai Béla egykori fogollyal. Detrehemtelep, 2016. február 11. A hangfelvétel és írott anyaga a szerző tulajdona.
14. A szerző által készített interjú Csetri Elek egykori fogollyal. Kolozsvár, 2004. április 22. A hangfelvétel és írott anyaga a szerző tulajdona. (A továbbiakban: Csetri.) Vö. Ercsey Gyula: *Farkasok árnyékában. Kolozsváriak a Gulágon*. az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kvár, 2006. 39.
15. MNL. OL. KÜM. XIX-J-1-a. 61. doboz. IV-138. csomó. 40.821/Bé. Csutak Béla levele Dálnoki Miklós Béla miniszterelnökhöz. 1945. október 10.
16. A szerző által készített interjú Dáné Tibor jogással. Kolozsvár, 2004. április 6. A hangfelvétel és írott anyaga a szerző tulajdona.
17. Illésfalvi – Szabó – Számvéber: i. m. 2006. 147–156.
18. Gál – Gajdos Balogh – Imreh: i. m. 1995. 103.
19. A Máramarostól alig 21 km-re fekvő Rónaszékről például 74 magyar civil lakost hurcoltak el a helyi Nepomuki Szent János római katolikus templomban elhelyezett emléktáblák tanúsága szerint.
20. Bognár Zalán: *GULAG, GUPVI, „Málenkij Robot”. Magyarok a szovjet légerőirodalomban*. Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, Bp., 2017. 94–95.
21. Murádin János Kristóf: *Felejtésre ítélve. Erdélyi magyar civilek szovjet fogságban (1944–1953)*. Nemzeti Közszerkeleti Egyetem, Ludovika Egyetemi Kiadó, Bp., 2023. 36.
22. Szabó György: *Kolozsvári deportáltak az Uralban*. Komp-press, Korunk Baráti Társaság kiadása, Kvár, 1994. 24.
23. Papp: i. m. 2001. 135., 149.
24. Szabó: i. m. 1994. 40–42.

25. Csetri Elek: *A tordai halálmenet*. In: Dr. Cech Vilmos – Józsa István Lajos – Kékkői Károly: *A tordaiak malenkij robotja (helytörténet a nehéz időkből)*. Tordai Honvéd Hagyományőrző Bizottság, Hiperborea Kiadó, Torda, 2017. 13.
26. Gupvi: *Glavnoje Upravlenyje Vojennoplennih i Intyernyirovannih* (Hadifogoly- és Internáltügyi Főigazgatóság).
27. Az uráli fogolytáborokról többek között lásd: Zsigmond József: *Apám nyomán Szibériában. Az én háborúm és fogságom történetéből 1944–1948*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2002. 148.; Papp: i. m. 2001. 139., 142–143., 150., 152., 157–159.
28. A szegezσαι lágerben 1945 elején 1600 fő raboskodott, kizárólag magyar civilek és hadifoglyok. Lásd erről: A szerző és Benkő Levente által készített interjú Bara András egykori fogollyal. Kézdiszentlélek, 2016. július 16. A hangfelvétel és írott anyaga a szerző és Benkő Levente tulajdona.
29. Interjú Dózsa Sándorral. Kolozsvár, 2004. április 19. A hangfelvétel és írott anyaga a szerző tulajdona.
30. Murádin János Kristóf: *Ungarische Zivilisten von Klausenburg in sowjetische Gefangenschaft 1944–1949*. West Bohemian Historical Review VI. 2016. 01, University of West Bohemia, Faculty of Philosophy and Arts, Department of Historical Sciences, University of Hamburg, Faculty of Humanities, Department of History, Pilsen – Hamburg, 2016. 87.
31. Szabó: i. m. 1994. 47.
32. A táborok belső szerkezetéről vö. Szabó: i. m. 1994. 48.; Papp: i. m. 2001. 137.; Zsigmond: i. m. 2002. 88.
33. Lásd erről: Benkő Levente és a szerző által készített interjú Imre Domokos egykori honvéd hadifogollyal. Bereck, 2016. július 16. A hangfelvétel és írott anyaga a szerző és Benkő Levente tulajdona; Szabó Zsigmond: *Hol vagy iskolám?* Remény füzetek. Az Apáczai Baráti Társaság kiadása, Kvár, 1998. 28.; Papp i. m. 2001. 153–155.
34. Zsigmond: i. m. 2002. 131.
35. Benkő Levente és a szerző által készített interjú Balló András egykori honvéd hadifogollyal. Nagybacon, 2016. július 15. A hangfelvétel és írott anyaga a szerző és Benkő Levente tulajdona.
36. Papp: i. m. 2001. 157.; Ercsey: i. m. 2006. 61., 68., 106.
37. Lásd erről: Benkő Levente és a szerző által készített interjú Benkő Vilmos egykori honvéd hadifogollyal. Székelyszáldobos, 2016. július 15. A hangfelvétel és írott anyaga a szerző és Benkő Levente tulajdona; Vincze Sándor: *Pokoljárás*. Szabadság 1991. január 29. III. évf. 18. sz. 3.; Ercsey: i. m. 2006. 27.
38. Zsigmond: i. m. 2002. 47–48., 56., 72., 81.; Szabó: i. m. 1994. 68., 73.
39. Csetri.
40. Lásd erről részletesebben: Murádin: i. m. 2023. 125–128.
41. Megkezdődött a romániai magyar hadifoglyok elbocsájtása a focsani-i fogolytáborból. Népi Egység 1945. július 7. II. évf. 148. sz. 1.
42. Több száz Maros-megyei hadifogoly érkezett haza a napokban. Szabad Szó 1946. augusztus 30. III. évf. 195. sz. 3.; *Újabb 1400 hadifogoly utazott át Kolozsváron. A hazatértek közül 500 erdélyi – Kiknek hoztak üzenetet a visszatértek?* Világosság 1946. szeptember 7. III. évf. 205. sz. 3.; *Újabb 2000 hadifogoly tért vissza a Szovjetunióból*. Világosság 1946. augusztus 29. III. évf. 218. sz. 3.
43. *A Szovjetunióból újabb hadifogoly csoportok érkeztek Focsaniba. További csoportok érkezését várják*. Romániai Magyar Szó 1948. március 27. II. évf. 171. sz. 1.; *Újabb volt hadifoglyok érkeztek haza a Szovjetunióból. Romániai magyar hadifoglyok nagy tömege érkezett Focsaniba. Újabb fogolyszállító vonatok érkezését várják*. Romániai Magyar Szó 1948. április 27. II. évf. 196. sz. 1.; *Megszakítás nélkül állandóan folyik a volt hadifoglyok hazaszállítása. „Megismertük és megszerettük a szovjet népet!” írják a hazatért volt hadifoglyok*. Romániai Magyar Szó 1948. július 22. II. évf. 265. sz. 7.
44. Papp: i. m. 2001. 148., 156., 161.
45. Murádin János Kristóf: *Az erdélyi magyar és német civil lakosság „malenkij robot”-ra hurcolása 1944–1945-ben*. In: Dupka György – Zubánics László (szerk.): „Ezer fogoly küldi imáját az égbe... Mi Atyánk, Úristen, segíts haza minket!...”. Kárpátaljai Magyar Könyvek 252, a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet kiadása, Intermix Kiadó, Ungvár–Bp., 2016. 31.
46. *Két hadifogoly-szállítmány érkezett Iași-ba a Szovjetunióból*. Szabad Szó 1946. augusztus 28. III. évf. 193. sz. 3.; Szabó: i. m. 1994. 127–130.; Interjú Bitay László egykori fogollyal. Kolozsvár, 2006. január 13. A hangfelvétel és írott anyaga a szerző tulajdona. (A továbbiakban: Bitay).
47. Vö. Interjú Mile József egykori fogollyal. Kolozsvár, 2004. március 25. A hangfelvétel és írott anyaga a szerző tulajdona. (A továbbiakban: Mile); Interjú Nagy Borbély Sándor egykori hadifogollyal. Sepsiszentgyörgy, 2016. július 16. A hangfelvétel és írott anyaga a szerző és Benkő Levente tulajdona.

48. Ákosi Zsolt: *A máramarosszigeti átmeneti fogolytábor*. Szabadság 2017. július 31. XXIX. évf. 174. sz. 3.

49. Vö. Ercsey: i. m. 2006. 232.; Interjú Kelemen István egykori fogollyal. Kolozsvár, 2008. január 17. A hangfelvétel és írott anyaga a szerző tulajdona; Bitay.

50. Mile.

LAKATOS ARTUR LÓRÁND

A MAGYAR NYELVŰ FELSŐOKTATÁS TÚLÉLÉSE KOLOZSVÁRON (1944–1945)

*Erdély magyar egyeteme csak akkor fog fennmaradni,
ha tudományos színvonala nem lesz kikezdzhető.*

Bevezetés

■ Csataári Dániel 1968-ban jelentette meg a kor szellemében íródott könyvét a második világháború utolsó hónapjainak magyar–román viszonyairól. A Csataári-féle metaforát talán nem túlzás fokozni, és ha általában véve forgószélhez hasonlítjuk azokat a veszedelmes viszonyokat, amelyekbe az erdélyi magyarság a frontátvonulás következtében került, nyugodtan beszélhetünk tornádóról, ha a kolozsvári magyar egyetem helyzetéről beszélünk. Tanulmányomban e viszonyokat tárom fel, vagyis annak a folyamatnak a hátterét, melynek következtében a Ferenc József Tudományegyetemből Bolyai Egyetem lett, és ez által, túlélve az impérium- és rendszerváltást, az önálló kolozsvári magyar felsőoktatás is megmaradt.

A frontátvonulás körülményei

■ Annak ellenére, hogy a Vörös Hadsereg előretörésével új és átmenetileg mindenképpen új nehézségeket eredményező konjunktúra teremtődött, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem felelős vezetősége visszafogott reménységgel, ugyanakkor a kihívások nehézségének tudatosításával nézhetett a közeljövő elé. Az első ilyen, a frontátvonulással és az ezt követő impériumváltással együtt járó kihívás maga a kiürítési rendelet volt, amivel az akkori magyarországi vezetés az erdélyi magyar civil lakosságot tervezte mentesíteni a háborús nehézségek és a

Az Egyetemi Tanács szeptember 15-i ülésén határozta el, hogy tekintettel a kolozsvári magyarság minden társadalmi osztályhoz és vallásfelekezethez tartozó képviselőinek kérésére is helyén marad, és osztozik az erdélyi magyarság sorsában.

valószínűsíthető szovjet és román megtorló akcióktól. Maga a kiűritési rendelet a *Keleti Magyar Újságban* jelent meg, 1944. szeptember 15-én.¹ Voltak is, akik a front elől elmenekültek, a többség nagy része azonban a helyben maradás mellett döntött.²

Ahhoz, hogy az egyetem testületileg és dolgozóinak legnagyobb része is helyben maradt, döntő szerepe lehetett az egyetem vezetőségének. A rektori funkciót ekkor Miskolczy Dezső töltötte be, aki mellett elődje, Buza László rektorhelyettesként szolgált.³ A konzervatív értékrend, amivel a náciellenesség is együtt járt, alapvetően meghatározta az egyetem emblematikus professzorainak értékrendjét, és ennek nyíltan tanújelét adták a német megszállás alatt is. Ennek megfelelően írhatja Miskolczy Dezső 1944 végén a Magyar Népi Szövetségnek címzett válaszlevelében többek között a következőket:

„Hiszen köztudomású, hogy az egyetemi tanács a múlt évben is biztosította a közvélemény és az egyetemi ifjúság türelmetlen és követelő magatartása ellenére zsidó hallgatók részére az előadások és a gyakorlatok látogatását, a román hallgatók elleni tüntetések alkalmával nyíltan leszögezte: nem tűrheti el, hogy nemzetisége miatt bárkit személyébe bántódás érhet. Azokat a törekvéseket, hogy az egyetem saját céljaira igényeljen zsidóktól elvett ingatlanokat, kifejezetten azzal az indoklással utasította el, hogy az egyetem nem fogja zsidó ingatlan után kinyújtani a kezét. Midőn az e. i. rektor választása alkalmából az egyik elektor (Baráth Tibor) a miniszterelnök-helyettes nyilatkozatát akarta felolvasni, hogy ezzel az elektorokat befolyásolja, az akkori rektor, aki a tanácsnak jelenleg is tagja, az egyetemi szabályzatra hivatkozva erre nem adta meg az engedélyt. Kijelentette azonban, hogy ha az elektorok közül valaki mint magánember meg akarja ismerni a miniszterelnök-helyettes nyilatkozatának a tartalmát, felfüggeszti az ülést, s ezt lehetővé téve, nem akadt az elektorok közül senki, aki a nyilatkozatra kíváncsi lett volna.”⁴ El lehet játszani a gondolattal, hogy mi lett volna, ha Miskolczy Dezső és Buza László helyett a későbbiekben háborús bűnösnek nyilvántartott és élete végéig emigrációba kényszerült Baráth Tibor kénytelen rektorként fogadni a bevonuló Vörös Hadsereget... valószínű, hogy az egyetem sorsa is sokkal rosszabbul alakulhatott volna, ugyanis Miskolczy és Buza tett jó pár olyan dolgot, amik kivívhatták a szövetségesek megbecsülését. Így például 1944. augusztus 29-én Miskolczy Dezső részt vett az Erdélyi Magyar Tanács megalakulásában, mely a németellenes jobb- és baloldali magyar értelmiségieket és közéleti személyiségeket foglalta magába.⁵ Ugyancsak ő 16 zsidót utalt be Prach Vilmos adjunktusával a gettóba hurcolás elől az ideggyógyászatra, és ott tartották őket a németek kiszorításáig, megmentve ezeket az embereket a deportálástól.⁶ Buza László is a maga során még májusban is támogatta a zsidó tanítványokat, így Székely Lili május 6-án védett, és május 30-án állították ki diplomáját.⁷ A mentésből kivette részét az orvosi kar dékánja, a belgyógyászként dolgozó Haynal Imre professzor is. Mikor a ténylegesen beteg Mózes Szerént erőszakkal akarták elhurcolni a csendőrök a gettóba, Haynal azzal érvelt, hogy kísérletezik rajta, ennek következtében pedig Mózes Szerén a klinikán maradhatott és megmenekült.⁸ Sajnos ezek az egyéni erőfeszítések nem lehettek elegek a zsidó lakosság megmentésére, de példamutatásként méltó emléküket megőrizni az utókor számára, mivel tetteik nemcsak emberségesek voltak, hanem személyükre nézve kockázattal is járhattak, gondolunk itt – a teljesség igénye nélkül – a Gestapo által meggyilkolt Kovács Katona Jenő vagy az újságíró Nagy József sorsára.

A kiürítési rendeletről értesülve az egyetem rektori tanácsa gyűlést tartott, amin Miskolczi Dezső rektor és Buza László prorektor mellett az öt kar dékánjai vettek részt. E gyűlésen a kiürítési rendeletről a rektor a következőket mondta: „A hadműveleti kiürítés azt jelenti, hogy a polgári közigazgatási hatóságok és szervek, a vasúti stb. forgalomhoz szükséges berendezés és személyzet és maga a polgári lakosság is (kivéve az üdülő vendégeket és turistákat) helyén marad, a termelő munkát folytatni kell. Kiürítésre kerül ellenben a hatóságok és egyéb szervek intézeteinek, intézményeinek és üzemeinek berendezése, felszerelési tárgyai és készletei, ha azok a visszamaradó lakosság ellátása szempontjából nélkülözhetők. Kiürítendő az ott nélkülözhető és pótolhatatlan, valamint a bizalmas természetű iratanyag.”⁹

Ugyancsak a rektori tanács jegyzőkönyveiből tudhatjuk meg azt, hogy többen is levélben keresték meg az egyetem vezetőségét a helyben maradáért. Ezek közé tartozott többek között gróf Teleki Béla, az Erdélyi Párt elnöke, aki szeptember 15-én a következő tartalmú levelet intézte az egyetem vezetőségéhez:

„Magnifice Rector,

Arról értesültem, hogy a kolozsvári I. Ferenc József Tudományegyetem előkészületeket tett az elköltözésre. Mint az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet és a volt Erdélyi Párt elnöke ezzel kapcsolatban és az általam képviselt testületek nevében is azzal a kéréssel fordulok Méltóságodhoz, hogy egyetemünket tartsa itt Kolozsváron, és mindent kövessen el, hogy a tanév zavartalanul megkezdődhessék.

A kolozsvári egyetemet mindig Erdély egyetemének tudtuk, és Erdély magyarsága azt szeretné, ha az egyetem nem hagyná el Erdélyt. Romániának a szövetséges hatalmakkal kötött fegyverszüneti egyezménye nem döntött véglegesen Erdély és Kolozsvár sorsáról, s ezért jogfeladást jelentene, ha a magyar egyetem idő előtt átadná a helyét a románnak.

De gyakorlati szempontból is rendkívül fontos, hogy ifjúságunk itt folytathassa tanulmányait, amennyiben erre lehetőség nyílik. Különös jelentősége van annak is, hogy a klinikák itt maradjanak, és működésükben ne álljon be zökkenő, mert Kolozsvár és a vidék társadalma egyébként teljesen orvos nélkül maradna a legnagyobb háborús krízis és a bombatámadások idején.

A magam részéről és az általam képviselt egyesületek részéről a legteljesebb támogatást ígérhetem itt maradás esetére az egyetemnek és tanári karának ugyanerről a támogatásról biztosíthatom Méltóságodat abban az esetben is, ha az egyetem munkája az esetleges idegen megszállás következtében lehetetlenné válnék.

Fogadja Méltóságod őszinte nagyrabecsülésem nyilvánítását.
Gróf Teleki Béla s.k.”

Egy másik, rövidebb, tömörebb levél esetében pedig a helyben maradáért kérték listája impozáns, talán magánál a tartalomnál is fontosabb:

„A kolozsvári magyar Tudományegyetem Rector Magnificusának,
Kolozsvár

Erdély magyar tudományossága és közművelődési élete iránti felelősségünk tudatában azzal a kéréssel fordulunk Magnificentiádhoz, hogy az erdélyi magyarság évszázados művelődési életének folytonosságának érdekében hasson oda, hogy Erdély magyar egyetemének tanácsa a háborús veszély előli menekü-

lés közepette se engedje magát semmitől és senkitől befolyásolni abban az elhatározásában, hogy a lehetőség határain belül az öt tudománykar és az egyetemi intézetek Kolozsvárt maradjanak.

Kelt Kolozsvárt, 1944. szeptember hó 14-én.

Dr. Sándor Imre s.k.
 r. kat. Püsp. Helytartó
 Vásárhelyi János s.k.
 református lelkész-püspök
 Gróf Teleki Ernő s.k.
 felsőházi tag
 Dr. Boga Lajos s.k.
 pápai prelátus, kanonok, státusi előadó
 Járosi Andor s.k.
 ev. püspöki megbízott
 László Dezső s.k.
 ref. lelkész
 Dr. Tavaszy Sándor s.k.
 ref. teol. tanár, püspökh.
 Maksay Albert s.k.
 ref. teol. tanár
 Nagy András s.k. ref. teol. tanár
 Nagy Géza s.k.
 az Erdélyi Múzeum Egyesület titkára
 Mikó Imre s.k. orsz. képviselő
 unitárius felügyelő gondnok
 Tamási Áron s.k.
 író, a Magyar Tudományos Akadémia tagja
 v. Szász István s.k.
 az EMGE ü. v. elnöke
 Vita Sándor s.k.
 orsz. képviselő
 Végh József s.k.
 az Újságíró Egyesület elnöke
 Gróf Teleki Béla s.k.
 az Erdélyi Párt és az EMGE elnöke.”

A kolozsvári szakszervezetek részéről pedig 1944. IX. 18-án a következő levél érkezik:

„Rektor Úr!

A kolozsvári munkásság örömmel és megnyugvással veszi tudomásul, hogy a helybeli magyar tudományegyetem a fejetlenség és a felelőtlen menekülés napjaiban is helyén marad, és vállalja azt a hivatást, mellyel mind az erdélyi magyarságnak, mind Erdély lakosainak általában is tartozik.

A kolozsvári magyar egyetem az egész társadalom számára példát adott arra, hogy tudományos és közintézményeinknek, különösen a kórházaknak, minden körülmények között is zavartalanul folytatniuk kell működésüket.

Kérjük Rektor Urat, szíveskedjék az egyetemi tanács közismert határozatának minden tekintetben érvényt szerezni, hogy az erdélyi magyarság legfőbb kulturális intézménye sem személyben, sem felszerelésben hiányt ne szenvedjen.

Tisztelettel

A kolozsvári szakszervezetek

Zoltán Ferenc s.k.

Szepesi Sándor s.k.

Lakatos István s.k.”¹⁰

Ugyanakkor meg kell jegyeznünk azt is, hogy habár az egyetem vezetősége és az alkalmazottak nagy része a helyben maradást választotta, ezt nem tették kötelezővé. Október 7-én megjelent két hirdetés. A lakosságnak saját érdekében a város elhagyását ajánlja, „tekintettel azokra a veszélyekre, amelyek az átmenetileg elfoglalt területekről érkező hírek szerint a lakosságot ellenséges megszállás alatt fenyegetik”, illetve „főleg a fiatalabb nőket az ellenséges megszállás esetén veszély fenyegeti, a Kolozsváron maradást rájuk nézve sem teszi kötelezővé, még abban az esetben sem, ha az itt maradásra kötelező nyilatkozatot adtak. Felhatalmazza őket, hogy a várost tetszésük szerint azonnal elhagyhassák.” Ezeket Miskolczy Dezső is közölte.¹¹ Ugyanakkor az anyagi javak tekintetében sem volt minden egyértelmű. Legalábbis erre utalnak a rektori tanács jegyzőkönyvében található következő részletek:

Egy, a kiürítésről szóló jelentés az egyetemi tulajdon kapcsán a következőket is tartalmazza: „időközben jelentették nekem, hogy a pályaudvarhoz igyekvő kocsik az egyetem értékeit tartalmazó ládákat útközben ledobják és elszöknek úgy, hogy a ládák tartalmát az utcákon fosztogatni kezdték. Haynal dékán úr erélyes közbelépésére sikerült a ládákat az érdekelt klinikákra nagyobb veszteség nélkül visszaszállítani”, illetve „jelentésem szerkesztése közben jelentik, hogy a pályaudvaron be nem rakható egyetemi küldeményeket feltörték és fosztogatják. A szükséges intézkedéseket megtettem.”¹²

A helyzet áttekintését a Miskolczy Dezső által 1944. december 26-án írott jelentés utólagosan is áttekinthetővé teszi:

Az Egyetemi Tanács szeptember 15-i ülésén határozta el, hogy tekintettel a kolozsvári magyarság minden társadalmi osztályhoz és vallásfelekezethez tartozó képviselőinek kérésére is helyén marad, és osztozik az erdélyi magyarság sorában. Erről a határozatról a rektor a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztert táviratilag kívánta értesíteni, de a táviratot a távirad hivatal nem vette el. Így az éppen Budapestre induló gróf Teleki Bélát kérte fel az idevonatkozó felterjesztésének a miniszterhez juttatására.

Teleki Béla gróf Budapestről visszatérve közölte a rektorral, hogy a miniszter nagy elismeréssel vette tudomásul a tanács itt maradásra vonatkozó határozatát, és megígérte, hogy az itt maradáshoz minden nyújtható segítséget megad. Tényleg történt is Teleki Béla gróf útján gondoskodás arról, hogy az egyetemnek 1 000 008 P(engő). rendelkezésére álljon.

Szeptember 25-én megjelent Kolozsváron Tury Sándor Kornél jog- és államtudományi kar már előbb eltávozott dékánja, s mint miniszteri biztos az összehívott tanároknak átadta a miniszter bizonyos üzeneteit. Tury nyilatkozatai alkalmasok voltak az itt maradt professzorokban aggályokat támasztani az iránt, hogy a miniszter helyesli-e az itt maradásra vonatkozó tanácsi határozatot. Ezért a rektor magával Turyval felterjesztést küldött a miniszterhez, s kérte őt, hogy a

szeptemberi 15-i határozatra vonatkozó állásfoglalását a tanáccsal mielőbb írásban közölje.

Erről érkezett meg a miniszter szeptember 28-án 60923/1944 IV. sz. alatt kelt rendelete, mely az itt maradásra vonatkozó határozatot kifejezetten jóváhagyja s kijelenti, hogy „a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem egyedül illetékes hatóságaként az egyetem székhelyén maradt tanácsot fogja tekinteni”. Ez a rendelet a jogalap, melyen az egyetem az október 11-én bekövetkezett szovjet megszállás után is folytatja működését.

Az egyetem rektora a Magyar Nemzeti Bank útján 2 000 000 P-t kapott kiadások fedezésére. Ebből mindenekelőtt visszafizette a Teleki Béla gróf útján kapott 1 000 000 P-t, majd folyósította minden alkalmazott részére 3 havi illetményét 1944. december 31-ig bezárólag. Ezenkívül kifizetést nyertek a kolozsvári szállítók esedékessé vált számlái a fennmaradó összeg 750 000 P. pedig három kolozsvári pénzügyintézetben nyert elhelyezést. A megszállás után ezeknek az összegeknek a visszafizetését csak igen kis mértékben sikerült biztosítani.

A szovjet csapatok bevonulásakor az egyetemi intézmények semmi lényeges kárt nem szenvedtek.¹³

Mint ahogy ez a jelentésből is kiderül, a vezetőség döntése a budapesti döntéshozók tetszését is megnyerte. 1944. szeptember 24-én a rektor beszámol a Tanácsnak arról, hogy a kormány miniszterei nagy elismeréssel fogadták a rektori tanács helyben maradási határozatát.¹⁴ A frontátvonulást követő átmeneti hatalmat képviselő észak-erdélyi Végrehajtó Bizottság a legfontosabb célkitűzései között tartotta számon a kolozsvári magyar egyetem működését, és a Magyarországról meghívott oktatók megőrzését.¹⁵ Ami jót jelentett a megszálló szovjethatalommal való viszonyban.

Viszony a megszálló Vörös Hadsereggel

■ Kolozsvár nyílt várossá nyilvánítását és a német és magyar csapatok visszavonulását követően a Vörös Hadsereg bevonult a városba, és kezdetét vette a szovjet megszállás időszaka.¹⁶ A szovjetekkel együtt megérkeztek a román államhatalom képviselői is, de nem sokáig maradtak, ugyanis rövid időn belül sor került Észak-Erdélyből történő kiutasításukra, és egészen a Groza-kormány hatalomra kerüléséig, a román közigazgatás nem is tért vissza erre a területre.

Október 12-én egy román csendőrkülönítmény beszállásolta magát a belgyógyászati klinikára, és eltávolították a magyar nyelvű feliratokat, majd 14-én megérkezett Iuliu Hațieganu is az egyetemi küldöttséggel, megpróbálván erőszakkal átvenni az ingatlanokat – erről még a későbbiekben lesz szó. A városparancsnok ezek hírére elrendelte, hogy a román egyetemi személyzet és a csendőrség hagyja el 24 órán belül a várost a román kormány és értelmiség minden lobbitevékenységének mellőzésével. Vincze Gábor két feltételezéssel él: egyrészt a klinikák tele voltak szovjet sebesültekkel, és nem engedhették meg, hogy a klinikai munkákban zavar támadjon, másrészt pedig nem kívánták, hogy a román bosszú nemzetiségi összecsapásokhoz vezessen, ami szabotálná az előrenyomuló hadsereg utánpótlását.¹⁷ Mindenesetre, ez a néhány hónap katonai, majd polgári közigazgatás, aminek a Vörös Hadsereg parancsnokságának – és ezen keresztül a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak – felelősséggel tartozó Észak-erdélyi Központi Végrehajtó Bizottság a vezető ereje, lehetővé tette bizonyos folyamatok alapjainak rögzítését, amik a román közigazgatás visszatértét követően is meg-

határozták az ismét kisebbségbe kerülő magyar közösség életét.¹⁸ Demény Dezső is a vele készített életútinterjúban arról beszélt, hogy Miskolczi és Buza a román kilakoltatási szándék ellen a szovjetektől kértek védelmet, és a szovjetparancsnokság a felek meghallgatását követően utasította a román egyetem vezetőségét a Szebenbe történő visszatérésre.¹⁹

Az, hogy a Vörös Hadsereg képviselőivel, minden konjunkturális kényszert leszámítva, az egyetem vezetősége megtalálta a gördülékeny kommunikáció módját, kiderül a dokumentumokból is. Így például az 1944. november 11-én megtartott gyűlésen az elnöklő rektor többek között megállapítja, hogy „a megszálló szovjet katonai hatalom parancsnokának a kultúra ügye és a nemzetiségek joga iránt tanúsított különös megértése folytán az egyetem a megszállás óta is zavartalanul folytathatja munkáját. Mindössze az előadások megtartása ütközik a háborús helyzet folytán egyelőre nehézségekbe. Ezek a nehézségek részint dologi, részint személyi természetűek.”²⁰ Egy, a prefektushoz intézett levelében pedig a következőképpen méltatja a rektor a szovjet hatóságok hozzáállását:

„Az egyetem tanácsát, tanári karát s az egész magyar közvéleményt igen nagy örömmel töltötte el, hogy a Vörös Hadsereg parancsnoksága lehetővé tette Koltovszvárt a magyar egyetem továbbműködését. Ebben fényes bizonyítékát látta annak, hogy a nemzetiségi jogok elismerése, a kultúra támogatása és a tudomány iránti tisztelet, a szovjet kormányzati politikájának kiemelkedő jellemző vonásai. Bizonyos, hogy ez a tény nagymértékben megszilárdította azt a teljes bizalmat, mellyel a magyar közvélemény a szovjet katonai parancsnokság kormányzati működését kíséri.

Ezt a bizalmat rendkívüli módon megerősítette az is, hogy az Észak-Erdélyt megszálló katonai hatalom a legteljesebb mértékben ragaszkodik a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szóló hágai egyezményhez, s ott, ahol ennek elháríthatatlan akadálya nincs, tiszteletben tartja az ország hatályban lévő jogszabályait.”²¹

Lehetőségei keretei között az egyetem több gesztust is tett, teljesen saját kezdeményezésésként, a szovjet kulturális élet irányába. 1944. december 23-án, az Erdélyi Nemzeti Múzeum és az Erdélyi Tudományos Intézet folyóirataiból juttat az egyetem az orosz parancsnoksághoz, „azzal a céllal, hogy azokból egy példányt a kijevi múzeum kapjon, egyet pedig egy másik múzeum”. Valamint hozzáteszi a következőket is:

„Közismert tény, hogy nekünk a Kr e. 3-ik évezred közepétől kezdve szoros kulturális kapcsolataink vannak Oroszországgal, és nagyon kívánatos volna, hogy ha a mi múzeumaink és az orosz múzeumok között tudományos kapcsolatot lehetne létesíteni. Ennek vannak előzményei a Gróf Széchenyi Béla és Gróf Zichy Jenő oroszországi expedíciói révén. Vannak közös problémáink melyeket csak közös erővel tudunk megoldani. Ezt a célt szolgálják az ide melékelt munkák is.”²²

Utólag már anekdotaszerű epizódnak tűnhet, az adott közegben azonban komoly fejtöréseket okozhatott a szakkifejezés-használat esete Buza László szakmai szövegei kapcsán. Mint az iratokból kiderül, a szovjetek helyi szövetségesei igencsak nehezményezték, hogy a szeptember 15-re datált vezetőségi gyűlésről szóló jegyzőkönyvben a közeledő szovjet bevonulás „ellenséges megszállás”-ként került be. A január 20-i ülésen megfogalmazza az egyetemi tanács a védekezést az egy nappal korábban a Központi Tanácsadó Testület gyűlésén elhangzott vádra, hogy a szeptember 15-i jegyzőkönyvben az „ellenséges megszállás”

használata miatt. Valószínűleg Buza László érvelését tartalmazza a jegyzőkönyv, mely a következőképpen hangzik:

„Megállapítja az egyetemi tanács, hogy ez a vád minden alapot nélkülöz. Az 'ellenséges megszállás' kifejezés a hágai egyezmény által használt jogi műszó s az a szóban forgó jegyzőkönyvben mint ilyen szerepel.

A szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szóló hágai egyezmény 42. cikke a következőképpen szól: 'megszállottnak kell tekinteni azt a területet, amely tényleg az ellenség hadseregének hatalmába került'. Az ellenséges megszállás rövidített formája az ellenséges hadsereg által történt hatalomba vételnek. A szeptember 15-i jegyzőkönyvben más kifejezés nem is volt használható. Minden jelző nélkül megszállásról beszélni azért nem lehetett, mert a jelzett időpontban Kolozsvár már tényleg megszállás alatt volt.

Éppen ezért nem lehetett használni az 'idegen megszállás' kifejezést sem, mert nyilvánvaló, hogy a német haderő szintén idegen volt, viszont a nemzetközi jog értelmében nem volt 'ellenséges', mert a kérdéses időpontban Magyarország és Németország között nem volt hadiállapot. Végül az orosz vagy a szovjet kifejezést sem lehetett használni, mert nem volt bizonyos, hogy Kolozsvárt nem a román kir. hadsereg csapatai fogják-e megszállni.²³

Hogy érzelmi alapon ezt a fajta szakmai érvelést a nehezményezők nem fogadták el, bizonyíték az, hogy Buza László még 1945 márciusában is magyarázkodni kényszerül az ügy kapcsán. Ennek illusztrálására közöljük az alábbi dokumentumot, melyben az érintett a magyar nyelvű kommunista helyi lap, az *Erdélyi Szikra* cikkére reagál:

„Rector Magnifice!

Az Erdélyi Szikra c. hetilap 1. számában cikket közöl az egyetemi kérdésről s ez a cikk a többek között a következőket tartalmazza:

»Azon kívül igen erélyesen fel kell hívnunk a kolozsvári Egyetemi Tanácsnak a figyelmét arra, hogy az itt székelő szovjet csapatok nem 'megszálló csapatok', még ha ezt a kifejezést egyes nemzetközi jogszabályok helyesnek is találják. Számunkra a Vörös Hadsereg felszabadító hadsereg, és nem tűrünk senkitől sem más meghatározást. Követeljük, hogy az egyetem jegyzőkönyveiben ez a kifejezés többet ne fordulhasson elő és az Egyetemi Tanács szögezze le határozat formájában, hogy ennek a kifejezésnek a használatát elítéli és ezen kifejezés használatáért felelősöket megbünteti!«

Mivel az Egyetemi Tanács szóban forgó nyilatkozata a 'megszálló hadsereg' kifejezést az én szövegezésemben használta, a cikknek büntetést követelő pontja rám vonatkozik. Legyen szabad azért, mielőtt a kérdés esetleg az Egyetemi Tanácsot foglalkoztatná, Magnificentiad előtt leszögezni a következőket:

A 'megszálló hadsereg' (occupant, l'armée qui occupe un territoire, an army of occupation) kifejezés nemzetközi jogi műszó. A szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szóló hágai egyezmény használja, pontosan annak a helyzetnek a megjelölésére, melyet a Vörös Hadsereg Észak-Erdélyben betölt. Az idézett cikk tehát egy tételes nemzetközi jogi fogalom használatát akarja eltiltani, s ezzel nyilván ellentétbe kerül a nemzetközi joggal. Ez annál inkább figyelmet érdemel, mert Észak-Erdélyben ma a közhatalmi rend közvetlenül a nemzetközi jogon alapszik, s a Vörös Hadsereg illetékes parancsnokai minden lépésükkel a nemzetközi jogot alkalmazzák.

A cikk úgy látszik, ellentétet képzel a 'megszálló hadsereg' és 'felszabadító hadsereg' kifejezések közt. Ez az elképzelés minden állapotot nélkülöz. A megszálló hadsereg jogi műszó, a felszabadító hadsereg kifejezésben viszont értékelés foglaltatik. Mint ilyennek ellentéte a 'leigázó hadsereg' kifejezés. Az egyetemi tanács, ha jogi vonatkozású kérdésekben a megszálló hadsereg jogi műszót használta is, a Vörös Hadsereget a legmélyebb hálával tartja saját szempontjából is felszabadítónak, már csak azért is, mert amikor a Vörös Hadsereg intencióival ellentétben mások pár órára parancsszóval birtokba vették az egyetemet, a Vörös Hadsereg volt az, mely ennek az állapotnak megszüntetésével az egyetemet ez alól is felszabadította.

Megjegyzem végül, hogy az egyetemi tanács akkor használta a 'megszálló hadsereg' kifejezést, mikor ellentétes felfogásokkal szemben annak a hatalomnak a teljességét és kizárólagosságát kívánta hangsúlyozni, mellyel a Vörös Hadsereg a hágai egyezmény szerint az egyetemet illetőleg is rendelkezik.

Kolozsvár, 1945. március 9.

Ószinte tisztelettel

Buza László

e. i. prorektor.²⁴

Valószínű, hogy Buza és sok kollégája is kiegyezett volna azzal, hogy ha egy szakkifejezés körüli interpretációs vita lett volna a kolozsvári magyar egyetem legnagyobb problémája. Ugyanis a román restaurációs tervekben nem feltétlenül kapott helyett az egyetem Kolozsváron maradása, és a magyar kisebbségi politikai baloldal is kihívásokat generált.

■ JEGYZETEK

1. Keleti Magyar Újság 1944. szeptember 15. 4.
2. A frontátvonulás és ennek Kolozsvár városára vonatkozó következményei kapcsán lásd: Lakatos Artur: *A frontátvonulás Kolozsváron és ennek következményei*. Székelyföld 2013/8.100–130.; Csucsuj István: *Kolozsvár 1944 őszén*. In: *Uó: Sokarcú örökség*. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2012; Murádin János Kristóf: *A megtizedelt város*. Korunk 2004/10. 57–65.
3. A korban érvényben lévő szabályok értelmében a rektori mandátum egy évre szólt.
4. A dokumentumról a későbbiekben még több szó esik majd. A forrás adatai addig is: Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Fiók (a továbbiakban: ROLK), 1. sz. doboz. Dosar 1/1944. Rektori Tanács ülései és értekezletei. 322.
5. Csátáry Dániel: *Forgószélben. (magyar-román viszony 1940–1945)*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1968. 410.
6. Lówy Dániel: *Sárga csillag Kolozsváron*. Koinónia Könyvkiadó, Kvár, 225.
7. Lówy: i. m. 306.
8. Lówy: i. m. 377.
9. ROLK. Bolyai fond. 1. sz. doboz Dosar1/1944. f 1-2.
10. ROLK. Bolyai fond. 1. sz. doboz f 117-119.
11. ROLK. Bolyai fond. 1. sz. doboz f 60-61.
12. ROLK. Bolyai fond. 1. sz. doboz f 136.
13. ROLK. Bolyai fond. 1. sz. doboz f 597-598.
14. ROLK. Bolyai fond. 1. sz. doboz f 138.
15. Ioan Tomoiogă: *Analize asupra propagandei comuniste in regiunea Cluj (1945–1965)*. Editura Napoca Star, Cluj/Napoca, 2016. 33.
16. Ennek kapcsán lásd: Lakatos Artur: *A szovjet katona képe az 1944–1945-ös kolozsvári emlékezetben*. Korunk 2010/10. 70–76.
17. Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások*. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999. 40–41.
18. Erre az időszakra vonatkozóan lásd, a teljesség igénye nélkül: L. Balogh Béni: *Impériumváltások Erdélyben és az 1944–1945-ös fordulat*. Korunk 2015/5. 72–77.; Sinkovitz Ákos – Tornai Csongor Gáspár: *Észak-Erdély közigazgatási helyzete a második világháború után*. Honismeret 2020. 48: 6. 112–115.; Marcela Sălăgean: *Administrația sovietică în Nordul Transilvaniei*

(*noiembrie 1944 – martie 1945*). Centrul de Studii Transilvane/Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2002.

19. Jakabffy Elemér Kortörténeti Tár (Kolozsvár) kéziratára. K 66-os számú dosszié. Beszélgetés Demény Dezsővel. f 11.

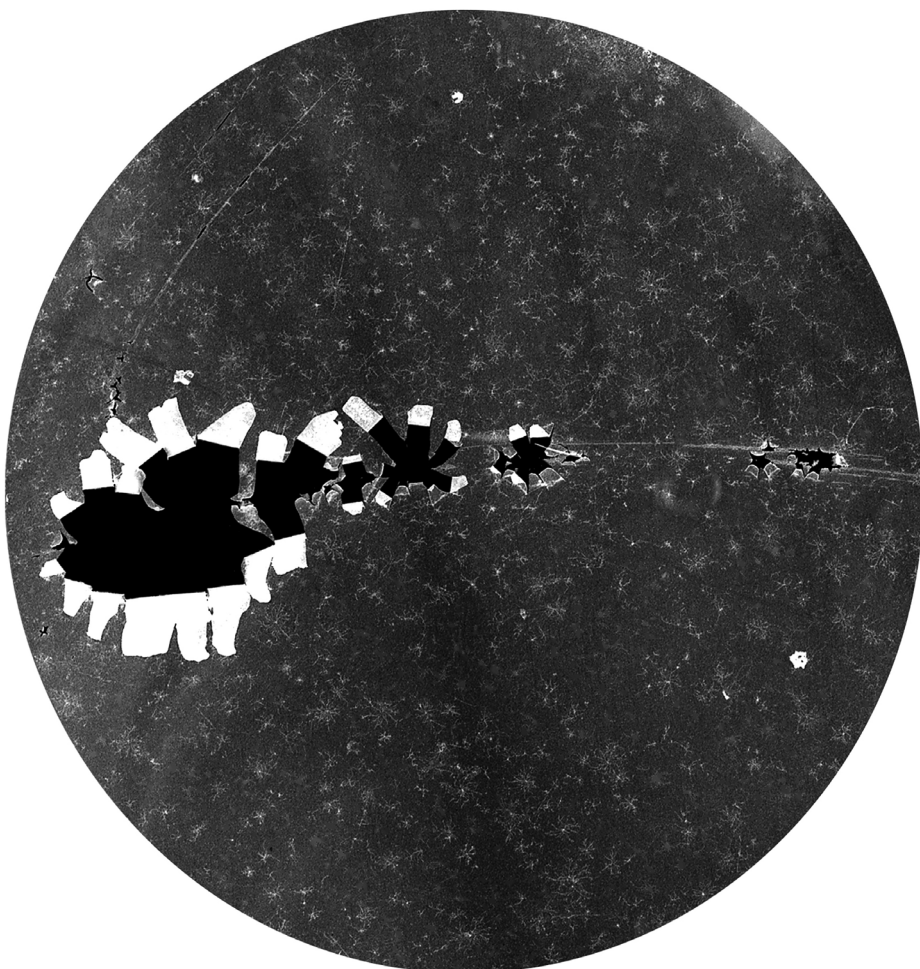
20. ROLK. Bolyai fond. 1. sz. doboz f 66.

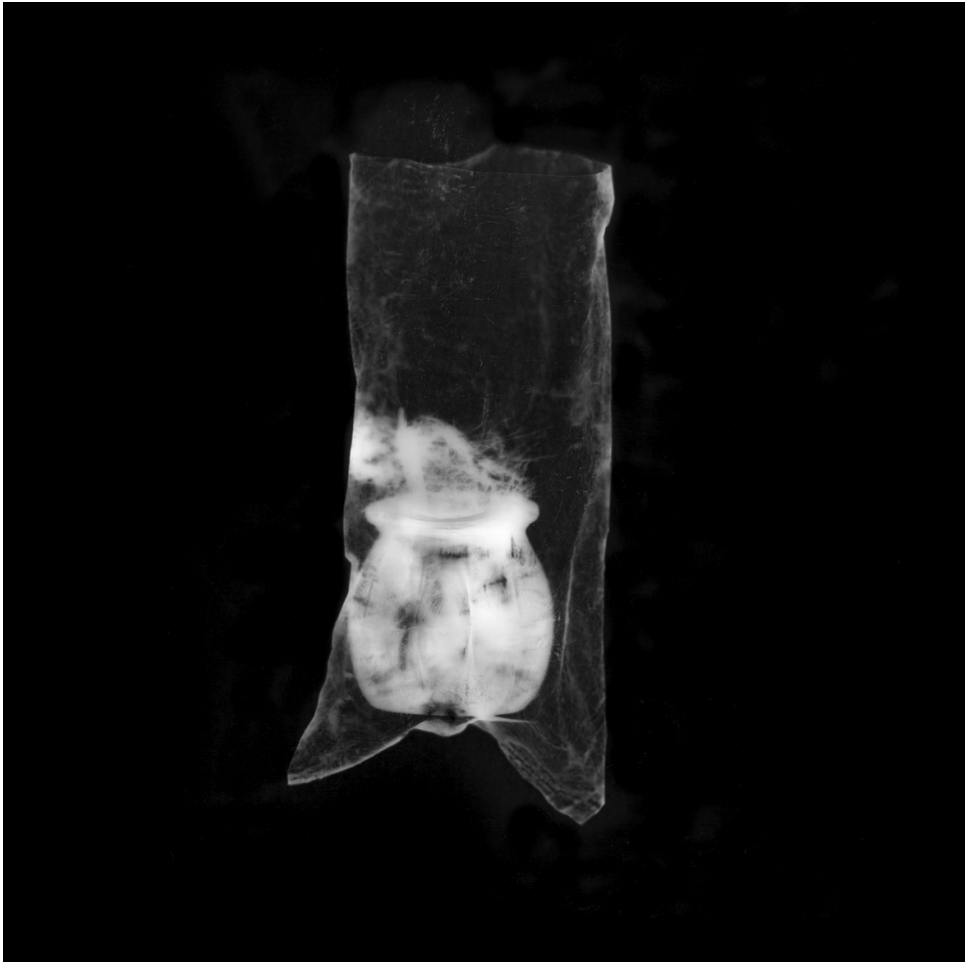
21. ROLK. Bolyai fond. 1. sz. doboz f 481.

22. ROLK. Bolyai Fond 1. sz. doboz f. 476.

23. ROLK. Bolyai Fond 1. sz. doboz f. 643.

24. ROLK. Bolyai fond. 2. sz. doboz. f 17–18.

JEGYZŐKÖNYV

A MANIU-GÁRDA 1944. SZEPTEMBER 26-I SZÁRAZAJTAI GYILKOSSÁGÁRÓL

■ Szárazajta, 1945. május 28. Előadja, Nagy K. Lajos szárazajtai lakos, özv. Szép Béláné, özv. Elekes Lajosné és Szócs Sándor jelenlétében, hogy 1944. szeptember 2-án a Vörös [Hadsereg] és a román hadsereg bevonulásakor német katonák vették fel a harcot. Ebben a községben a csaták közben román katonák estek el, az elesett román katonáknak az elesését [sic!] [a helybeli] román polgárok a szárazajtai magyar polgárokra fogták azért, hogy Szárazajta községet partizán községnek nyilvánít[has]sák. A szárazajtai román polgárok felkeresve a brassói Groza Sándort, Groza Tódort és a többszörös gyilkossággal [vádolható] előéletű Henter Józsefet, ezek útján a szárazajtai románság összeköttetést vett föl a vasgárdista csoporttal. Bardóczi Tódor román polgár, a románság értelmi szerzője, mikor meghalt, hogy Sepsiszentgyörgy városába Maniu gárdája [sic!] bevonult, elejükbe menvén névsort vitt magával, [és egy szakaszt] a 70 főnyi Maniu-gárda csapatjából magával vonva. Bardóczi Tódor Sepsiszentgyörgyről visszajött Szárazajtára, és a román polgársággal gyűléseket tartottak a magyarság elleni föltetelekről [sic!]. 1944. szeptember 25-én délután 4-5 óra között 30 főnyi voluntár (önkéntes) csapatok Középjaita községből kiindulva, a kocsis, ifj. Domokos Gábor magyar polgári lakos leadott hivatalos jegyzőkönyve tanúsága szerint ő látta a mellette ülő Olteanu voluntár parancsnoknak, századosnak kezében azt a névsort, melyen föl volt tüntetve, hogy kiket fognak lefejeztetni Szárazajta községben. A csapatok bevonultak Szárazajta község szélébe, ott leszállván a kocsikról, Bardóczi Tódor román polgár a saját lakásán fogadván, letelepedtek, Bardóczi a román voluntárokat elhelyezte a szálláskörlethelyükre, de csak kivéve román polgár civilekhez. A megbeszélést a kivégzés tárgyában Bogdán Simon saját lakásán nagy vacsora keretében megbeszélték a román népek. 1944. szeptember 26-án reggel 3-5 óra között megkezdték a listán feltüntetett személyeknek az összegyűjtését a szárazajtai elemi iskolának az egyik termébe, és ott üttek és kiraboltak, ugyanebben az időben egy Berszán Sándor nevű, szintén román nemzetiségű, a falun végig [menvén], egy nagy fazekat verve [ki]dobolta, hogy 16 évtől 60 évig minden magyar jelenjen meg az iskolaudvaron, ahol minden 1 románért 100 gyermeket és nőt fognak kivégezni, aki elbújik és nem jelentkezik, agyon lesz löve. Az összegyűjtött néptömeg előtt, ahol mintegy 500-600 személy volt jelen, elővezették az összeláncolt, és előbb a lista szerint összeszedett kivégzendőket. Először Szép Albertné szárazajtai lakost vezették elő, aki egy gyűrűt adott át, ennek átadása után a parancsnok ököllel annyira fejbe ütötte, hogy nevezett rögtön a földre esett, ezután [Olteanu] vezényelt a társainak, hogy „trei de odată”, vagyis „hármat egyszerre” rálöttek. A lövés alatt fent nevezett holtan elterült. Az asszony védekezésül meg akarta magyarázni a gyűrű tulajdonába jutását, de ezt nem hallgatták meg, mert a szárazajtai románoktól úgy volt feltüntetve, hogy az asszony az újját levágta a bevonuló [román] tisztnek, és így jutott a gyűrű birtokába. A valóság pedig az, amit a nevezett tiszt saját kezű írásával igazolunk, hogy Szép Albertnének [aki] segítséget nyújtott a sebesült tisztnek, [utóbbi] hálójaképpen adományozta a gyűrűt. E tisztnek a levele, amely ezen gyűrűvel kapcsolatosan szól, a sepsiszentgyörgyi rendőrfőnökségen van letétbe helyezve. Ugyanakkor a férjet, Szép Albertet is meg-

lőtték ugyanazon gyűrűért. Ugyanekkor következett Nagy Sándor 21 éves, [és] testvére, Nagy András 25 éves legényeknek tőkén történt baltával való lefejezése. Ezután következett az ártatlan magyar emberek agyonlövöldözése, éspedig Elekes Lajos 38 éves, 2 gyermek apja, Szép Béla 43 éves, 2 gyermek apja, Németh Izsák 56 éves, 5 gyermek apja, Németh Gyula 61 éves, 4 gyermek apja, Szabó Benjámín 63 éves, 2 gyermek apja, Gecse Béla 28 éves, 2 gyermek apja, Málnási József 36 éves, 1 gyermek apja, Nagy D. József, 45 éves 7 gyermek apja, aki mintegy 10 lövés után is életben maradt, más csonkítást nem kapott, mint hogy a fogait kilőtték, és a lába megsérült. A néptömeg látva ezt a kegyetlenkedéseket, jajveszékelní kezdett, mire a parancsnok utasította a voluntárokat, hogy lőjenek a nép közzé, amit meg is tettek. A néptömeg[ben] egy [személy] szörnyethalt, és egy megebesült.¹

Ezek után parancsot adtak ki, hogy 10 perc alatt a kivégzettek hozzátartozói szállítsák el a hullákat. Ezek után szintén [ki]dobolva [közölték], hogy mindenki az iskola udvarára jó ruhát, lábbeliket, fehérneműket, ágyneműt azonnal vigyennek, mert aki nem visz, az agyon lesz lőve. A gyilkolások kivizsgálása után a bűnösöket szabadjára helyezték, [ezért] ezeknek a tetteseknek a [meg]büntetését kéri a szárazajtai új, demokratikus népi szövetség² gyűlése. Nem a voluntárok büntetését csak, hanem a szárazajtai polgári román lakosság szigorú megbüntetését, mert ezek idézték elő és ezek segítették elő a gyilkolásokat, személyes bosszúból.

Incze Albert, a szárazajtai MNSZ elnöke

MOL, a Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztálya iratai, XIX-J-1-a, 61. doboz, IV-145. 40.005/Küm. Incze Albert és a tanúk által hitelesített korabeli jegyzőkönyv. (Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor [szerk.]: *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Pro-Print Könyvkiadó. Kvár – Csíkszereda, 2004. 348–349.)

■ JEGYZETEK

1. A Maniu-gárdának összesen 13 áldozata volt a faluban
2. A Magyar Népi Szövetségről van szó.

CSIBI LÁSZLÓ

KIBESZÉLETLEN TÖRTÉNETEK: A „KIS MAGYAR VILÁG” A FILMES EMLÉKEZETBEN

■ Az 1940-es erdélyi bevonulást nem tanították nekünk. Filmeken vagy tévében sem mutatták, majd amióta elkezdtek – elsősorban az anyaországi médiumok részéről – egy torzított képet kapunk: újabban a műsorokat a bevonulás alkalmára állított diadalkapuk, virágeső és hasonló, romantikus mázzal leöntött emlékképek dominálják. A nagy részben anyaországi finanszírozással vagy gyártásban létrejött munkák is hozzájárulnak a rendszerváltást követő időszakban gyökerező, párhuzamos Erdély-interpretációk kialakulásához, elterjedéséhez. Kérdés, hogy ha az időszakot és jelenséget a rendelkezésre álló audiovizuális produkciók alapján próbáljuk megérteni, mennyire fogunk torz képet kapni? Egyáltalán, nacionalista felhangok nélkül (hogyan) lehet a témáról filmet készíteni? Írásomban ezen a kérdésen elindulva töprengök, elsősorban mint olyan alkotó, aki maga is elkészítette saját munkáját a témában: 2015-ben az *Édes Erdély, itt voltunk* című dokumentumfilmünk arra tett kísérletet, hogy a második bécsi döntés idején, a határvonal mentén élő személyek tapasztalata alapján rekonstruálja a „kis magyar világot”. A jelenséget az elérhető audiovizuális termékekkel tükörben az *Édes Erdély, itt voltunk* című dokumentumfilmhez gyűjtött beszélgetésekből, az alábbi kulcsszavak alapján vizsgálom: *bécsi döntés, bevonulás, magyar–magyar kapcsolat, antiszemitizmus, rendszerváltás, identitástudat.*

A jelenség

■ „A múlt századi magyar történelem egyik napjainkig ható traumája kétségkívül a trianoni, amelynek a mozgókép eszközeivel való vizsgálata rendezőink komoly adóssága” – állítja Pápai Zsolt, és valóban, a bécsi döntéseket megelőző időszakban elenyésző azon alkotások száma, amelyekben határon túli területeket és/vagy embereket látunk, a témával hangsúlyosan a Magyar Film Iroda visszacsatolókat megörökítő dokumentumfilmjei² foglalkoznak először. A „kis magyar világ” – mind Magyarországon, mind Romániában – hosszú időn át tabu. Nincs filmes feldolgozása a Kádár-korszakban, ahogy a Ceaușescu korszakának filmjei is sajátosan közelítenek a második világháborús témához: szinte kivétel nélkül a román csapatok német seregek feletti győzelmének állítanak emléket. Rendszerváltás után Magyarországon megélnünk Erdély felfedezése iránti igény, ami számos – a témában készült – produkciót eredményez. A világhálón kutatva a videómegosztó portálok kínálatában ma többnyire az utóbbi évtizedben készült televíziós alkotásokat találjuk, ezek a negyvenes évek mozgóképes tudósításainak hangulatát idézik és táplálnak a nézőben nosztalgiát a téma iránt.

A gyűjtések tökéletlensége

■ Az események 75 éves évfordulóján készült *Édes Erdély, itt voltunk* c. dokumentumfilmünk egyoldalú feldolgozásra vállalkozott: „a kis magyar világ” időszakából az észak-erdélyi magyar lakosság élményeit gyűjti, mellőzve a románokét. Azért is

egyoldalú, mert a kamera előtt valló embereket nem kérdezhettük minden részletre kiterően a négy év alatt lefolyt kommunistaüldözésekről, népességmozgatásról, erőszakos magyarosításokról – ezek hiányában az események feltárását korántsem tekinthetjük teljesnek.³ A mai magyar emlékezetpolitikát túlnyomórészt a pozitív emlékek dominálják, amelyek kevésbé személyes élményekből erednek. Olyan, mintha a be-, majd a négy évre rá következő kivonulás sajtóját lapoznánk fel: míg előbbi nagyszámban ismert, utóbbi szinte nem is létezik: mire a dolgok rosszra fordulnak, arról nem írnak napi szinten. Igazi tanúkat – a téma több évtizedes tabusítása miatt – ritkán szólaltattak meg a filmesek, és bár alkotásunkban erre törekedtünk, filmünk alcíme „hogyan éltem meg gyermekfejjel a kis magyar világot” is lehetne, hiszen alanyaink élményei többnyire gyermekkorban gyökereznek.

Az interjúkhoz ismeretségi körből, véletlenszerűen válogattunk, ez egyben annak biztosítéka, hogy alkotásunk nem egy előre meghatározott narratívát követ, ahhoz tudatosabban kellett volna szelektálni. „Oral history” típusú alkotások kapcsán fontos szempont, hogy a film kinek az emlékezete: az egyén tapasztalata, kollektív emlékezetben élő emlék, fantázia vagy ezek egyvelege? „Amikor a verbálisan előadott tanúságtétel átkerül az írás közegébe, archivális dokumentummá alakul át, ettől fogva a nyom paradigmájaként alkotja a történeti megismerés lehetséges (és biztos) kiindulópontját”⁴ – áll Gyáni Gábor tanulmányában, innen már egy lépés, hogy a torzult információk napjaink médiatermékeiben helyet igényeljenek és kapjanak maguknak. Audiovizuális termékeket vizsgálva azt is mérlegelnünk kell, hogy azok mennyire képesek egy politikailag kontrollált emlékezet-től eltérni, saját utat járni?

Hogyan értelmezzük a fennmaradt dokumentumokat, archív felvételeket, valamint a tanúvallomásokat?

■ A tárgyalt időszaknak jelentős fotódokumentációját ismerjük, ezeket a témában készült filmekben rendre viszont is látjuk. Bármelyik, illusztrációként alkalmazott képsor az eseményt pozitív és negatív kontextusban egyaránt ábrázolni képes, alapvetően a mellé rendelt narráció jelöli ki ennek irányát: filmen a bevonuló magyar seregeket ábrázoló képek tanúskodhatnak az észak-erdélyi magyarokra jellemző eufórikus állapotokról, de a román falvakban történt atrocitások illusztrálására is alkalmasak. Gyáni arra is rámutat, hogy a ma embere jelenbeli tapasztalati nyomán keresi a múlttal való találkozás lehetőségét,⁵ ennek fényében érdemes az Észak-Erdély Magyarországhoz csatolását feldolgozó televíziós és filmes munkákat értelmeznünk. Tegyük hozzá, a történészek (vagy a magukat ebben a minőségben feltüntető véleményformálók) egy nem elhanyagolható rétege politikai kurzusok elvárásainak, a nosztalgiára hajlamos közönséget célozva emlékezik a korszakról, amelynek közvetlen kapcsolata a jelennel megszűnőben van. Néhány év és egyetlen szemtanú sem marad az élők sorában. Onnantól a visszacsatolás éveit tanulmányok, dokumentumok mellett ellenőrizhetetlen forrásokból származó emlékezések és legendáriumok egyvelegéből fogjuk megidézni.

Hogyan kommunikál a mai média, és mit tapasztaltam a film készítése során?

■ Élete kiemelkedő eseményeként hivatkozott az összes interjúalanyunk a visszacsatolás hírére. Ez összecseng a televíziós alkotások narratívájával, bár a *Hagyaték* című adás szenvedélyes hangneme kétségkívül a negyvenes évek hangulatát idézi: „Nem volt tán soha boldogabb szeptember Székelyföldön, mint az 1940-es. [...] Az idegen uralom alatt sokat szenvedett magyarok örömkönnnyekkel és virágessal fogadták a bevonuló honvédeket. Húszt keserves esztendő után végre újra otthon lehettek saját szülőföldjükön.”⁶ Bár interjúalanyaink nem tárgyalták, az adás a román félről is megemlékezik, miszerint „A hegyen túl azt harsogta a gyűlölkö-

dő sovíniszta propaganda – egy barázdát sem adunk az ősi román földből!”⁷ Az augusztus 30-i híradásoktól a két hét alatt tartó bevonulás végéig izgalommal terhelt napok voltak, interjúalanyaink elsősorban szüleik viselkedésére, a nagy készülődésekre – zászló és magyaros ruhák varrására –, a díszkapuk állítására, a bevonuló sereget köszöntő virágosokra emlékeznek. „Minden reggel leszedtük az összes virágot, de reggelre mintha a virágok is tudták volna, újra kinyíltak, jöhetett a következő öl virág. A természet is tudta, itt valami nagyon csodálatos dolog történik”⁸ – idézte fel M. J. a bevonulás napjait.

Ami a visszatérés, a bevonulás örömteli napjait-heteit illeti, a vizsgált média-termékek és a filmünkhöz gyűjtött interjúkban eltérés nem létezik, amíg a román közösségeket ért atrocitásokra sor nem kerül. A visszacsatolás időszakának nem egy dicső fejezete ez, mégsem lehetet megkerülni azt. A *Tőkéczi és Takaró* c. műsorban Kőő Artúr történelész tompítani igyekezik, arról beszél, hogy a kétéhetes bevonulást követően katonai közigazgatás bevezetésére kerül sor, minek okán: „A román történetírás majdnem ezer halottról beszél, ezek túlzó számok. Természetesen a bevonuló Horthy-katonák számlája írva az összes áldozatot. Látni kell, hogy történnek, problémák és összetűzések, de sok esetben a helyi lakosság leszámlolása vagy számonkérése történik meg.”⁹ A *História* adásában Babucs Zoltán hadtörténelész is beszél erről: „Egyes településeken kerül sor fegyver használatra a magyar királyi honvédség részéről, amiről azért el kell mondanunk, hogy ezeknek a többsége jogosan történt, gondolok itt a Szilágy környéki eseményekre, ugyanis a területátadás előtt Nagyváradon, illetve Bors településen is zajlott román–magyar vegyesbizottsági tárgyalások a területátadás mikéntjéről, és ott lefektették azt, hogy amennyiben a kiürített területeken a bevonuló honvédek olyan egyénekkel találkoznak, akik nem viselnek egyenruhát, de fegyver van náluk, azokat nem lehet a román hadsereg katonáinak tekinteni, tehát jogosultak a fegyverhasználatra a honvédség állományának tagjai Ebből adódóan kerültek sorra ezek az események.”¹⁰ Incidensekről interjúalanyaink is említést tettek, viszont ezek feltételezéseken és hallomásokon alapulnak. B. M. arról mesélt, hogy Szászrégen környékén a bevonuló századot a román pap lánya egy olyan virágcsokorral fogadta, amelyben egy robbanószer lett volna elrejtve, és ami egy honvéd kezében aztán fel is robbant.¹¹ D. M. úgy hallotta, hogy egy mezőszégi faluban a román pap az egyik honvédet meglőtte, mire a ló farka után kötötték, és úgy húzták végig az úton.¹² M. J. története szerint Maroshévízen egy, a biciklijét javító honvédet szúrtak le a románok, akik a tizedelés büntette ellenére sem voltak hajlandók felfedni az elkövető személyét.¹³ Az *Így veszett el Erdélyország (1940–1944)* dokumentumfilm is említést tesz a visszacsatolás során felmerülő konfliktusokról, részleteket viszont nem kapunk: „A Bihardiószegen, Nagyváradon történt incidensekről nem beszél a román történelem, de a magyarok által elkövetett Szilágyi vagy az ördögkúti megtorlások annál nagyobb hangsúlyt kaptak. A román források bestiális gyilkosságokról, rablásról, nők elleni erőszakról tesznek említést”¹⁴ – közli a narrátor. A szilágysági tragédiáról filmünkben is említést tesznek, D. M. tudta szerint Ördögkúton a román pap megmérgezte a kutakat, számítva arra, hogy az érkező magyar katonák majd azokból isznak. „És akkor volt egy kis rumli [...], hogy meg akarták mérgezni a magyarokat.”¹⁵

Ablonczy Balázs a hasonló incidensek kapcsán állapítja meg, hogy amíg a román emlékezetkultúrában ezek elevenen élnek, Magyarországon többnyire kényelmenten hallgatás övezi őket.¹⁶ Kevés kivételt Domokos János 1996-ban bemutatott, *Tartsd eszedben* című dokumentumfilmje képez, ami az 1940-es ipp mérszárlás történetét tárja fel, teszi azt a szemtanúk segítségével. A magyar honvédek konvojában az egyik szekéren szállított gránátok az ütődéstől felrobbantak. „Azután lett egy nagy kavarodás, összefogdostak embereket, ide hordták az iskola udvarára”¹⁷ – idézi fel egy lakos azt a napot, ami a „kis magyar világ” szégyenfolt-

jaként vonult be a történelembe. Kötetében Ablonczy a magyar hatóságok tudtával, esetenként támogatásával végrehajtott népitűletekről tesz említést, ilyenekről interjúalanyaink is meséltek, mint CS. D., aki egy – a magyarok elől menekülni óhajtó román bíró esetét idézte fel. Miután az egyik falubeli fogatát próbálta elszakítani, hatalmas duhajkodást követően a magyar katonák segítségével a menekülő bírót a falu szélébe szállították, sírhelyét megásatták vele, és azonnal lelőtték. „Minket, kisgyermeket elzavartak onnét, mi nem láttuk, csak hallottuk a puska-lövést”¹⁸ – emlékezett vissza forrásunk.

Filmünkben egy másik, a televíziós visszaemlékezésektől idegen jelenségről, a bevonuló seregek előljáróinak a román közösség irányába kifogásolható magatartásáról emlékeztek meg: F. K. református lelkész apja a kolozsborsai bekötőút-nál a seregek fogadására beszédet mondott, majd amikor a falu román papja is elkezdte köszöntőjét, a parancsnok a nyeregéből felemelkedve hátat fordított neki. „Amíg a beszéd tartott, ő nem fordult szembe a beszélővel. Ezt mi, gyermek is észrevettük.”¹⁹ Egy csíkszeredai személy, aki nem vállalta a kamera előtti szereplést, arról mesélt, miszerint az Ezer Székely Leány Napja találkozájára érkező Horthy Miklós és feleségének köszöntésére a népviseletbe öltözött csángók is felvonultak, viszont a kormányzó házaspár viseletük alapján azt gondolván, hogy románok, a műsor ezen pontján távoztak a helyszínről.²⁰ Nyilván a hasonló történetek és városi legendák valóságtartalmát nehéz ellenőrizni, viszont a visszatért területeken tapasztalható cinizmusról a hirtelenjében napvilágot látott gyászjelentések is tanúskodnak. D. Gy. felidézte, hogy Székelyudvarhelyen két nyomda egymással versengve nyomtatott ki ilyent: az egyik a *Mindenható Leu*, míg másik *Nagy-Romániának* állított emléket, interjúalanyunk ebből idézett: „A Nagyantant, Kisantant és a genfi Sóhivatal fájdalommal tudatja, hogy torzszülött fiuk, Nagy-Románia Bécsben hosszas orvosi műtétek után kiadta fekete lelkét, és legalul egy kiegészítés, miszerint »Feltámadunk, de te soha!«, zárójelben, a szedő megjegyzése”.²¹ Hasonló, a „trianoni születésű Nagy-Románia” gyászjelentőjét találjuk az *Erdély bevonulás 1940 c.* könyvben, melyet illusztráció gyanánt beépítettük dokumentumfilmünkbe. Szövege szerint az 1918-ban létrejött állam „22. éves zsenge korban hosszas szenvedés és betegség, valamint Sztálin dr. által végrehajtott amputálás és Hitler, Mussolini lelkiatyánk által beadott utolsó kenet után visszaadta lelkét nem a Teremtőjének, hanem az igazságtalanságot megbosszuló Őrangyalának. Nagyszájú, mindent megígérő, de semmit be nem tartó halottunk földi maradványait, miután Turnu-Severin már nem akarta befogadni, Bécsben helyeztük örök nyugalomra.”²²

Amiről a napjainkban készülő alkotások csak szűkszavúan ejtenek szót, azok a Magyarországról Erdélybe telepített közszolgák (ejtőernyősök), valamint a helybéliek kapcsolata. Ablonczy szerint a hivatalnokok Erdélybe való telepítésére azért volt szükség, mert a korábbi román adminisztráció diszkriminatív személyzeti politikájának következtében, valamint a nagy számban Magyarországra menekült közszolgák után kialakult hiány okán ezek helyben nem álltak rendelkezésre.²³ T. I. szerint a magyarországi hivatalnokok valósággal előzőnlötték az erdélyi nagy városokat,²⁴ B. M. szüleinek baráti körében nehezményezték, hogy a hivatalnokok „nem is ismerték tulajdonképpen az erdélyi helyzetet, idegenek voltak”.²⁵ M. J. magatartásuk kapcsán jegyezte meg, hogy „Néha úgy viselkedtek, mintha itt soha senki tanult ember nem lett volna. Mintha itt mindenki olyan süket lett volna, hogy nem lehetett [volna] ezekből előljárókat állítani... szóval nagyképűek voltak, amikor megérkeztek”.²⁶ K. G. I. szerint „Úgy jöttek be, mint felszabadítók, de egyúttal mint gyarmatosok”.²⁷ Értelemszerűen az iskolákban is megjelentek az anyaországból kihelyezett tisztviselők gyermekei, beilleszkedésük és megítélésük a felnőttekétől nem sokban tért el. D. Gy. szerint egy teljesen más mentalitást hoztak magukkal. „Rettenetes nagyra képzelték magukat.”²⁸ Székelyudvarhelyi diák-

éveit idézve mesélte, hogy bár a magyarországi osztálytársak között voltak rendesek is, de háromból kettő biztosan olyan volt, hogy „Nem lehetett az orrukát egy szaros piszkafával felérni.”²⁹ D. E. a leventeképzések kapcsán idézte az anyaországi iskolástársakat: „Nem is volt, ahogy az igazi barátság hogy kialakuljon köztünk. Olyan fellengősek is voltak”³⁰ – mesélte. A magyar állami adminisztráció látványosan eltért a 22 év román fennhatóság alatt tapasztaltakhoz képest, hiszen sok szempontból nagyon merev, paragrafusokhoz és szabályokhoz kötött volt. Anekdotaszámba megy a magyarországi tisztviselők és az erdélyi emberek közti konfliktusok száma, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchiában gyökerező szokásokból eredtek. F. K. a sepsiszentgyörgyi Református Tanítóképzőbe jelentkezett, édesapja levelére, amiben a Tekintetes Igazgatóságnál kérvényezte fia áthelyezését, válaszban az intézmény vezetője figyelmeztette, „Ő egyetemi tanár, és őt a méltóságos cím illeti meg, nem a tekintetes”.³¹ K. G. I. szerint a nehézséget elsősorban az okozta, hogy a román rendszer alatt a király kivételével mindenkit a *domnul*, azaz az úr megszólítás illetett, így történhetett, hogy az erdélyi embereknek sok bosszúságot okozott a magyarországi tisztviselőket megillető címek bonyolult rendszere. Anekdotáját, amelyet megosztott velünk, több helyszínen is elmesélték, mint olyant, ami a valóságban megtörtént: egy hivatalba érkező személyt azért kergették ki az irodából, mert a „nagyságos úr” helyett „méltóságos” címmel illette az ott dolgozó személyt. A másik irodában azt vétette el, hogy „nagyságosként” illette a „főnagyságost”, majd „kegyelmesként” szólította a „főkegyelemest”. D. M. ugyanezt sorolta, majd hozzáfűzte: „Tekintetes, nagyságos, méltóságos, kegyelmes... – édesapám azt mondta, hogy félkegyelmes... az erdélyi lélek nem volt ezzel megszokva.”³²

Ez a fajta megkülönböztetés a seregben is tapasztalható volt. Miután a bevonult anyaországi honvédeket hazaküldték, helyieket soroztak be. „Azóta sem láttam a vén Kárpátok olyan vidám sorozást, mint akkor. A székely legények boldogan öntötték magukra a mundért. Hiszen a gyűlölt Nagy-Románia után végre saját hazájukat védhették”³³ – közli a *Hagyaték* narrátora. Az *Így veszett el Erdélyország (1940–1944)* dokumentumfilmében egykori székely katonák vallanak, egyikük, Kelen István vallomása szerint honvédként nagyon jó sorsa volt: „A három hónap kiképzés után én egy olyan helyre estem be, valósággal – mondom, hogy talán az édesanyám hasában sem volt úgy dolgom.”³⁴ A bécsi döntés 80. évfordulóján sugárzott televíziós műsorban az „íróasztal mellett ücsörgő, terepmunkát nem végző történészeket” illetik kritikával, amiért az „az egész egy ilyen giccsparádés dolognak mutatják be. Holott az a visszatérő katonák úgy érezhették magukat, mint Csaba királyfi győzedelmes hazatérő katonái 1940 szeptemberében”.³⁵ Interjúalanyaink is úgy emlékeznek, hogy amíg a háborús veszéllyel nem szembesültek, az erdélyi fiatalok vidáman vonultak be, viszont a honvédség kötelékében is megtapasztalhatták a magyarországi tiszteknek a visszacsatolt országrész lakóival szemben tanúsított viselkedését. K. G. I. sorköteles volt, elmondása szerint amellett, hogy nagyon durva fegyelmi rendszert alkalmaztak, ami esetenként a verésig is fajult, rendre sértegették őket, „Mámáligásnak hívtak”³⁶ – mesélte, majd felettesét említette, aki a sorakozók alkalmával rendre leteremtette az erdélyi legényeket, olyanokat üvöltve nekik, hogy „Szar alak! Tévedésből jött a világra, az édesanyja az első lyukon várta, maga meg véletlenül a hátsó lyukon jött ki!”³⁷

Az ilyen típusú viselkedések nem használták a magyar–magyar kapcsolatoknak, ezt fokozta a retteget kakastollas csendőrök szigora, ami az interjúalanyaink emlékezetében szintén elevenen élt. B. M.: „Valami olyan volt a megjelenésükben, hogy amikor elmentek mellette, az ember félreállt...”³⁸ D. M. egy lopáson tetten ért személyről mesélt, akit a kakastollas csendőrök vallattak, „Éjjel áthallatszott nálunk be a házba, hogy »jujj, jujj!« Botolták a talpát.”³⁹ B. M. arra emlékszik, hogy állandósult módszerük a megszégyenítés volt, ha egy tyúkot vagy egy kévét lopott

valaki, hátára kötötték azt, és a kakastollások kíséretében végigvonulva a falun hangosan kellett kiabálnia, hogy „így jár, aki búzát lop» vagy »így jár, aki tyúkot lop».⁴⁰ 1941–43 között a budapesti 1-es számú cserkészcsapat szórványban élő magyar gyermekeket vitt táborozni, F. K. maga is így került Fonyód-Bélatelepre, ahol községi társaik csodálkozva kérdezték: „hogyan beszéltek magyarul, mikor ti oláhok vagytok, puliszkán éltek, és bocskorban jártok?”⁴¹ M. J. egy Székelyföldre látogató anyaországi előkelőséget idézett meg, aki csodálkozásának adott hangot, hogy „milyen szépen beszélnek magyarul”.⁴² B. E. szerint mindez jobban fáj, mint korábban, amikor a románok mondtak mindenfélét rájuk. „Joggal mondták, hogy nem ilyen lovat akartunk”⁴³ – vonta le a következtetését. CS. D. édesapját idézte, aki többször elpanaszolta, hogy Magyarországon őket oláhoknak nevezték. „Az a négy év is bizonyította, hogy minket nem fogadtak el testvérnépként. Azt hittük. De nem. Volt egy ilyen lekezelés...”⁴⁴ Természetesen jó dolgok is történtek: a városokon épültek az ONCSA-házak, beindultak a fejlesztések, rend és fegyelem uralkodott, de rövidesen – a háborús szükségletek miatt – a civil lakosságnak is áldozatot kellett hoznia. F. K. emlékei szerint 1942-től már csökkent a kenyér- és húsadag. „Háború van, ne válogass!”⁴⁵ – hangzott el a rövid indoklás, miközben a katonaság számára rekvirálták a termékek egy részét. B. E. szerint a ruhaneműben is hiány keletkezett, ekkoriban jelentek meg a fatalpú cipők is. „Kellted neked szebb jövő, itt van a jó facipő”⁴⁶ – idézte a gyorsan terjedő mondókat.

Interjúalanyaink és a televíziós produkciók is beszámolnak arról, hogy az 1920 előtti, nemzetiségekkel kapcsolatos hibákból okulva, a négy év alatt az iskolákban kötelező maradt a román nyelv oktatása. A *História* adásában hangzik el, hogy „Itt a minta a mai Romániának, a Históriainkban, ugye, hogy nagyon szép dolog lenne, hogyha magyarul tanulnának az erdélyi románok.”⁴⁷ Nem elvetendő gondolat, de bonyolult az 1940-es évek és napjaink közé egyenlőséget tenni, elég, ha csak a két nemzetiség szám szerinti eloszlását vesszük figyelembe. A *bécsi döntések nyomában* c. adásban a többi nemzetiségnek a revízióhoz való viszonyulásáról esik szó, innen tudjuk meg, hogy a románság körében is voltak, akik úgy gondolták, hogy Észak-Erdélyben óhajtanak maradni, „Többek között Iuliu Hossu görögkatolikus püspök, aki annak ellenére, hogy korábban, 1918 december elsején ő volt, aki felolvasta a Gyulafehérvári nyilatkozatot, tehát Erdély Romániához történő csatolásáról szóló nyilatkozatot, továbbra is ott marad. Tehát elég összetett a kép”⁴⁸ – állapítja meg Kőő Artúr történész. Gondoljunk csak el, ugyanez az állítás egy román történész szájából hogyan hangozna el Márton Áron személyét illetően? Hiszen a Dél-Erdélyben maradt, híveivel sorsközösséget vállaló püspök maga is a Romániában maradás mellett döntött.

Az ellátási nehézségek mellett a visszatérés mámoros pillanatait rövidesen a háború rideg valóságának árnyéka váltotta fel, ekkor már a sorozási kedv is alábbhagyott, D. E. szerint „Mindenki félt a postástól, hogy hova viszi a behívókat”.⁴⁹ Zsigmond Attila filmje a székely legények megítéléséről és kvalitásaikról a televíziós produkciókból ismert patetikus hangnemben szól: „Tudta azt Horthy kormányzó urunk is, hogy jó, ha székely legények vannak a közelben. Kitüntetett figyelemmel viseltetett irányukban. Még egyenruhát is díszesebbet adatott rájuk. Úgy vélte, ők aztán megvédik a bajban. De a némettel nem lehetett lacafacázni.”⁵⁰ Úgy tűnik, a katonáknak sem minden esetben sikerült a rájuk leselkedő veszély nagyságát felmérni. T. I. a kolozsvári huszárezred tisztjeiről mesélt, akik egy alkalommal a Feleki-tető alatt felvonuló román seregekkel folytatott harcok után, Kolozsváron az ellenséges egyenruhához tartozó tányérsapkával játszadoztak, dobálták. „És nevetgéltek, hogy a tulajdonosa hogy elmenekült. [...] És akkor egyik napról a másikra felkerekedett a század, és a családtagokkal együtt eltűnt a nyugati ködben.”⁵¹ B. K. arról mesélt, hogy a frontvonal közeledtével a magyar vezetők teljesen összezavarodtak. Rokonainál, Bánffyhunyadon lakott az a honvéd száza-

dos, akit a helybéliek riasztottak, hogy sarkon vannak már az oroszok, mire az a keréken menekült Zilah felé. „Okos emberek, németek, magyarok, mit csináltak?”⁵² – tette fel a kérdést interjúalanyunk. A kudarcon az erdélyieknek is osztozniuk kellett. A kilátástalanságban a honvédek morálja is alábbhagyott, nem mindenki ragaszkodott a szabályokhoz, de ez sem maradt szó nélkül. K. G. I. azt az esetet idézte fel, amikor egy tiszt számonkérte a visszavonulók élén haladó egyik őrmestert, „»Té miért nem tisztelegsz a feljebbvalódnak? Hova való vagy?« Mondta, hogy székelyföldi. »Piszkos székelyek, nem védtétek meg Erdélyt!»⁵³ – jött a válasz. Ekkor fogalmazódott meg az erdélyiek körében, amit végül dokumentumfilmünk címéül választottunk, és amit többen felidéztek a kamera előtt, mint D. M.: „Szegegy apám azt mondta, jönnek, »Édes Erdély, itt vagyunk, s ha bajban vagy, itthagynak«. Pontosan ez volt... úgy elmentek, mikor érezték, hogy baj van, szedték a sátorfájukat és eltűntek.”⁵⁴ A zavaros következtetések sorát folytatva, a *Tókéczki és Takaró* című adás a Dél-Erdélyben maradt magyar nemzetiségűek északra vándorlásáról számol be, amibe Wass Albert esetét is sikerül belekeverni: „Hiszen minden magyar óhaja és szívügye volt, hogy végre ismét visszatérjen szeretett hazájába. Természetesen ezeket a konfliktusokat a későbbiek során '45 után a román bíróság újra előveszi, és hát, egy ilyen koncepciósnak az áldozata lesz maga Wass Albert, illetve apja Wass Endre. Mindannyian tudjuk, hogy egy koncepciósnak perről van szó. És szó sem volt olyan jellegű tettekről, mint amelyet aztán, a román bíróság a nyakukba próbált varrni”.⁵⁵ Ebből a tekervényes gondolatmenetből a néző sokat nem érthet meg sem a Wassék ellen folytatott tárgyalásokról, sem a déli területeken maradt honfitársak sorsáról.

Egy másik, megkerülhetetlen téma a tárgyalt időszakban a zsidóság jogfosztottsága és deportálásuk, amit a magyar hatóságok a legnagyobb szigorral hajtottak végre. Bár a produkciók nem kerülnek meg a témát, de igyekeznek a fókuszot levenni róla. Egy negyvenperces adásban a tragikus fejezetre pár pillanat jut: „A magyar adminisztráció beköltözésével a zsidótörvények is életbe léptek, illetve ezek megjelentek, ami egyenes ágon azt jelentette, hogy az itt élő, Észak-Erdélyben, Kolozsváron élő zsidó lakosságot érintette mindenféle negatív következményével. Először az eltulajdonítások, később a munkaszolgálat és ugye '44 tavaszán a deportálások formájában” – hangzik el a meghívott történész részéről a szűkszavú tényközlés.⁵⁶ Magunk is kíváncsiak voltunk, alanyaink hogyan élték meg, illetve több évtizedes távolságból miképpen látják ezeket az intézkedéseket, hiszen többnyire mindenkinek volt érintett barátja, osztálytársa, szomszédja, ismerőse a deportáltak között. Interjúalanyaink úgy nyilatkoztak, hogy bár nagyon sajnálták, de nem volt tudomásuk ezekről, vagy nem tehettek semmit ellene. Volt, aki szerint mindenki a maga dolgával volt elfoglalva, és olyan is, aki ahol és ahogyan tudott – igyekezett segíteni. Többször elhangzott az az állítás, hogy Horthy maga is védte a zsidókat, de a németek miatt egy idő után kénytelen volt ezzel felhagyni.

Amilyen ünnepélyes felhajtás övezte az 1940-es bevonulást, a visszavonulás olyan csendben ment végbe (ha eltekintünk a fegyverek zajától). Azoknak a napoknak nincs dicsőséges sajtója, aligha készültek propagandafelvételek, talán ezeket pótlandó készülnek napjainkban is lélekerősítő narratívával kísért audiovizuális alkotások. Amennyire kicsinyíteni igyekeznek a bevonuláskor, a magyarok részéről elkövetett incidenseket, annál nagyobb hangsúlyt kapnak a románok által elkövetett gyilkosságok. „1945 után, a másodszer is győztes szomszéd államok most már nemcsak gyanús kisebbséget, de halálos ellenséget is láttak a magyarországban [...] a román Maniu-gárdisták fejszéje és a szerb partizánok szuronyai magyar vértől piroslottak. Az elszakított magyarságnak rettenetes árat kellett fizetnie a néhány esztendői fellélegzésért”⁵⁷ – hangzik el a *Hagyatékb*ban. A *Tókéczki és Takaró* c. adásban a románok 1944-es pálfordulása kapcsán hangzik el, hogy „a szovjet csapatokkal vállvetve a bosszúért lihegő románok Szárazajtán és egyéb te-

lepüléseken mintegy visszaadják az 1940-es úgynevezett magyar kilengéseket”.⁵⁸ Interjúalanyaink maguk is meséltek az 1944 őszen csoportokba vergődött románok által végrehajtott atrocitásokról: megalázások, tolvajlások, bántalmazások sora érte az észak-erdélyi területeken élő magyar közösségeket. Mégis, az összes nehézsége ellenére, interjúalanyaink kellemes élményként őrizték az időszakot, adott a kérdés, hogy a négy év kinek mit adott? „Ünnepeltünk, úgy éreztük, hogy miénk minden, nem emlékszem, hogy különösképpen valami változott volna a lelkieken kívül az életünkben”⁵⁹ – emlékezett vissza B. M. D. M. arról vallott, hogy „Felélesztették bennünk az érzést, hogy magyarok vagyunk, de nem tartott sokáig. Jobb lett volna, ha nem jönnek, mert az ember sokkal nehezebben vált meg azután a hazaszeretettől”.⁶⁰ D. Gy. úgy vélte, hogy a négy évnek köszönhetően az észak-erdélyiek korlátlanul megélhették magyarságukat, „a negatív hozadéka meg inkább az, hogy annak a következményeként, végeredményben egy súlyos negatív tehertétellel kezdte meg a magyarság a '45 utáni korszakot”.⁶¹ D. M. szerint azontúl, hogy magyarságukat szabadon megélhették, a magyarországi nemzetársak kapcsán „a legrosszabb az volt, hogy már nem voltak azok, akik voltak annak idején”.⁶² Egy 2010-ben készült film Kós Károly leveléből idéz, amelyben az erdélyi polihisztor a csíkszeredai bevonulás kapcsán 1950. június 17-én a következőket írja: „1940-ben nem az a Magyarország jött vissza, akitől a sors 1919-ben elszakította Erdélyt és vele engem, ez egy más, beteg, halálra ítélt Magyarország volt, minden látó erdélyi magyarnak fájó csalódása. Idegen világ, sőt nekünk ellenséges világ, amit ma már ki merek mondani.”⁶³ Az elmúlt időszak televíziós produkciói ilyen következtetéseket nem vonnak le, ellenben a második bécsi döntés megértéséhez a térképek tanulmányozása, a történelmi könyvekből való tájékozódás helyett Wass Albert művét ajánlják, hiszen „ezt kellene ismerni és olvasni”.⁶⁴

Következtetés

■ Írásom nem politikai állásfoglalás, és nem is törekszik bármilyen nézőpont elfogadtatására, csupán – a dokumentumfilmes munkafolyamathoz hasonlóan – valamilyen igazság(ok) keresésére törekszik. A bevezetőben azt írtam, hogy az 1940-es erdélyi bevonulást sokáig nem mutatták a filmek és riportok, állítom, napjainkban sem a legjobb módon teszik azt. Nemrég egy fesztiválon zsűriző társaimmal arról vitáztunk, hogy tulajdonképpen mi a szerepe a dokumentumfilmnek? Bemutat, ismertet, emlékeztet, szórakoztat? Bármelyiket is választjuk, vitathatatlanul fontos feladatai közé tartozik a saját történelmünkkel való kendőzetlen, őszinte szembenézés. Ami az audiovizuális munkákat illeti, akár elfogadjuk (hiteles) forrásként, akár nem, azok széles közönségek számára irányt mutatnak, kérdés, hogy mennyire tárgyilagosan teszik azt? Talán ez a rövid, televíziós és filmes alkotások tükörbeállítására is arról tanúskodik, hogy bőven van még munka. Nemcsak abban, hogy az elhallgatás helyett nyíltan beszéljünk kényes témákról, de abban is, hogy akár médiatartalom-készítőként, akár egyéb szakterület felől közelítve ezeket a diskurzusokat ne engedjük torzulni.

■ JEGYZETEK

1. Pápai Zsolt: *Nagymagyar retro*. Filmvilág 2005. 4. sz. 36.
2. *Észak felé!* (1938), a *Hazatért a Ruténföld* (1939), a *Kelet felé...* (1941) és a *Dél felé!* (1942)
3. Lásd Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944*. Jaffa Kiadó, Bp., 2015.
4. Gyáni Gábor: *Az elveszített múlt*. Nyitott Könyvműhely, Bp., 2010. 84.
5. Uo. 8.
6. *Hagyatékek*. Esküszünk, mi székekelyek. 2014. <https://nava.hu/id/1986996/> (letöltés 2024. január 27.)
7. Uo.
8. Szóbeli közlés, Csíkszereda, 2015. május 2.

9. *Tőkéczi és Takaró* – 80 éves a második bécsi döntés. 2020. <https://nava.hu/id/3715294/> (letöltés 2024. január 25.)
10. *História*, Kis magyar világ a bécsi döntések után. 2023. szeptember 9. <https://youtu.be/bX2FEoKnaw> (letöltés: 2024. február 25.)
11. Szóbeli közlés, Kolozsvár, 2015. július 5.
12. Szóbeli közlés, Kend, 2014. december 29.
13. Szóbeli közlés, Csíkszereda, 2015. május 2.
14. *Így veszett el Erdélyország (1940–1944)*. Rendező: Zsigmond Attila. Rex Video, 2011.
15. Szóbeli közlés, Dés, 2015. május 17.
16. Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944*. i. m. 60.
17. *Tartsd eszedben*. Rendező: Domokos János. SPirea-media, Magyar Történelmi Film Alapítvány, 1996.
18. Szóbeli közlés, Várfalva, 2015. június 6.
19. Szóbeli közlés, Nagyvárad, 2014. december 13.
20. Szóbeli közlés, Csíkszereda, 2015. február 14.
21. Szóbeli közlés, Kolozsvár, 2014. december 16.
22. Prantner Zoltán: *Erdély bevonulás 1940*. Szalay Könyvek, Kisújszállás, 2013. 11.
23. Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944*. i. m. 82–83.
24. Szóbeli közlés, Kolozsvár, 2014. december 6.
25. Szóbeli közlés, Kolozsvár, 2015. július 5.
26. Szóbeli közlés, Csíkszereda, 2015. május 2.
27. Szóbeli közlés, Kolozsvár, 2015. január 24.
28. Szóbeli közlés, Kolozsvár, 2014. december 16.
29. Uo.
30. Szóbeli közlés, Dés, 2015. május 17.
31. Szóbeli közlés, Nagyvárad, 2014. december 13.
32. Szóbeli közlés, Dés, 2015. május 17.
33. *Hagyaték*. Esküszünk, mi székelyek. 2014. <https://nava.hu/id/1986996/> (letöltés 2024. január 27.)
34. *Így veszett el Erdélyország (1940–1944)*. Rendező: Zsigmond Attila. Rex Video, 2011.
35. *Tőkéczi és Takaró* – 80 éves a második bécsi döntés. 2020. <https://nava.hu/id/3715294/> (letöltés 2024. január 25.)
36. Szóbeli közlés, Kolozsvár, 2015. január 24.
37. Uo.
38. Szóbeli közlés, Kolozsvár, 2015. július 5.
39. Szóbeli közlés, Kend, 2014. december 29.
40. Szóbeli közlés, Csíkszereda, 2015. február 14.
41. Szóbeli közlés, Nagyvárad, 2014. december 13.
42. Szóbeli közlés, Csíkszereda, 2015. május 2.
43. Szóbeli közlés, Csíkszereda, 2015. február 14.
44. Szóbeli közlés, Várfalva, 2015. június 6.
45. Szóbeli közlés, Nagyvárad, 2014. december 13.
46. Szóbeli közlés, Csíkszereda, 2015. február 14.
47. *História*, Kis magyar világ a bécsi döntések után. 2023. szeptember 9. <https://youtu.be/bX2FEoKnaw> (letöltés: 2024. február 25.)
48. *História*, A bécsi döntések nyomában. 2022. március 5. <https://youtu.be/2p3jLUfth7U> (letöltés: 2024. február 25.)
49. Szóbeli közlés, Dés, 2015. május 17.
50. *Így veszett el Erdélyország (1940–1944)*. Rendező: Zsigmond Attila. Rex Video, 2011.
51. Szóbeli közlés, Kolozsvár, 2014. december 6.
52. Szóbeli közlés, Gyerőmonostor, 2015. január 17.
53. Szóbeli közlés, Kolozsvár, 2015. január 24.
54. Szóbeli közlés, Dés, 2015. május 17.
55. *Tőkéczi és Takaró* – 80 éves a második bécsi döntés. 2020. <https://nava.hu/id/3715294/> (letöltés 2024. január 25.)
56. *História*, Kis magyar világ a bécsi döntések után. 2023. szeptember 9. <https://youtu.be/bX2FEoKnaw> (letöltés: 2024. február 25.)
57. *Hagyaték*. Mindent vissza!! Bécsi döntések, a revízió évei. 2015. április 12. <https://youtu.be/uWrtra7vy9E> (letöltés: 2024. január 31.)
58. *Tőkéczi és Takaró* – 80 éves a második bécsi döntés. 2020. <https://nava.hu/id/3715294/> (letöltés 2024. január 25.)

59. Szóbeli közlés, Kolozsvár, 2015. július 5.
60. Szóbeli közlés, Kend, 2014. december 29.
61. Szóbeli közlés, Kolozsvár, 2014. december 16.
62. Szóbeli közlés, Dés, 2015. május 17.
63. *Visszacsatolás. Észak-Erdély 1940.* Vera & Donald Blinken Open Society Archives, 2010. <https://youtu.be/DU5uj0znpDk> (letöltés: 2024. március 1.)
64. *Tőkéczki és Takaró – 80 éves a második bécsi döntés.* 2020. <https://nava.hu/id/3715294/> (letöltés 2024. január 25.)

ROPOLYI LÁSZLÓ

FILOZÓFIAI POSZTOKTÓL A POSZTFILOZÓFIÁKIG (II.)

Filozófiai posztok és posztfilozófiák

■ Ha tudomásul vesszük a filozófiai nézetek mai pluralitását és a képviselt álláspontok megoszlásának nagyfokú bizonytalanságát, akkor bizonyára különös törekvésnek tűnik a filozófia jövőjéről, az előttünk álló lehetséges, sőt valószínű perspektíváiról értekezni. Márpedig most ez a tervünk – szándékaink szerint ezt a célt szolgálták az eddig előadottak is. Jóllehet ez különös terv, de ugyanakkor szükséges is. Arról van szó, hogy az internet létrehozása és univerzális használata olyan mértékben változtatta meg az életünket, hogy a világunkat formáló összes közösségi és kulturális tényező átalakult, vagy átalakulófélben van: röviden szólva más világban élünk, mint akár csak húsz vagy harminc éve. Az ember világának transzformációja megköveteli az új helyzet új megértését. A társadalomátalakító emberi gyakorlatra is jellemző ugyanis a „nem tudják, de teszik” imperatívusza, így arra kényszerülünk, hogy saját cselekedeteink kontextusát és következményeit legalább utólag világnézeti, filozófiai reflexió tárgyává tegyük, megismerjük és megértjük saját tetteinket, saját formálódó világunkat, átalakulóban lévő saját magunkat. Ebben a folyamatban a filozófia is átalakul. Változásainak felismeréséhez legalább két tényezőt vizsgálni kell: jelenlegi állapotát és mai, kényszerű értelmezési feladatainak körét. A filozófia mai állapotának érzékeltetését szolgálta alakulásának és vitáinak fentebb röviden felidézett története, aktuális feladatainak vázlatos ismertetésére pedig most kerítünk sort.²⁰

A modern világállapot ötszáz éves történetének végződése az utóbbi évtizedeket meghatározó civilizációs fejlemény. A modernitás programjának megvalósulása – beleértve a programba szándéktalanul belefoglalt embertelen következményeket is – a modernitás vízióinak, teljesítményének és produktumainak radikális értékvesztését eredményezte. A 20. század során kibontakozott és elmélyült egy gazdasági, politikai, kulturális, az egész modern rendszert átfogó válságfolyamat. Válságnak nagy (összetett, komplex) rendszerek átalakulásának folyamatát nevezzük.²¹ Ennek során egy összetett rendszer adott módon való létezésének feltételei fokozatosan megszűnnek, a rendszer szétesik, majd újjászerveződik, azaz egy új rendszer keletkezik. Válságjelenségekről ennek a folyamatnak az azonosítása és értelmezése kapcsán szokás beszélni. A rendszer összetettségének, illetve nagyságának az a jelentősége, hogy ilyen rendszereknek nincsenek tudományos elméletekbe foglalható konzisztens leírásai, így változásaik értelmezéséhez sem vehetjük igénybe a hagyományos dinamikai elgondolásokat. A válságok értelmezései és leírásai a nagy és összetett (komplex) rendszerek dinamikai „elméleteit” helyettesítik. Válságok kibontakozása során az addig jól működő totalitásszervező hatások (termelési viszonyok, ideológiák, világképek, paradigmák, stílusirányzatok stb.) veszítenek hatékonyságukból, meginog az egyetlen „világrend” érvényessége, illetve az érvényességébe vetett hit, s a világ, illetve a világfelfogás pluralizálódik. Az egy-sok viszony korábban érvényes és elfogadott változata, melyben az „egy” valamilyen dominanciája érvényesült, érvényét veszti, s

átmenetileg a pluralitást felemelő „sok” kerül előtérbe, mígnem egy új egységbe szervező erő nem támad, illetve ilyen erőkre nem lelnek.

A modernitás rendszerének válságára való intellektuális reflexiókat posztmodern álláspontként azonosították, és ilyenként a 20. század közepétől évtizedekig a viláértelmezést meghatározó ideológiaként szolgált. Legfontosabbként deklarált értékei a pluralitás, a virtualitás, az individualitás, a töredezettség, a hatalomellenesség és a benne foglalt modernitás. Utóbbi azt jelenti, hogy a posztmodern álláspont nem tekinti a modern rendszert mindenestül felszámolandónak, mindössze a modernitás értékrendjének dominanciáját kívánja felszámolni, amivel teret biztosít a rendszer átalakulási folyamata számára.

A modern válság időszakának négy – összefonódóan zajló – folyamatát szeretnénk valamivel részletesebben szemügyre venni: az internet kibontakozását, az emberi létmódok átalakulását, a tudás formálódását és a filozófiai reflexiókat.

Az internet a válság elmélyülése korában jött létre, és a korszak posztmodern értékrendje által formált. Ez azzal a következménnyel jár, hogy működése során – akár használóinak szándékaitól függetlenül is – a posztmodern értékek folyamatos előállítását és terjesztését is megvalósítja: az internet egy posztmodern értékgenerátor. Immár évtizedeket átfogó története során természetesen maga is formálódik – alakítása, értéktartalmainak meghatározása korunk ideológiai küzdelmeinek legfontosabb terepe.

Az internethasználat univerzálissá válása következtében az emberi létforma átalakulóban van. Sok évezredes szerkezete módosul: a természeti és társadalmi létmódok mellett kialakulóban van egy harmadik, az előbbi kettőre ráépülő létmód: a hálólét. Az ember immár „három világ” polgára: természeti, társadalmi és hálólét viszonyok formálják természetét.²² Az internethasználat következtében létrejövő „három világ” kultúrája alakítja, és ki is fejezi a bekövetkező változásokat.

Az emberi világ ennyire komplex átalakulásának értelmezéséhez nem könnyű használható szempontokra lelni. A komplex folyamatok során minden szinte mindennel összefügg, hat és hatást szenved el. Efféle szituációk értelmezésében két megközelítés tűnik használhatónak: történeti, társadalmi, kulturális *analógiák* azonosítása és összehasonlító elemzése, valamint a viláértelmezés direkt eljárása, azaz a valóság *filozófiai* konstrukcióira való törekvés.

A kulturális változások értelmezésére a korábban javasolt ún. „tudás reformációja” analógia bizonyult hasznosnak.²³ Eszerint az, ami ma a tudással történik az internethasználat következtében, jól megfeleltethető annak, ami a vallásos hittel történt a 16. századi reformációk mozgalmak következtében. Az összevetésből kitűnik, hogy a tudás mai átalakulásában meghatározó jelentőségű az igazsághoz/tudáshoz való közvetlen, a tudás intézményrendszerének használatát mellőző, individuális emberi viszony. Ebben a kontextusban a tudás/igazság individualizálódott és pluralizálódott – a posztmodern hálópolgár maga kíván dönteni a saját (virtuális) világában jelen való és érvényben lévő meghatározottságok tárgyában. Az internethasználat eredményeként ilyenformán elkezdődött a modern kultúra átalakulása – azaz egy posztmodern értékekkel telített netkultúra kibontakozása. Az univerzális érvényességű absztrakt ész igája alól felszabaduló hálópolgárt – határozottan deklarált céljai ellenére – azonban felkészületlenül érte saját individuális szabadsága és felelőssége. A szabadság melletti elkötelezettség a gyakorlatban rendszerint elidegenedett viszonyokat, az értelmezési kényszerek „ismeretelméleti” bizonytalanságokat s az esetlegességeknek való kiszolgáltatottság jelenségeit is produkáltak és produkálják.

Továbbá vegyük észre, hogy az internethasználat az évtizedekkel korábbihoz képest lényegesen általánosabb, valamint hogy – harminc év után – a 2010-es évektől jelentősen megváltozott: általánossá vált a közösségi média (a Facebook, a Twitter/X, a YouTube s társaik) használata. Ma már emberek milliárdjai élnek hálópolgári életet

(a ma élő emberek több mint 60 százaléka nethasználó), azaz jószerivel folyamatosan jelen vagyunk a főként a közösségi média által hordozott virtuális létmódban is.

Ilyenformán a korábban azonosított kulturális folyamatok a mai világban immár a mindennapi élet részeként funkcionálnak. Ugyanakkor az új netezési eljárások következtében a hálópolgár saját kulturális közege ténylegesen leszakadt a hagyományos kultúratermelő hálózatokról, s önállósodásának problémáitól szenved. A közös valóságot, közös igazságokat és értékeket képviselő hivatásos véleményformálók végleg elvesztették domináns befolyásukat – a hálópolgár saját világának, saját valóságának, saját igazságainak saját konstruktöre lett. Építkezésének anyagai és eszközei: a „véleménybuborékába” befogadott barátai, ismerősei, ismeretlen, de népszerű véleményformálók, kulturális és politikai szimpatizánsok, illetve persze az intézményes kultúratermelők, hivatásos politikai szereplők esetleges adalékai. Ezzel azonban jelentős mértékben kiszolgáltatja magát saját tudatlansága, hiszékenysége, szubkultúrája, elszigeteltsége, manipulálhatósága, kihasználhatósága vámszedőinek. Az így létrehozott saját világ leginkább csak elfogadását tekintve saját.

Megjelentek és tartósan velünk lesznek az ebben a helyzetben megállíthatatlannul keletkező álhírek, félrevezetések, összeesküvés-elméletek – egyszerűen szólva a valóságra vonatkozó *egyetlen* igazságot végképp nélkülözni kénytelen korszakba, a posztigazság korába léptünk s tartósan itt időzünk majd.²⁴

A közösségi média efféle „paranoid” használatának feltétele (és következménye) a valóságértelmezés tömeges mértékben megnyilvánuló radikális átalakulása. Az egyetlen „objektív” valóságba, a „tények” kétségbevonhatatlanságába, a tudás, az ismeretek, az információk ellenőrizhetőségébe vetett hit tömeges megrendülése, az „alternatív” tények, valamint az igazság radikális individualizálódása, relativizálódása és pluralizálódása iránti tömeges igény a posztigazság (igazság/tények utáni) korszakának netkulturális törekvése. Van most is igazság, de sok. E gyors és radikális változások értelmezése az utóbbi évek egyik legfontosabb intellektuális feladatává vált: számtalan filozófiai, szociológiai, kulturális szempontú elemzés készült és készül.²⁵

E változások jelentőségét és esetleges következményeit segíthet megérteni, ha a posztigazsággal való együttélés hatásainak vizsgálatához kiterjeszthetjük a vallásos hit reformációja következményeinek követését a 16. századtól a 18. század elejéig. A 16. századi reformációs mozgalmak hatására ugyanis a változásokkal való együttélés igényével átalakult a katolikus egyház szemléletmódja. Eme „poszt-reformációs” folyamat egyik komponensének felidézése különösen érdekes tanulsággal szolgál. Az akkoriban kibontakozó katolikus valláserkölcsi nézetrendszer és a hozzá kapcsolódó gyakorlat, az ún. *probabilizmus* térhódításáról van szó.

A kora újkori probabilizmus az az elképzelés, hogy az embereknek maguknak kell eldönteniük: egy dologgal (pl. erkölcsi tanítások érvényességével) kapcsolatos vélemények vajon elfogadhatók, vagy sem. A döntés meghozatala során a híveknek nem kell ragaszkodniuk az abszolút igazság (számukra egyébként is elfogadhatatlan, hozzáférhetetlen vagy követhetetlen) figyelembevételéhez: minden „valószínűleg/lehetségesen” helyes vélemény elfogadása, illetve követése valláserkölcsi szempontból megengedett. Azt a véleményt lehet valószínűleg helyesként elfogadni, amelyiket okos emberek állítanak, és optimális érvek megerősítenek. Röviden: egy vélemény valószínűnek/lehetségesnek számít, ha ész vagy tekintély támogatja. A probabilizmus – sokat vitatott tartalmú különféle változataiban – a 17–18. században évtizedekig uralta a katolicizmus valláserkölcsi terepét, segítséget adva és menedéket nyújtva a reformációs mozgalmak során hiteltelenített egyetlen igazságban csalódott katolikus tömegeknek.²⁶

Vegyük észre, hogy a probabilizmus körülményei között (valláserkölcsi) állásfoglalásra kényszerülő, a vallási intézményrendszerrel eltávolodó hívő ugyanúgy

individuális és plurális döntések meghozatalával éli túl a helyzetet, mint a posztigazság körülményei között (igazság és valóság kérdéseiben) állásfoglalásokra kényszerülő, a hivatásos kulturális véleményformálóktól és intézményektől elforduló hálópolgár teszi. Mindkét esetben beszélhetünk a döntések probabilisztikus jellegéről: személyesen elfogadott tekintélyek (ma pl. véleményvezérek) s személyesen megítélhető érvek szólnak, ha nem is abszolút és vitathatatlan, de valószínűleg igaz, képviselhető, vitatható (kommentelhető és védelmezhető), sajátként elfogadott állásfoglalásaink mellett.²⁷

Ilyenformán a probalilizmus és posztigazság analógiájának vizsgálatával talán valamivel közelebb jutottunk a netkultúra mai helyzetének, illetve aktuális változásainak ismeretéhez. Sőt a probabilizmus meghaladását célzó korabeli fejlemények fényében bizakodhatunk a posztigazság korszakát tovább alakító kulturális fejlemények bekövetkezésében.

A kora újkori probabilizmus későbbi visszazorulásában, illetve átalakulásában a nyilvánvalóan folyamatosan jelen lévő különféle egyházi viták mellett fontos szerepet játszottak ugyanis a valószínűség/lehetőségesség fogalmainak korabeli filozófiai, illetve tudományos elemzései. Ismeretes, hogy a 17. század során sokan felfigyeltek a tudományos bizonyosság fogalmával kapcsolatos nehézségekre. Kiderült, hogy egyes, nem is komplikált természetes helyzetekben (pl. egy dobókocsa vagy egy érme feldobásakor) az eredmény lehet mindig egyértelmű és biztos, de mégse tudunk abszolút bizonyosat mondani róla. Az efféle nehézségek a valószínűség fogalmának létrejöttéhez, tisztázásához és tudományos igényű megfogalmazásához, a valószínűségi számításokhoz, majd egy komplett valószínűségi/statisztikai világgép konstrukciójához vezettek.²⁸ Másként szólva: a (valláserkölcsei) probabilizmus hagyományos felfogását talán nem is annyira a katolikus egyház valláserkölcsei vitái szorították vissza, mint inkább a Leibniz és kollégái által kifejlesztett és a valóság hatékony ábrázolására képes valószínűség-értelmezések széleskörű elfogadása és kulturális elterjedése. Leibniz például maga is aktívan részt vett skolasztikus eredetűnek tekintett probabilitista felfogások kritikájában, s a valószínűség formálódó tudományos fogalmának használatát javasolta erkölcsi és világgépalkotói funkciókban egyaránt.²⁹ Ilyenformán a probabilizmus gyakorlata és világnézeti jelentősége nem szűnt meg, hanem sorozatos átértelmezéseket követően a világgépalkotás lehetséges változata maradt mind a mai napig.

Ezek nyomán észszerűnek tűnik a probabilizmus történeti működésével analóg fejleményeket feltételezni a posztigazság további sorsával kapcsolatban is. Azt várhatjuk, hogy a bizonyossággal, az igazsággal, illetve a valósággal kapcsolatos netkulturális válságból nem a posztigazság praxisának (egyébként is reménytelennek látszó) tiltásával vagy tagadásával, hanem a működtetése nyomán keletkező tartalmaknak egy új, alternatív világrendbe való integrálásával juthatunk ki. Vagyis, mivel együtt kell élnünk a posztigazsággal, el kell fogadnunk, hogy a valóságértelmezések az individuumoknál generálódnak, és a feladat az, hogy ezek valóságosságát és igazságát valamiképpen értékeljük, „felmérjük” őket, számoljunk velük, s felhasználjuk a szubjektív, individuális valóságokból alkalmas módon szerveződő új közös valóság világgépéhez. Másutt a (nem abszolút) mértékkel rendelkező valóságot virtualitásként értelmeztük³⁰ – ennek nyomán a posztigazság korszakát meghaladó „posztvilág” a virtualitás világának realizációjaként fogható fel. A posztigazságok kontextusaiban létesülő „posztvilág” az, ahol a valóság konstruált, relatív, mérhető, de van.

Ha mindezek után, figyelembe véve a netkultúra újabb keletű változásait is, rátérünk a modernitás válságához köthető közvetlenebb filozófiai reflexiók számításba vételére, illetve egyúttal visszatérünk a filozófia jelen perspektíváit tanulmányozó feladatunkhoz, akkor hasznosnak látszik a filozófia praxis három viszonylag jól azonosítható szakaszát megkülönböztetnünk. Posztfilozófiákról fogunk beszélni, mivel a posztigazság korszakának a termékeiről, vagyis a nem egyetlen

valóságról szóló nem egyetlen igazságot nem egyetlen helyes módon elbeszélhető narratívákról – tulajdonképpen kimaxolt viták realizációról lesz szó.

Preinternet posztfilozófiák. A modernitás válságának első filozófiai leírásai korábbi filozófiai hagyományok eljárásait követték. A posztmodern értékeket felmutató „preinternet posztfilozófiák” olyan jól ismert szerzői, mint például Horkheimer, Adorno, Lyotard, Feyerabend vagy Rorty hagyományos filozófiai esszéket produkáltak, amelyekben azonosították és értelmezték a válságtüneteket. Ők már lényegében mindent elmondtak, megírtak, kihirdettek: az elvont ész univerzális használatának kudarcát, a szituációfüggő észhasználatnak, az élet ész fölötti dominanciájának a szükségességét, a valóság, az igazság, a „módszer” pluralitásának értelmét és követelését, a hagyományos filozófiai, metafizikai rendszerek hitelvesztését, az átfogó, „nagy elméletek”, nagy intellektuális „iskolák” ellehetetlenülését, a szokásos értelemben vett filozófia halálát,³¹ és így tovább. Mindezeket a modernitásban szokásos formában osztották meg másokkal, s megbeszélésük is a modernitás bevált közösségépítő módszereit működtette. A filozófusok és a kulturális véleményformálók jobbra hümmögtek, finoman elhatárolódtak („hát látod, nekem is csak az irodalom tanszéken van állásom” – jellemezte a helyzetet Rorty), rácsodálkoztak a beatmozgalom vagy egyes művészi trendek furcsaságaira, és várták a jobb idők eljövételét. Ami jött, az azonban az internet volt.

Filozófiai posztok. Az internet eljövetele, kiépülésének körülményei, szerkezetének és működésének módozatai a posztmodern értékrend világméretű elterjedését és ellenállhatatlan érvényesülését eredményezték. Mindezekben teljesen visszaigazolódottak a technikafilozófusok teóriái: az internet magába foglalta, kifejezte, és működése során realizálta a korszak értékvilágát, valamint az is igazolódott, hogy a felhasználók tömegei ezúttal se a tervezők elképzelései szerint használták a terméket, hanem birtokba véve, „közösségi” konstrukcióval alakították tovább az egészet. Ilyenformán a posztmodern értékek közösségi, társadalmi jelenléte emberek tömegeinek mindennapi tapasztalatává, sőt saját gyakorlatának részévé vált.

Ettől még nem sokat változott a posztmodern filozófiai pozíciója, hiszen az emberek mindennapi tapasztalatai általában nem állnak össze tudatos világnézeté. Annyi történt – ez persze egyáltalán nem kevés –, hogy a filozófia mint kulturális entitás más kulturális létezőkhöz hasonlóan felköltözött az internetre is. A net plurális természetű: minden filozófiai irányzatot és áramlatot befogadott. Kezdetektől fogva (a később web1-nek nevezett szerveződési módszert követve) „helyt” adott könyvtáraknak, kiadóknak, egyetemeknek, szakmai és laikus szervezeteknek, magánszemélyeknek – egyszóval a kultúra minden intézményének. A neten reprezentált filozófiák szerzői lényegében ugyanazok a személyek maradtak, mint akik a hagyományos kommunikációs metodológiákat is működtették.

Megváltozott viszont a netről tájékozódó olvasó, néző, hallgató pozíciója.³² A kultúra értékeihez, a tudományos tudáshoz, a filozófiák igazságaihoz való – intézményi jelenlét nélküli – közvetlen hozzáférés lehetősége és gyakorlata az individuális „felhasználót” az alkotások (értékek, ismeretek, igazságok stb.) aktív alakítójának szerepébe segítette és kényszerítette. Olyan helyzet jött létre, amelyben a „nyitott mű” befogadjának aktivitása mindenre kiterjedően, állandó kötelezettségként, kérlelhetetlenül, elháríthatatlanul és sokszoros erővel vált szükségessé. Az új helyzet megszabadítja a befogadót az intézményesen jóváhagyott értelmezések kényszerétől, de egyúttal magára is marad a feladattal. Az egész procedúra tulajdonképpen Hegelnek az úr és szolga viszonyára vonatkozó leírására emlékeztet: a befogadó saját, folyamatosan gyakorolt értelmezési kényszere révén megszerzi és műveli az alkotás konstrukciójának képességeit, a szerző kezéből pedig fokozatosan kicsúszik mindez. A neten filozófiai posztokként megjelenő tanulmányok, értekezések, könyvek fokozatosan elveszíthetik a szerzőjük által formált tartalmaik, értelmük és értelmezésük jó részét, s ezek helyett az válik lényegessé, hogy az

individuális befogadó mit *gondol* róluk. Az egyik ezt, a másik azt – a netes környezet és saját életviláguk kontextusának támogatásával.

Az internetre posztolt filozófiák tehát lényegében azonosak a preinternet filozófiákkal. Azonosítható implicit változásai abban állnak, hogy a szerző jelentősége fokozatosan visszaszorul, és felértékelődik az individuális olvasó értelmezési, társalkotói szerepe. Fontos körülmény az is, hogy a filozófiai szövegek és témák kulturális jelenléte akadálytalanabbá válik: sok forrásanyag, gyűjtemény, könyvtár stb. kerül fel stabilan a netre. Háttérbe szorul a filozófiai művek publikálásában érvényesíthető aktuális érdekek hatása – könnyebb nyilvánosságra hozni és terjeszteni nézeteket, műveket. A kulturális intézményrendszer se marad változatlan: új publikációs módszereikkel és eszközeikkel támogatják a filozófia közösségi jelenlétének fennmaradását. A nethasználat lehetővé teszi nyilvános előadások, viták, konferenciák követését, archív felvételeken való álmétkodást, különleges eseményeken való online vagy offline részvételeket. Ebben a formában visszatérhetünk az élősóban folytatott filozófiai diszkussziók világába.

Posztfilozófiák. Az internet univerzális használatának legfontosabb következménye az új emberi létszféra, a hálólét létrejötte és a természeti és társadalmi létszférákkal való komplex együttlétezésének kibontakozása. Ebben a folyamatban formálódik az emberi természet is: az ember immár természeti, társadalmi és hálólétebeli meghatározottságok együttlétezésének eredménye. Vagyis az internetnek és használatának változásai a hálólét s így az ember egész világának, illetve az emberi természetnek a változásaival járnak. Ilyenformán az is nyilvánvaló, hogy az internethasználat változásai meghatározó jelentőségűek lehetnek a kultúra alakulásában – és természetesen nem hagyják változatlanul a filozófiát sem.

Filozófiai tartalmak internetes posztolása, s fentebb említett következményeik már az internethasználat kezdeteitől megfigyelhetők voltak, és mind a mai napig részei a netkulturális praxisnak. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az internethasználat utóbbi évtizedeiben radikális változások sokaságát azonosíthattuk, így indokoltnak kulturális következményeik, mindenekelőtt a korszak filozófiájára gyakorolt hatásaik lehető számbavétele.

Rendkívüli jelentőségű a nethasználat, különösen a közösségi média használatának tömegessé válása. A ma élő emberek több mint 60 százaléka rendszeres internethasználó. Ez azzal a következménnyel jár, hogy a korábban szóhozott összefüggések emberek nagy tömegei számára nem kivételesek, hanem mindennapi tapasztalatként vannak jelen. Másként mondván: a filozófiával való foglalkozásnak, filozófiai tartalmak tanulmányozásának, alakításának, létrehozásának, megvitatásának a tipikus módszerei is végérvényesen megváltoztak. Természetesen továbbra is lehetséges a hagyományos kulturális metodológiák szerint filozofálni, de a tevékenységek centruma folyamatosan tolódik a netkulturális módszerek használata felé. Releváns filozófiai diszkusszióvá válhat például Facebook- posztokhoz, filozófiai blogokhoz fűzött kommentek írása, olvasása, viták kezdeményezése és folytatása ezeken a helyeken (a kommentelés a netkultúra tipikus vitatkozási formája) vagy effélék egyszerű, csendes követése. Nyilvánvalóan fontosak maradnak a könyvekben, folyóiratokban megjelenő szövegek, de a tájékozódás, az olvasás, a publikálás alapvetően már ma is (legális és illegális) elektronikus adatbázisok használatával folyik. És így megy ez – a netkultúra teljes vertikumában.

Mindezeknél jelentősebb hatású azonban a szerző és olvasója, a filozófáló személyek természetének alakulása. A posztmodern kultúra által formált személyiségvonások (a sajátjává tett posztmodern értékek, azaz a pluralitás, individualitás, virtualitás, töredezettség, hatalomellenesség, benne foglalt modernitás kifejeződései) a nethasználat következtében stabilizálódnak és univerzálissá lényegülnek. A posztmodern karakterisztikumok kibontakozásához kedvező feltételeket biztosít a hálóléte elsődlegesen hordozó digitális közeg s a digitális lét reprezentációs

természete. A digitális létezés szükségszerűen virtuális létezés. A digitális létformában realizálódó posztmodern személyiségvonások szinergikus produktuma az „e-személyiség”.³³ Az e-személyiség nyilvánvalóan erősen kötődik a személyiség-fejlődés megelőző történeti változataihoz, mindenekelőtt a modern személyiség-hez, s az annak kereteit szétfeszítő ellentétes hatású meghatározottságok állnak születésének hátterében. A fejlettség magasabb fokán tér vissza a személyiség elhibázottan megvalósított eredeti modernista céljaihoz, a saját maga által létesített és formált saját világok fölötti abszolút uralom igényéhez. Egy ilyen igény a digitális környezetben érvényesített posztmodern értékeket követő mindennapi gyakorlattal realizálhatónak tűnik. Ezt az teszi lehetővé, hogy az e-személyiség, az ő saját világa, a világa fölött gyakorolt korlátlan hatalma egyaránt virtuálisan létezzen. A virtuális lét nem látszólagos lét, nem a valóságos lét látszata, hanem a valamilyen (meghatározott) *mértékben valóságos* lét.

A hálólétből is részesülő individuuum, az e-személyiséggel rendelkező hálópolgár az immár három emberi létmód által formált emberi világ lakója, az emberi történelem eme új korszakának polgára. A hálópolgár saját létre és saját világára való reflexiója létének meghatározó vonása. Létformája egészen közel kerül az emberi természet alakítását öncélként deklaráló antropológiai imperatívusz közvetlen formában való működtetéséhez. Fontos volna látni, hogy vajon hogyan alakul a hálópolgár világnézete, hogyan keletkezik, s milyen komponensekből formálódik filozófiája.

Egyelőre úgy tűnik, hogy a világépítő, illetve világmagyarázó filozófiai praxis korábban lényeges tényezői ezúttal is hatékonyak. A hálópolgár filozófiáinak konstrukcióiban meghatározó jelentőségű a *személyesség*, valamint a személyiségvonások által determinált *elgondolások*. Megfogalmazásaik és kommunikációjuk erősen kötődik a *szóbeliség* hagyományaihoz. A fennálló (világokon belüli és világok közötti) összefüggéseket követő *gondolkodás* konstruált logikái felmutatják és alakítják a személyes világok komplex hálózatainak inflálódo univerzumát.

Az e-személyiségű hálópolgár filozófiája nyilvánvalóan csak posztfilozófia lehet, azaz egy olyan filozófia, amelyik a posztigazság korszakában születik. A hálópolgár (virtuális) világa végtelen, teljes, de személyes. A képzeletre és fantáziára nagymértékben hagyatkozó gondolás konstrukciója, ami a személyes jelenlét, a jelenlét hiánytalansága, folyamatossága és intenzitása révén igazolódik.³⁴ A filozófiai nézeteltérések vagy viták itt világok közötti összecsapások. Úgy tűnhet, semmi se írja elő, és semmi se biztosítja a végtelen pluralitású humán univerzumot összetartó struktúrák létezését. Ez azonban csak látszat. A modern individualitás születésének időszakában felismert értelmes önzés elv előírásai posztmodern viszonyok között is érvényesek. A saját világok egymásrautaltsága elkerülhetetlen.

Ilyenformán a kizárólag saját világokban érvényes összefüggésekből és igazságokból formálódó posztigazság korszak végzetesen plurális jellege is kétségbe vonható. A probabilizmus meghaladására vonatkozó kultúrtörténeti tapasztalat némi fogódzót nyújthat hozzá. A fentebb vázlatosan kifejtett valláserkölcsi analógia nyomán lehetségesnek látszik a posztigazság korszakában is a humán univerzumot összetartó meghatározottságokat azonosítani. Röviden arról van szó, hogy a végtelen sokaságú saját világok valóságát és a bennük érvényesülő igazságokat megszüntethetetlen realitásnak tekintsük, s közös valóságunk létesítésének fundamentumaként hasznosítsuk őket. Ehhez a valóság fogalmának átértelmezésére van szükség, amit a virtualitásnak, mint a mértékkel rendelkező valóság fogalmának a bevezetésével végezhetünk el. Ha elismerjük (s valami módon meghatározhatónak gondoljuk) a különféle világok s építőelemeik valóságosságának eltérő mértékeit (virtuális létezésüket), azzal virtuális létezésük más virtuális létezőkkel közös kontextusba illeszthető, s így a virtualitás fogalmának igénybevételével minden világ minden más világgal összevethető, összekapcsolható, egyetlen vir-

tuális, plurális univerzumba integrálható lesz. Egyszerűen szólva: a posztigazság korában is kialakíthatunk a hagyományos filozófiák totalitásgényét valamiképpen rekapituláló posztfilozófiai univerzumokat. Posztfilozófiák léteznek – és ilyen módon lehetségesek.

Nem könnyű persze rátalálni a valóságosság mérésére, a konkrét virtuális lét kvalitásának megállapítására alkalmas és az összehasonlíthatóságot, kommunikálhatóságot, integrálhatóságot is megfelelően támogató közös nyelvre, logikára, metodológiára. Úgy tűnik, az írásbeliség hierarchikus szerveződésű eljárásai helyett a szóbeliség komplexebb módszereihez való visszatérés hasznos lehet. Pontosabban a szóbeliség kultúrájának a vizualitással, a képek használatával közös, a képhasználatban is megnyilvánuló kommunikációs módszerei lehetnek hatékonyak.³⁵ Az egymástól alapvetően elváló és eltérő, ám mégis közös struktúrába szervezendő „világokból” a képek logikájának érvényesítésével lehet valamiféle töredezett, de összefüggő „világképeket” fabrikálni. A világképeket alkotó komponensek és jelentések hálózatának felderítésén való *gondolkodáshoz* akár mesterségesen intelligens eljárásokkal dolgozó eszközöket is kitalálhatunk.³⁶

A filozófia posztok és a posztfilozófiák közötti különbség és kapcsolat illusztrálására végül idézzünk fel egy klasszikus „vitát”. Platón kritikusan viszonyult a valósághoz, Arisztotelész kritikusan viszonyult Platónhoz – Hegel pedig ezek után talán kedvet csinált a posztfilozófia mai műveléséhez: „Aristotelést sokkal nehezebb megérteni, mint Platónt. Platónnak mítoszai vannak, a dialektikus elemeken át lehet siklani, s mégis azt lehet mondani, hogy olvastuk Platónt; Arisztotelész azonban mindjárt spekulatív. Arisztotelész látszólag mindig csak egysről, különösről filozofált, s nem emeli ki, mi az abszolútum, az általános, mi isten; mindig egyestől egyeshez halad tovább. Napi munkája az, ami *van...*”³⁷

■ JEGYZETEK

20. Gondolatmenetünk számos ponton követi a Ropolyi László: *Filozófia a posztigazság korában*. Polanyiana 2022. 31/1. 38–62. dolgozatát.

21. Kicsit bővebben lásd: Ropolyi László: *Válság és átalakulás a koronavírus-járvány idején*. In: Fokasz Nikosz – Kiss Zsuzsanna – Vajda Júlia (szerk.): *Koronavírus idején*. Replika Alapítvány, Bp., 2020. 101–107.

22. Ropolyi László: *Prolegomena egy hálólélelmélethez*. In: Bajnok Andrea – Korpics Márta – Milován Andrea – Pólya Tamás – Szabó Levente (szerk.): *A kommunikatív állapot. Diszciplináris rekonstrukciók*. Typotex Kiadó, Bp., 2012. 145–154.

23. Ropolyi László: *A tudás reformációja*. Korunk 2001. 1. 38–45.

24. Néhány jellegzetes vélemény: James Ball: *Post-truth: How Bullshit Conquered the World*. Biteback Publishing, Hull, 2017; Lee C. McIntyre: *Post-truth*. MIT Press, Cambridge MA, 2018; Gabriele Cosentino: *Social Media and the Post-Truth World Order. The Global Dynamics of Disinformation*. London and Cham, Palgrave Macmillan and Springer Nature. 2020; Steve Fuller: *What Can Philosophy Teach Us About the Post-truth Condition*. In: Michael A. Peters – Sharon Rider – Mats Hyvönen – Tina Besley (eds.): *Post-Truth, Fake News. Viral Modernity & Higher Education*. Springer Nature, Singapore, 2018. 13–26; Ropolyi László: *Filozófia a posztigazság korában*.

25. Pl.: Nicole A. Cooke: *Fake news and alternative facts: information literacy in a post-truth era*. ALA Editions. Chicago, 2018; Gabriele Cosentino: *Social Media and the Post-Truth World Order. The Global Dynamics of Disinformation*. Palgrave MacMillan, 2020; Nick Couldry – Andreas Hepp: *The Mediated Construction of Reality*. Polity Press, Cambridge, 2017. Kimiz Dalkir – Rebecca Katz (eds.): *Navigating fake news, alternative facts, and misinformation in a post-truth world*. IGI Global, Hershey PA, 2020; Steve Fuller: *Post-Truth. Knowledge as a Power Game*. Anthem Press, London and New York, 2018; Krekó Péter: *Tömegparanoia 2.0 Összeesküvés-elméletek, álhírek és dezinformáció*. Athenaeum Kiadó. Bp., 2021.

26. Lásd pl.: Stefania Tutino: *Shadows of Doubt. Language and Truth in Post-Reformation Catholic Culture*. Oxford University Press, Oxford, 2014; valamint: Stefania Tutino: *Uncertainty in Post-Reformation Catholicism: A History of Probabilism*. Oxford University

- Press, Oxford, 2018; Rudolf Schuessler: *The Debate on Probable Opinions in the Scholastic Tradition*. Brill, Leiden, 2019.
27. Ropolyi László: *Filozófia a posztigazság korában*.
28. Ian Hacking: *The emergence of probability: a philosophical study of early ideas about probability, induction, and statistical inference*. 2nd ed. Cambridge University Press, Cambridge, 2006; Ian Hacking: *The Taming of Chance*. Cambridge University Press. Cambridge, 2002.
29. Chris Meyns: *Leibniz and the Ethics of Probability*. In: Lloyd Strickland – Julia Weckend – Erik Vynckier (eds.): *Tercentenary Essays on the Philosophy and Science of G.W. Leibniz*. Palgrave Macmillan, London, 2016. 229–253.
30. Ropolyi László: *Virtualitás mint harmadik létszféra*. Magyar Tudomány 2017. 178(8). 918–928.
31. Isabelle Thomas-Fogiel: *The Death of Philosophy. Reference and self-reference in contemporary thought*. Columbia University Press, New York–Chichester, 2005/2011.
32. Lásd: Ropolyi László: *A tudás reformációja*.
33. Ropolyi László: *Digitális identitás – e-személyiség*. In: Daróczi Enikő – Laczkó Sándor (szerk.): *Lábjegyzetek Platónhoz 18. Az identitás*. Pro Philosophia Szegediensei Alapítvány, Magyar Filozófiai Társaság, Státus Kiadó, Szeged, 2020. 245–259.
34. Lásd Ropolyi László: *Virtualitás mint harmadik létszféra*.
35. Ropolyi László: *A filozófia képe és a kép filozófiája, avagy az igaz a rész – az igaz az egész*. In: Egyed Péter – Gál László (szerk.): *Fogalom és kép II*. Presa Universitară Clujeană, Kvár, 2011. 11-40.
36. Íme, egy ígéretes illusztráció: DebateGraph. <https://debategraph.org/Stream.aspx?nid=61932&vt=ngraph&dc=focus>
37. Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Előadások a filozófia történetéről. II.* (Ford: Szemere Samu). Akadémiai Kiadó, Bp., 1977. 206.

DEMÉNY PÉTER

AZ ÁRTATLANSÁG ÉS AZ ELVESZEJTÉSE

Balássy Fanni: *Bocs, hogy élek**

Jean-Claude Mourlevat: *Zebulon mindent belead***

■ Két gyerekkönyv fekszik előttem, noha egyik sem egészen kicsi gyermeknek való. A *Zebulon mindent belead* hat éven felülieknek már jó lesz, a *Bocs, hogy élek* azonban inkább kamaszkortól felfelé ajánlott.

Balássy Fanni, illetve Jean-Claude Mourlevat kötete mintha megmutatná vagy inkább feltárná felnövésünk folyamatát. Az utóbbi bájosan és fordulatosan mesél valamiről, míg az előbbi maga a probléma, annak az életkornak a lenyomata, amelyben minden pontunk érzékeny, és lassan már nem is értjük, hogy miért élünk.

A *Zebulon...* illusztrációi valóban *illusztrációk*: Antoine Ronzon el- és megtalálta Zebulont, a sünt, illetve Bertit, a malacot, Szimónát, a nyúlányt és a többieket; Korbuly Ági alkotótársa volt Balássynak, a szöveget nem lehet külön, a rajzoktól eltekintve olvasni, sőt az ábrák igénylik, követelik, hogy törődjünk velük, a szemünkbe tolnak.

A *Zebulon mindent belead* a *Zebulon* folytatása, a *Bocs, hogy élek* viszont csak nagyon tág értelemben folytatása a *Hol is kezdjem* című regénynek, mely egy kamaszlánynak a gimibe való beilleszkedését és szerelmi reményeit bontja ki.

Mi történik Mourlevat könyvében? Szimóna, a búskomorságra hajlamos nyúlány levelet ír a barátainak, akikkel egy négy évvel ezelőtti kiránduláson ismerkedett meg. A levélben az áll, hogy el kellett mennie valahová, ne ha-

ragudjanak, amiért nem árulja el, hogy hová, mert biztosan haragudnának, ha felfedné, végezzenek el ezt-azt a ház körül; Zebulon, az értelmes sünt és Bertit, a kedélyes malac azonban nem nyugszik, mert szerintük valami különös történt itt; következőképpen megkérlik Hősödi urat, a borzot, illetve Schmitt Valtert, a vaddisznót, hogy segítsenek nekik, és ezzel elindul a nyomozás. Pontosabban folytatódik, mert egy későbbi zsákutcának bizonyuló szálal (elnézést a képzavarért) a barátok ketten göngyölítettek fel.

Minden adott tehát egy krimihez, és nem is csalódunk: izgalmakkal és kalandokkal teli történetet kapunk, melynek végén természetesen minden jóra fordul. Nem szeretnék spoilerezni, de egy kis izgalom még belefért volna: Szimóna túlságosan könnyen hagyja meggyőzni magát, általában nem szabadulunk olyan egyszerűen attól, aki és ami megdelejezett.

„...a következő két órát a szöveg megfogalmazásával töltötték. Két stílus kemény összecsapása volt ez. Többnyire Bertit javasolt valamit, amit aztán Zebulon próbált szelídebbre finomítani, formálgatni. Például a *Nyisd ki a szemed: ez az aljas rohadék átvág*-ból ez lett: *Tedd fel magadnak a kérdést, hogy az illető nem más-e, mint aminek mutatja magát*. Majd pár sorral később a *Ne áltasd magad, a te Rómeódat jobban érdekli a lóvéd, mint a két szép szemed!*-ből *Rómeó valószínűleg nem teljesen önzetlen, gondolkodj el ezen!*

* Korbuly Ági rajzaival. Tilos az Á könyvek, Bp., 2023.

** Antoine Ronzon rajzaival. Móra Könyvkiadó, Bp., 2024.

lett.” (68.) Ilyen dilemmák facsarják a nyomozók szívét, és Pacskovszky Zsolt fordítása elegánsan és választékosan adja vissza mindazt, amit a francia író papírra vetett.

„Mi van, ha életem legfőbb érdeme az lesz, hogy minden számottevőbb, kézzelfoghatóbb eredmény nélkül egyszerűen boldoggá tesz, amit csinálok, és pont. Csak azt nem értem, miért érzem a kényszert, hogy folyton szabadkozom miatta?” Ez az idézet már Balássy Fanni könyvéből való, és egyáltalán nem pontos: ahhoz az egész oldalt be kellene szkennelnem, hiszen már mondtam, hogy Korbuly Ági grafikai éppúgy hozzátartoznak az olvasmányhoz, mint az író szövege. Mi több, a grafikák el is mozdítják a gondolatokat, melyek mindannyiunk fejében megfordulnak időnként. Szálkás, színes stílusukkal éppen azt jelenítik meg, amiről a szövegben szó van, pontosabban *ahogyan* szó van róla.

Milyen is ez a könyv? Leginkább talán olyan, mint egy fordított Marcus Aurelius. Ha a császár túl az emberélet útjának felén vetette papírra *Elmélkedéseit*, és benne folyamatosan azt kérdezi magától, miért csodálkozik valamin, és arra inti magát, hogy ne tegye, a *Bocs, hogy élek* beszélője mindegyre

azon tündök, töpreng és tapos, hogy miért kell megfelelnie valaminek, amit nem ő tűzött ki maga elé. „Bocs, de nem erről volt szó. Úgy volt, hogy ha felnőtt leszek, vacsora helyett bármikor ehetek csokit, és nyolc után sincs takarodó, és annyit nézem a tévét, amennyit akarom, és senki sem szid össze, ha nem pakolom el a cuccaimat a szobában, és akkor megyek játszani a barátaimhoz, amikor akarok, és anyám nem szól rám, ha megint a kedvenc kinyúlt pulóveremet veszem fel, és bármilyen filmre beülhetek a moziban, és bármilyen könyvet kivehetek a könyvtárból, és buli az élet, és végre elég magas vagyok a hullámvasúthoz.” Hát nem, az, amit ígérték, vagy amiről azt hisszük, hogy ígérték, sosem jön be maradéktalanul. Sőt semennyire nem jön be: a teljes szabadság, amiről álmodoztunk, valóban puszta álmom. Bár mindig mondhatjuk magunknak azt, ami a *Bocs, hogy élek* utolsó mondata: „Bocs, de nem lehet ennyi az egész.”

Balássy Fanni könyve közös gondolataink gyűjteménye egy olyan életkorból, amikor már nem hiszünk abban, hogy a sün és a malac minden gondunkat megoldja. Míg Mourlevat kötete az ártatlanság korából való, Balássyé már egy másikból, amely sokára ér véget.

ELHALLGATOTT 20. SZÁZADI NEMZETI TRAGÉDIÁNK ERDÉLYI FEJEZETE

Murádin János Kristóf: *Felejtésre ítélve. Erdélyi magyar civilek szovjet fogságban (1944–1953)*

■ A magyar történelemszakma régi adósságát törleszti Murádin János Kristóf e kötetével. Dicséretes, hogy a Nemzeti Közszolgálati Egyetem – nevéhez méltóan – a trianoni határon kívülre szakadt nemzetrész történetével foglalkozó mű kiadását felvállalta. A kései adósságtörlesztés több okból is érthető. Egyrészt a rendszerváltoztatásig nem-hogy kutatni, de beszélni sem lehetett a civil lakosság tömeges elhurcolásáról. A hazatérőket megfenyegették, amennyiben fogságukról beszélnek, ha bármi rosszat, vagyis valóságot mondanak a fogságról, akkor visszaviszik őket, sőt az egész családjukat a lágerekbe. Másrészt e téma kutatói folyamatos nehézségekkel találják magukat szembe. Először is, a szovjetek által megszállt területeken nemigen lehetett ezekről hivatalos leveleket írni, és sajnos a keletkezett iratok jó része is eltűnt, mint például a Magyar Vöröskereszt Hadifogyó Osztályának a teljes iratanyaga, s a Magyar Vöröskereszt főtítkárát, Gábor Áront Gulagra¹ vitték. Ráadásul a szovjetek a terror, a félelem miatt csak kevés dolgot rögzítettek írásban, inkább csak szóban adtak parancsokat, tartva az esetleges felelősségre vonástól. A szóbeli utasítást pedig könnyen le lehetett tagadni, illetve átértelmezni. Ahogy a régi rómaiak is mondták: Verba volant, scripta manent, vagyis a szó elszáll, az írás megmarad.

A Kárpát-medencében először a legsúlyosabban érintett régióról, Kárpátaljáról született meg az első monográfia ebben a témában Dupka György feldolgozásában. Ezt követte az anyaor-

szági deportálásokról szóló monográfia e sorok szerzőjének a tollából, és végre megszületett az erdélyi tömeges elhurcolásokról szóló monográfia is. Murádin János Kristóf, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem tan-
székvezető docense már predesztinálva volt e mű megírására, hiszen a téma két évtizedes kutatásával már kellően megalapozta e könyvét, amelyeknek egyes részei – bár még nem a mostani teljesebb formájukban, de részben – már megjelentek.

A szerző az ártatlanul, vagyis ítélet nélkül szovjet fogságba, kényszermunkára hurcolt erdélyi magyar civilek sanyarú, embertelen sorsát, történetét, utóéletét hét fejezetben tárgyalja; az elhurcolások politikai, demográfiai és katonai előzményeitől kezdve, az erdélyi magyar civil lakosság etnikai tisztogatás jellegű deportálásán, fogságán, a lágereket bemutatásán keresztül egészen a foglyok haláláig vagy hazatéréséig, sőt bemutatva mindezek utóhatásait, következményeit, egészen e tragikus eseményeknek az emlékezetéig.

A kötet tipográfiáját néhány kritika jogosan érheti. Először is, célszerű lett volna a borítóra is kiírni az alcímet, vagyis annál többet, hogy „Felejtésre ítélve”, hiszen ebből a borítón lévő óratoronnyal együtt is sok mindenre asszociálhat az ember, a holokauszttól kezdve az Al-Duna menti lágereken keresztül a Gulagig. Pedig ezek közül egyikről sem szól a kötet, hanem a NKVD GUPVI, vagyis a szovjet Belügyi Népbiztosság Hadifogyó- és Internáltügyi Főparancsnoksága alá tartozó ha-

difogolytáborokba ártatlanul hurcolt erdélyi polgári lakosokról. Másodsor, a tartalomjegyzék, ami az egyik legfontosabb része minden könyvnek, a törzsszövegnél jóval apróbb betűkkel tördelt, nehezítve a kötet szerkezetének az áttekintését. Harmadsor, szintén a törzsszövegnél jóval apróbb betűkkel jelennek meg az idézetek, mintha ezek a részek kisebb értékűek lennének, mint a többi rész, holott ezek támasztják alá és egyben hitelesítik a szerző megállapításait. Visszaadják az eseményeket túlélők, megélők életérzését, a korszak, a helyzetek hangulatát. Ráadásul az idősebb emberek már nehezebben is tudják elolvasni e fontos, nélkülözhetetlen, sokszor az írás sava-borsát adó részeket.

Murádin János Kristóf igen széles forrásbázisra alapozta munkáját, amit a 13 oldalas bibliográfia is bizonyít. A szerző magyar, román és orosz nyelvű levéltári és publikált dokumentumok, szakirodalom és a korabeli sajtó mellett, a legkülönbözőbb gyűjteményeket – például törvény, rendelet, fotó és tárgyi gyűjteményeket –, valamint hagyatékokat, online adatbázisokat, sőt az oral history segítségével élve 33 személyes interjút is felhasznált, amelyek közül két tucatot saját maga készített 2003 és 2021 között a túlélőkkel, valamint közvetlen rokonaikkal. A kötet alaposságát mutatja az is, hogy 610 lábjegyzet támasztja alá, magyarázza vagy egészíti ki a törzsszöveget.

Ahogy az előszóban olvashatjuk, a szerző maga is szembesült a korabeli vonatkozó iratok eltűnésével, és sajnos teljesen jogos az a megállapítása is, hogy: „Míg [...] a zsidók millióinak elpusztításáért felelős náci rezsim tetteit az eltelt nyolc évtized alatt tudományos értelemben nagyrészt feldolgozták, és azok emléke megmaradt a társadalom legszélesebb köreiben, addig az alig néhány évtizede magunk mögött hagyott, gyilkos szovjet lágervilágról a ma emberre alig tud valamit, vagy jó esetben is csak felületesek az ismeretei.”

A szerző nem rejti véka alá ezeknek az elhurcolásoknak, deportálásoknak

az etnikai tisztogatás jellegét, amelyet több forrással is alátámaszt. Emellett számos visszaemlékezéssel teszi az eseményeket átélhetőbbé, hitelesebbé. Így például a kolozsvári elhurcolások esetében is kiválóan érzékelteti egy túlélő visszaemlékezésével, hogy milyen túlszűfoltág volt a kolozsvári törvényszék épületének celláiban – hasonlóképpen, mint a szegedi csillagbörtönből kialakított, közel fél évig működő (hadi)fogoly-gyűjtőtáborban² –, amint idézi: „Egy-egy cellában lehettünk körülbelül harmincan állva, mint a gyufaszálak a gyufásdobozban.” Tehát nem-hogy lefeküdni, de még leülni sem tudtak a foglyok. Bár már nem ennyire, de szintén rendkívül túlszűfolt volt a több tízezres létszámú brassói és a még nagyobb foksányi láger is, ahol az elhurcoltak már hosszabb időt töltöttek. Ezért ezekben a fogolytáborokban vált rendkívül problémássá, esetenként élet-halál kérdéssé a civil elhurcoltak evődény-, evőeszköz-hiánya, akárcsak a Budapest utcáiról elhurcoltak esetében. Így abból ettek, amit találtak, kalapból, mosdótálból, konzervdobozból általában többen is, vagy csak a tenyerükből, ha bírták a forró levest vagy kását.

Ugyanakkor ennél a résznél a szakember nem hagyhatja szó nélkül, hogy furcsa módon – míg a brassói láger tranzittáboroként szerepel, addig – a foksányi tábor, amely mind az elhurcolásoknál, mind pedig a hazahozatalnál tranzitlágereként működött, hibásan gyűjtőtáboroként jelenítődik meg. Ezzel szemben a 13. oldalon helyesen mindkét esetben a tranzitlágerek megnevezése olvasható. A foksányi láger hivatalos szovjet elnevezése is 176. számú FPPL (фронтовые приемно-пересыльный лагерь), vagyis fronton működő átvevő-továbbító tábor, röviden tranzittábor volt. Itt, pontosabban néhány oldallal előrébb még egy hibás elnevezés olvasható. Ugyanis a vagonokból kibotott „szél-posta” „kőpostaként” szerepel, holott a „kőpostát” a lágerekben őrzött foglyok és a hozzátartozók közötti üzenetváltásra használták, amikor is a „levelet” csak kőhöz erősítve tudták átdobni a

két- vagy háromszoros szögesdrótkerítésen keresztül. Ezzel szemben a „szélpóstát” a gyalogmeneteknél vagy a vagonokban történt szállításoknál alkalmazták, ahogy a nevéből is adódik el, illetve kidobva a levelet, s a szélre és a jó szándékú emberekre bízva a levél célba juttatását.

A szerző kutatásaiból kiderül, hogy az Erdélyből „hadifogolyként” deportált civileket a GUPVI 14 főtáborába és az azokhoz tartozó 93 altáborba szórták szét, amelyek közül a legtöbb az Uráiban, Baskíriában és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság területén volt. Mégis a leghírhedtebb (hadi)fogolytábor a Moldvai SzSzK területén lévő 104. számú benderi (románul tighinai) láger volt, amelyet méltán neveztek „haláltábornak”, mivel a túlélők egybehangzó állítása szerint – amit a szovjet dokumentumok is megerősítenek – egy év múlva a 3500 főből csak 500 maradt életben.

Igen érdekes folyamatokat, leveleket, a foglyokért való közbenjárási kísérleteket tartalmaz a *Közbenjárások a foglyok szabadon engedéséért* című alfejezet, amelyben a román belpolitikai változások is kiválóan tetten érhetőek például, amikor a civilek szovjetek általi tömeges elhurcolását már a „reakcióso” megfoghatatlan társadalmi csoportjának a nyakába varrták.

A negyedik fejezetben a szerző teljes körűen és a túlélők hiteles tanúságtételével mutatja be a Szovjetunió-beli lágerélet minden szegmensét, a nyomorúságos elhelyezéstől kezdve, amit általában az odaérkező rabokkal alakítottak ki, a silány ételmezésen, az éhezésem, a túlfeszített munkán át, amit többnyire bányákban, fakitermelésen és építkezéseken végeztek, a betegségek, járványokon keresztül a halálozásokig, a megrendítő elhantolások bemutatásáig. Amikor télen mindössze 30 cm mélyen felcsákányozott fölbe temették el a holttesteket, majd tavasszal, a fagyott föld kiolvadása után a felszínre kerülő tetemeket újra, immár kellő mélységbe kellett és lehetett eltemetni többnyire jelöletlen tömeg-

sírokba. Döbbenetes, hogy voltak olyan lágeretek, ahol 82,2%-os, sőt 86%-os volt a halálozási arány. Természetesen kitér az otthoniakkal lágeretektől függően kialakulhatott kapcsolattartásra, a cenzúrázott levelekre, amelyekre maximum 10 sort vagy 25 szót írhattak a foglyok, amit a leleményesebbek úgy bővítettek, hogy több szót is egybeírtak. E fejezetnek talán a legérdekesebb része a lágerélet valóságának és a romániai propagandának a szembeállítás. A romániai újságokban a szovjet lágeretek idillikus képe jelenik meg, ahol magas kultúrellet folyik a jól végzett munka után, és ahol a magyar és a román hadifogoly a legnagyobb egyetértésben, barátságban él együtt a szovjet „paradicsomban”. A szerző ugyanakkor azt is bemutatja, hogy az idő múlásával, a békeszerződés aláírásával, a szocialista blokk kialakulásával párhuzamosan hogyan javult a foglyok ellátása, kapcsolattartási lehetősége, élet- és munkakörülménye.

Ahogy találóan idézi a szerző a korabeli szovjet viszonyokat kiválóan jellemző szolzszenyicini idézetet, miszerint a Szovjetunió nem volt más, mint egy nagy börtön, hiszen a fogva tartók is a rendszer foglyai voltak, csak éppen a szögesdrót túlsó oldalán.

Az ötödik fejezetben a foglyok szabadon bocsátásának körülményeit, szakaszait, ütemét, fogadásukat, mutatja be, rámutatva arra, miszerint a szabadon bocsátások ütemét alapvetően a Szovjetunió gazdasági igényei határozták meg. A Romániába hazatérők átadása a szovjet szervek részéről a bodzavásári (Buzău), a Râmnicu Sărat-i, a foksányi és a máramarosszigeti fogadó, elosztó lágereteken keresztül történt, ahol a hazatérőket nemcsak egészségügyileg, hanem politikailag is megvizsgálták, szűrték, s őket a román hadsereg vette át. A hazatérőknek lehetőséget adtak az optálásra, vagyis arra, hogy válasszanak a magyar vagy a román állampolgárság között, hiszen nagy részüket a megnagyobbodott Magyar Királyság állampolgáraként vetették fogságba. Végül a többség a szülőhazáját, vagyis

Erdélyt választotta. A hazatérők megsegítésében a civil szervezetek közül kiemelkedett a Magyar Népi Szövetség munkája. E fejezetben a szerző kitér a fogságban meghaltak holtta nyilvánításának a problematikáira is.

A hatodik fejezet már a túlélők hazatérés utáni életéről, megpróbáltatásairól, zaklatásairól, sokuk kisémmizéséről, valamint a kegyetlen lágeréletben szerzett testi-lelki betegségek továbbhordozásáról, poszttraumás stresszszindróma tüneteiről és a kárpótlás kérdéséről szól.

Végül a hetedik fejezet e tragikus történetnek a rendszerváltoztatásig történt elhallgatásáról, majd az azt követő, lassan-lassan felszínre törő emlékeken át az emlékművek megjelenéséig és e nemzeti trauma tudományos feldolgozásának kezdeti időszakáról szól. Egyúttal bemutatva a még ma is élő posztkommunista és a valóságot ábrázoló, egymás mellett élő párhuzamos múltértelmezéseket.

A kötetet sokrétű, értékes illusztrációk – korabeli dokumentumok, tárgyak, térképek, táblázatok és fotók – gazdagítják, amelyek hitelesebbé, érdekesebbé és szemléletesebbé teszik a leírtakat. Az illusztrációk jelentős része a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem gyűjteményéből származik, amely gyűjtemény létrehozásának kezdeményezője a kötet szerzője, Murádin János Kristóf volt.

A kötetet hét melléklet zárja, amelyekben a kolozsvári gyűjtőhelyek, va-

lamint a Kolozsvárról, Tordáról és a környező kisebb településekről elhurcoltak eddig fellelt legteljesebb névsora olvasható.

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy Murádin János Kristóf könyve élvezetes stílusban megírt, gördülékeny, széles körű kutatásokon nyugvó, alapos munka, amelyben egyszerre ad egy átfogó, ugyanakkor részletekbe menő, aprólékos, személyes történeteket is bemutató képet az erdélyi magyar civilek szovjet fogságáról. A szerző kiválóan megvalósította az előszóban leírt célját, amelyről teljes őszinteséggel, egyben józanul felmérve egy kutató lehetőségeinek a határait ekképpen vall: „...a kötet, amelyet az olvasó a kezében tart, egy talán soha be nem fejezhető kutatás mind ez idáig legszélesebb mértésű, de minden bizonnyal távolról sem teljes összefoglalása. Olyan történelmi munka, amely apró részinformációk, személyes történetek, olykor valódi drámák, de sokszor a túlélés eposzszerűen felemelő történeteinek mozaikdarabkáiból fölépülve a Szovjetunióba elhurcolt erdélyi magyar civilek történetét dolgozza fel, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy emléket állítson az ártatlanul szenvedőknek.”

E könyv nemcsak a szakma és az erdélyi társadalom, hanem az egész Kárpát-medencei magyarság számára érdekes, fontos, hiánypótló olvasmány, amelyet érdemes lenne idegen nyelven is megjelentetni.

Bognár Zalán

■ JEGYZETEK

1. Gulag = a GULAG rövidítésből keletkezett közszó; a szovjet kényszermunkatáborok(lágerek) és börtönök rendszere; az önkényuralom jelképe
2. A (hadi)fogoly szó ilyen módon való írása azt jelzi, hogy ebben az esetben nemcsak valódi, vagyis katonaként fogságba esett hadifoglyokról van szó, hanem a hadifoglyok közé kevert jelentős számú civilként fogságba vetett, mégis hadifogolyként kezelt embertömegekről.

REKLÁM: ALKALOM AZ ÖNREFLEXIÓRA?

Sandu Frunză: *Publicitatea construiește realitatea. Eseu despre ființa umană, religie și publicitate în societatea de consum*

■ Épít-e alternatív valóságot a reklám? És ha igen, hogyan kapcsolódik az így felépített világ a emberek mindennapi valóságához? A kolozsvári filozófus, egyetemi tanár Sandu Frunză *Publicitatea construiește realitatea* (A valóság-építő reklám) című kötete a reklámfilozófia, reklámkommunikáció területén alapigazságnak tekintett premisszából indul ki, de amint a kötet alcíme (Eseu despre ființa umană, religie și publicitate în societatea de consum / Esszé az emberről, vallásról és reklámról a fogyasztói társadalom világában) is jelzi, elsősorban nem a virtuális világ kiépítésének technikája érdekli, ennél jóval ambiciózusabb feladatot vállal magára, és jóval szerteágzóbb problémafelvetéssel operál.

Bár a szerző a jelen digitalizált valóságára alapoz, kiindulópontja a válságállapot megtapasztalásának univerzális élménye, amely (bár időnként szeretnénk ezt hinni) nem a digitalizáció tényerésének következménye, hanem koronként visszatérő emberi tapasztalat. „Az emberi lény válsághelyzetben él, amelyet mélyreható átalakulások formájában tapasztal meg. Minden egyes generáció átéli a maga válságait és metamorfózisát. Ez minden alkalommal sok örömet és nem kevés szenvedést jelent. Ha nincs mögötte a vágyakozás, az átalakulást magát szenvedésként éljük meg.” Az információs technológiák változása, amint azt mindannyian igen sokszor hallottuk, és saját bőrünkön is elégszer tapasztaltuk, olyan szédítően gyorsan következett be, hogy az óhatatlanul frusztrációval, szorongással, elveszettségérzéssel is jár(hat).

Eikon, Buc., 2023.

A tömegkultúra társadalmáról gondolkodva a kötet nyitófejezetében a szerző valamivel megengedőbb álláspontra helyezkedik, mint az általa többször idézett Mario Vargas Llosa *A látványcivilizációban*, aki úgy véli, hogy az emberiség a kulturális elidegenedés állapotában van, ahol a kultúra egy alacsonyabb rendű formájával szembesül, amelyben a reklám határozza meg az ízlést, az érzékenységet, a képzeletet és a szokásokat. Frunză szerint a reklámok csábereje nem csupán negatív keretek közt értelmezhető, hanem a spiritualitás és a praktikum keretei közt is. A fogyasztói társadalom emberének önazonosságra való törekvését képes megragadni, miközben segíti egy olyan fogyasztói profil kialakítását, amely attitűdöket, értékeket, identitás- és kapcsolódásbeli mintázatokat szűr le és alakít ezeken keresztül.

Sandu Frunză kötetének legfontosabb állítása, hogy a spiritualitás nem idegen a konstruált realitástól, és nem összeegyezhetlen azzal. A posztmodern társadalom a felelőségek feloldódása és az Isten mint eszme marginalizálódása ellenére nem kevésbé vallásos, mind korábban, a vallási szimbolizmust viszont inkább hasznelvűen használja arra, hogy a tudat jelenségeit anyagi célok elérésére hasznosítsa. Ebben a kérdésben a szerző a vallástörténész Mircea Eliade munkásságára támaszkodik, aki hangsúlyozta, hogy a történetmesélés (vagyis tágabb értelemben véve maga az irodalom) milyen fontos szerepet tölt be a modern ember életében. A modern nyugati ember immár nem mitikus vi-

lágban él, és már nincs meg benne a szükséges nyitottság ahhoz, hogy meghatározó nagy történetek felől vizsgálja tulajdon létezését és gesztusait, már nem kötődik a szakralitáson keresztül a világmindenséghez.

A kiutat a posztmodern ember által megtapasztalt válságból a szerző szerint a digitális kor embere azáltal fogja megtalálni, amit Eliade a nyugati és a nem nyugati típusú civilizációk összehangolásaként ír le, aminek sarokköve a szimbólum kognitív értékének újrafelfedezése. Ez feltételezi a választási pluralizmust és a hiteles axiológiai rendszerek sokféleségének elfogadását, beleértve a kulturális intelligencia és a spirituális intelligencia fejlődését is, annál is inkább, mivel mindkettőre egyre nagyobb nyomást helyez a mesterséges intelligencia térnyerése. A szimbolikus gondolkodás újrafelfedezése onnan indul ki, hogy a képek, szimbólumok, mítoszok egy mély, belső emberi igényt elégítenek ki.

Ugyancsak könyvének első, a reklámok valóságkonstruáló szerepét körüljáró fejezetében tér ki a szerző arra a folyamatra is, amely által a reklámok az emberi lélek inherens igényét, a beavatottság érzését teremtik meg deszakralizált formában. A reklám így végső soron kísérlet a kultúrában való tájékozódásra, ahogy minden beavatás egyfajta tájékozottságot kínál. Egy olyan világban, amelyben a spirituális értékek háttérbe szorulnak, a fogyasztás kultúrája felkínálja annak a lehetőségét, hogy a tárgyakhoz való viszonyunkat spirituális dimenzióba helyezzük.

A könyv négy nagy fejezetre tagolva, négy különböző megközelítésmódot kínál a reklámvilág fentebb leírt megközelítésmódjainak értelmezésére: a csábítás, a fétis, a tabuk és tiltások illetve a totem fogalmain keresztül. A definíciót és eszmetörténeti hátteret kínáló alfejezetekben az elméleti levezetések illusztrálására rendre bekerül néhány széles körben ismert és emlegetett reklám elemzése is, ahogy olyan

reklámfilmekre is történik utalás, amelyek inkább csak a reklámszemiotikával foglalkozó elemzők számára számítanak bevett hivatkozási pontnak.

Sandu Frunză új kötete egy korábbi (2014-es) angol nyelvű monográfia új, bővített román nyelvű változata, ez egyúttal magyarázattal is szolgál arra, hogy a közelmúlt kommunikációs és reklámvalósága, de a kreatív iparágak összességében forradalmi újításokat hozó mesterséges intelligencia által generált tartalomgyártás csak érintőlegesen illeszkedik a reklámok csábítás-fétis-tabu és totem négyes kritériumrendszerére támaszkodó elemzésébe. A fellevezető fejezetben elemzett, a Johnnie Walker cég számára készített *Human* című televíziós reklám (2006) az emberi esendőségre, sebezhetőségre törekvő, a vágyat legfontosabb emberi attribútumnak tartó robotról, a mesterséges intelligencia által generált tartalmak általánosabbá válásával bizonyára más értelmezési keretben is izgalmas kiindulópontnak bizonyulhat a jövőben.

A gazdag jegyzetanyaggal, irodalomjegyzékkel, névmutatóval kiegészített kötet egyértelműen hasznos kézikönyvként szolgálhat a médiakommunikációt, reklámkommunikációt tanuló vagy művelő olvasó számára, de a tanulóorientált olvasás keretein kívül maradván is számos mindennapi tapasztalásunk értelmezéséhez nyújthat fogódzókat nyújthat. „Remélem, hogy ez az esszé arra ösztönöz majd” – fordul a könyv fülszövegében a szerző reménybeli olvasójához – „hogy amikor ösztönösen átugranád a reklámokat, egy pillanatig megállsz, és elgondolkozsz azon, hogy lehet bennük valami fontos, aminek köze van hozzád, a vágyaidhoz, ahhoz, ahogyan emberként megtalálod, fejleszted és meghatározod önmagadat.”

Mert miért ne lehetne a reklámfilm a nem a választott tevékenységet megszakító „szükséges rossz” helyett alkalom az önreflexióra?

Vallasek Júlia

ABSTRACTS

László Csibi

■ ***Untold Stories: The “Little Hungarian World” in Film and Television Memory***

Keywords: *“Little Hungarian World”, oral history, distorted memories, documentary and television products*

Film and television coverage of the “Little Hungarian World” following the Second Vienna Award remains incomplete. The media products, mostly funded by Hungary, usually portray the period between 1940 and 1944 in a one-sided manner, resulting from the lack of an unvarnished and honest confrontation with our own history. The question arises: if we try to understand this phenomenon based on the available audiovisual productions, how distorted will our perception become? Is it possible to create a media product about this subject without nationalistic overtones and, if so, how? In this paper, I begin to reflect on this question primarily as a filmmaker who has produced a documentary on this subject. In 2015, in our film *Sweet Transylvania, We Were Here*, we attempted to reconstruct the brief period of Northern Transylvania’s return to Hungary based on oral history collections. I now aim to examine this phenomenon through the lens of available audiovisual products, complemented by the interviews collected for our documentary. This examination will focus on the following keywords: Second Vienna Award, the relationship between Hungarians from the Homeland and those from Transylvania, anti-Semitism, regime change, and sense of identity.

János Főcze

■ ***The Passing of the Front and the Beginnings of Postwar Transition in Szépvíz/Frumoasa (1944-1945)***

Keywords: *Szépvíz/Frumoasa, (1944-1945), multiple transitions*

Szépvíz/Frumoasa is located in the eas-

tern part of Transylvania, in the historical region of Szeklerland – nowadays central Romania. In September 1944, the inhabitants of this settlement had to endure the passing of the front with the retreat of the German and Hungarian armies and the advance of the Soviet and Romanian armies. Following a notable intermezzo under Soviet military administration, the rule of the Romanian Kingdom was (re)instated. This study explores the history of this period from a micro-historical perspective, covering the multiple transitions at the local level from September 1944 to 1945, based on archival sources, available literature, and oral history interviews.

Péter Illésfalvi

■ ***A Lesser-Known Episode of the Battle of Torda/Turda: The Battles of the 1st Mountain Field Reserve Brigade in the Gyalui/Gilăului Mountains in September 1944***

Keywords: *September 1944, Battle of Torda/Turda, 1st Mountain Field Reserve Brigade*

The 1st Mountain Field Reserve Brigade, established by the Royal Hungarian 1st Mountain Brigade based in Beszterce/Bistrița at the end of August 1944, participated in the so-called Battle of Torda/Turda between September 13 and October 8, 1944. This forgotten unit covered the right flank of the 25th Infantry Division and the 2nd Armored Division, which were fighting in the main direction, in the Gyalui/Gilăului Mountains. The brigade, poorly equipped and lacking vehicles, fought both regular and irregular Romanian units, as well as Soviet rifle troops, on extremely difficult terrain. By mid-October 1944, the brigade was almost completely decimated in the unequal struggle, but the steadfastness of its soldiers contributed to preventing the attackers from encircling the Hungarian 2nd Army’s forces fighting at Torda/Turda from the west.

Szabolcs Kovács

■ ***“It Was a Mistake to Do This, Because the Romanians Will Take Revenge on the Local Hungarians”: Ethnic Conflicts in Nagysármás/Sármaşu in the Autumn of 1944***

Keywords: *Nagysármás/Sármaşu, World War II, ethnic conflicts*

On 23 August 1944, Romania changed sides in the Second World War, abandoning the German alliance and declaring war on the German Reich. The Hungarian political leadership subsequently joined in a plan for an offensive against Southern Transylvania, aimed at closing the southern Carpathian passes to the advancing Soviet troops. The operation was carried out in several waves, the first being a joint German-Hungarian offensive launched on 5 September in what was, in fact, the territory of Southern Transylvania. In my study, I examine how the advance of the front line affected the power dynamics in the ethnically mixed settlement of Nagysármás/Sármaşu. According to my preliminary hypothesis, the power relations between the two ethnic groups in the village, which was almost equally populated by Romanians and Hungarians, shifted depending on which administration (Romanian or Hungarian) was in control. However, the Jewish population in Nagysármás/Sármaşu faced continuous discrimination, and the events during the Hungarian occupation led to a tragedy. The mutual grievances endured poisoned Romanian-Hungarian inter-ethnic relations for decades.

Artur Lóránd Lakatos

■ ***The Survival of Hungarian-Language Higher Education in Kolozsvár/Cluj (1944-1945)***

Keywords: *World War II, University of Kolozsvár/Cluj, Soviet occupation, Hungarian Popular Union, Dezső Miskolczy, László Buza, intellectual history*

This paper addresses the final months of the Ferenc József University of Kolozsvár/Cluj during the closing

stages of World War II. In this period, due to Soviet occupation, a distinct administration was established, separate from the Hungarian state administration, preceding the re-installation of Romanian state administration in March 1945. The university's leadership chose not to follow the evacuation order and kept the institution in the city. This decision raised several issues, including the role of the university in Hungarian cultural life in Transylvania. The article explores the university's relationship with the Red Army officials, its interactions with the Romanian political and cultural elite of the era, and its complex engagement with the Hungarian minority elite in Romania regarding the development of future strategies.

János Kristóf Murádin

■ ***In the Shadow of Tragedy: The Abduction of Transylvanian Hungarian Civilians into Soviet Captivity in 1944***

Keywords: *Transylvanian Hungarian civilians, Soviet captivity, September-November 1944*

The study addresses the capture of Hungarian civilians by Soviet troops in Northern Transylvania during September-November 1944. Approximately 20,000 Hungarian men and boys were forcibly taken. The ages of those captured ranged from 14 to 70 years. They were deported to several forced labor camps in the Soviet Union. The duration of captivity was typically four years, but in some cases, it extended to 8-9 years. The prisoners were compelled to work under harsh conditions in various mines or logging operations. During the summer, they participated in agricultural work on nearby Soviet kolkhozes. Due to the severe working conditions, acute food shortages, and lack of medical care, the prisoners became extremely debilitated. One-third of them died in captivity.

This aspect of our contemporary history was a taboo subject during the

Communist era. Only the 1989 Revolution brought about significant change in this regard. This study aims to provide an overview of this tragic event, based on the author's two decades of research. The source material for the study includes archival data, specialist books, studies, memoirs, data and articles published in contemporary press, as well as interviews with survivors, most of which were conducted by the author.

István Ravasz

■ ***Military Operations in Szeklerland in 1944***

Keywords: *Szeklerland, 1944, Szekler Border Defense Forces, Szekler Border Guard, Eastern Carpathians*

The author meticulously tracks the series of military historical events that occurred in Szeklerland from the last decade of August 1944 to the first decade of September 1944 with almost neopositivist objectivity. The study presents the Hungarian troops stationed in the region at that time, including the Szekler Border Defense Forces and the Szekler Border Guard, the battlefields in the Eastern Carpathians, and the remnants of German troops retreating to the Hungarian border. Given the length constraints of an article in a journal, which do not allow for an expansion of the topic to all of Transylvania, readers can refer to the author's book, *Erdély ismét hadszíntér – 1944* (Budapest, 2002), published by Petit Real Könyvkiadó as part of their Militaria series, for detailed information on the rapidly evolving political events and decision-making processes following the Romanian switch of allegiance, the reorganization of the Hungarian 2nd Army, its southern Transylvanian offensive, subsequent withdrawal, the one-month-long Battle of Torda/Turda, and the battles in the Marosvásárhely/ Târgu Mureș-Szászrégen/Reghin region, as well as the causative connections leading to the forced evacuation of Szeklerland and, eventually, all of Transylvania.

Ignác Romsics

■ ***Contest for Transylvania***

Keywords: *Second Vienna Award, 1940, Romania, Hungary, Transylvania, Paris Peace Conference, 1946*

After the Second Vienna Award of 1940, which divided Transylvania into a Hungarian and a Romanian part, a contest started between the two countries for gaining control of the whole region. In order to reach this goal, both countries joined the alliance system of Nazi Germany and in June 1941 entered the war against the Soviet Union. After the battle of Stalingrad, the strategies of the competitors started to change. The two rivals realized that Germany would lose the war, and therefore the peace, including the settlement of territorial disputes and border changes, would be shaped by the Allies. Although they continued to fight on the side of Germany, they prepared for the victory of the Allies. In this new phase of the race, Romania proved to be more successful. In August 1944, she turned the tables on the Wehrmacht while Hungary continued to fight on Germany's side. Despite the successful Romanian volte-face, the future of Northern Transylvania which had belonged to Hungary since 1940, was still undecided. The armistice agreement with Romania signed on September 12, 1944 stipulated that "Transylvania or greater part thereof should be returned to Romania, subject to confirmation at the peace settlement". The dispute was settled in 1945-1946 by the victorious Allied Powers. The United States and – less firmly – Great Britain and France favored "an adjustment of the Hungarian-Roumanian frontier in Transylvania along ethnic lines which would transfer a small strip from Arad to Szatmár/Satu Mare to Hungary". The Soviet Union, however, stubbornly opposed any modification of the post-1920 borders, including even symbolic changes. This meant that the final decision taken by the Paris Peace Conference in the Fall of 1946 accom-

plished the restoration of the pre-war frontiers. The race was won by Romania.

László Ropolyi

■ ***From Philosophical Posts to Post-Philosophies***

Keywords: *post-philosophy, postmodern, post-truth, probabilism, virtuality, personality, thinking and thinking of, debates*

Human life has been fundamentally changed by the appearance and extended use of the internet. Culture and society have also undergone a significant transformation caused by the emergence and formation of a third form of human existence, the so-called web-life. In the process, philosophy is also being transformed. This paper provides an analysis of some fundamental philosophical methodologies with a special emphasis on their cognitive and communication components. Based on these considerations, a so-called post-philosophical perspective for philosophical praxis is proposed as a reasonable philosophical reaction to the hard difficulties of post-truth problems.

József János Szabó

■ ***The Hunyadi Position and the Árpád Line***

Keywords: *World War II, Eastern and North-Eastern Carpathians, Szeklerland, circular fortifications*

The fortification of the Carpathians was always a crucial factor in the country's defense. This was also the case between the two world wars, when the fortifications in the North-

Eastern and Eastern Carpathians were constructed in four phases.

The first phase, in 1939, was aimed at securing the right flank of the Wehrmacht attacking Poland at the request of Germany, as well as defending the borders in the North-Eastern Carpathians following the return of Subcarpathian Rus. The second phase, in 1940 – after the second Vienna Award – focused on fortifying the Eastern Carpathians. The third phase, in 1943, involved the construction of circular fortifications in Szeklerland, covering the eastern and north-eastern parts of the Carpathians.

The fourth phase of the Carpathian fortifications began in 1943. According to the Kállay government's plan, the Hungarian Army was to hold the Carpathian line until the Anglo-Saxon forces arrived in the Carpathian Basin. This plan led the Hungarian military leadership to develop the valley closures into defensive positions. Thus, the fortification system established to protect the Carpathian Basin was completed, with the Árpád Line being only a part of it. The Red Army was unable to breach this line, only managing to bypass it from the south.

■ ***Minutes on the Maniu Guard's Massacre in Szárazajta/Aita Seacă on September 26, 1944***

The minutes document the atrocities committed by the Maniu Guard against the Hungarian population of Szárazajta/Aita Seacă on September 26, 1944.

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette:
Kovács Kiss Gyöngy

Bognár Zalán (1983) – történész,
PhD, egyetemi docens, Károli Gáspár
Református Egyetem, Budapest

Csibi László (1978) – filmrendező,
PhD, egyetemi adjunktus, BSTE,
Magyar Film és Média Intézet,
Kolozsvár

Demény Péter (1972) – költő,
főszerkesztő, Malca, Bukarest

Főcze János (1991) – történész,
főlevéltáros, PhD, MNL Országos
Levéltára, Budapest

Illésfalvi Péter (1970) – hadtörténész,
kutató, HM Hadtörténeti Intézet és
Múzeum, Budapest

Kovács Szabolcs (1992) – történész,
PhD, MNL Országos Levéltára,
Budapest

Lakatos Artur Lóránd (1980) – törté-
nész, közgazdász, PhD, egyetemi ad-
junktus, Partium Keresztény Egyetem,
Nagyvárad

Mira Marincás (1984) – képzőművész,
Kolozsvár

Murádin János Kristóf (1980) – törté-
nész, PhD, hab. egyetemi docens, tan-
székvezető, Sapientia EMTE Kolozsvári
Kar Nemzetközi Kapcsolatok és Európai
Tanulmányok Tanszék, Kolozsvár

Kavaszi István (1958) – hadtörténész-
muzeológus, CsC, Budapest

Romsics Ignác (1951) – történész, az
MTA rendes tagja, professor emeritus,
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem,
Eger

Ropolyi László (1949) – internet-
filozófus, PhD, nyugalmazott egyetemi
oktató, ELTE, Budapest

Szabó József János (1953) – hadtörté-
nész, CsC, nyugállományú alezredes,
Budapest

Vallasek Júlia (1975) – irodalom-
történész, egyetemi docens, EBTE,
Kolozsvár

TÁMOGATÓK

„Az 1940. augusztus 30-ai második bécsi döntést, amely Erdélyt kettéosztotta Magyarország és Románia között, egyik fél sem tekintette véglegesnek. A magyarok Dél-Erdély megszerzésére, a románok Észak-Erdély visszacszerzésére törekedtek. Ennek érdekében közel három éven át, amíg Németország háborús győzelme bizonytalanná nem vált, versenyt futottak Hitler kegyelért...”

(Romsics Ignác)

ISSN 1222 8338

9 771222 83304 2 4 0 0 9

10 LEJ
860 FT

TRANSILVANIA DE NORD – 1944
NORTHERN TRANSYLVANIA – 1944